ડિસેમ્બર ૨૦૦૬   અંક ૬

પરબ

તંત્રી

યોગેશ જોષી

समानो मन्त्र । (ऋग्वेद)
समानी प्रपा । (अथर्ववेद)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

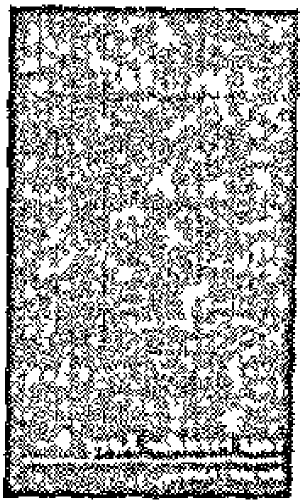

ગુજરાતી નવલિકાચયન : ૨૦૦૪ : સં. ભરત નાયક : પ્ર.આ. ૨૦૦૬, પૃષ્ઠ : ૨૨+૨૦૨, કિં રૂ ૧૧૫/-, ડિમાઈ, કાચું પૂંઠું

'ધૂમકેતુ નવલિકા પ્રકાશનશ્રેણી : પુસ્તક - ૧૦માં ઉત્તમ વાર્તાઓનું ચયન જાણીતા સર્જક અને 'ગદ્યપર્વ'ના તંત્રી શ્રી ભરત નાયકે કરી આપ્યું છે આ ચયનમાં તેમણે પ્રત્યેક વાર્તાસંદર્ભે આસ્વાદમૂલક વિવેચન સાથે કેટલાંક માર્મિક નિરીક્ષણો તટસ્થ રીતે રજૂ કર્યા છે. વિષયવૈવિધ્ય ધરાવતી ૨૩ વાર્તાઓના સંચયમાં આધુનિક વાર્તાકારોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી વાર્તાઓ દ્વારા આજની આપણી વાર્તાઓની શક્તિનો પરિચય ભાવકને મળી રહેશે.

અહા, કેટલી સુંદર ! : લે, રજનીકુમાર પંડ્યા : પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૬, પૃષ્ઠ ૮+૧૫૨, કિં રૂ. ૮૦/-, ડિમાઈ, કાચું પૂંઠું.

આ વાર્તાસંગ્રહ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું સત્તરમું પ્રકાશન છે. રજનીકુમાર પંડ્યાનું ગુજરાતી નવલકથા, નવલિકા, રેખાચિત્રો ઇત્યાદિ સાહિત્યસ્વરૂપોમાં નોંધપાત્ર પ્રદાન છે. આ વાર્તાસંગ્રહમાં વિવિધ વિષયોને આવરી લેતી વીસ વાર્તાઓ રજૂ થાય છે. રજનીકુમાર આપણા નોંધપાત્ર વાર્તાકાર છે. વિપુલ વાર્તાસર્જન કરનાર લેખકની આ વાર્તાઓમાં ભાવકને રસ પડશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद) समानी प्रपा (अथर्ववेद)

પરબ

વર્ષ : ૧ ડિસેમ્બર : ૨૦૦૬ અંક : ૬

: પરામર્શનસમિતિ :

કુમારપાળ દેસાઈ
પ્રમુખ

ભોળાભાઈ પટેલ
વરિષ્ઠ કાર્યવાહકસમિતિ સભ્ય

ભારતી ર. દવે
પ્રકાશનમંત્રી

: તંત્રી :
યોગેશ જોષી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ ○ ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમ માર્ગ,
'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમા ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૧૫૦ છે
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવુ
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમા 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ ૩૦૦ છે
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનુ શુલ્ક રૂ ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ ૩,૦૦૦ છે (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડૉલર)
- ❖ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઑર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે
- લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસ્કેપ અથવા A4 સાઇઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવુ પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલૅન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરુ સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનતી.
- સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટ ચૉંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી.
- પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પોબૉ ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

email : [illegible] ફેક્સ : [illegible]
website : [illegible]

ISSN 0250-9747 પરબ છૂટક કિં રૂ ૨૦/

[illegible] ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક ભારતી ર. દવે (પ્રકાશનમંત્રી) ગોવર્ધનભવન, [illegible]મમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯ * તંત્રી યોગેશ જોષી * મુદ્રણસ્થાન મુદ્રણાલય, ૨૦૧ [illegible] પહેલી લેન, [illegible], અમદાવાદ ૬ ✆ [illegible]

પરબ વર્ષ ૧ ડિસેમ્બર ૨૦૦૬ અંક ૬

અ નુ ક્ર મ

પરિષદ પ્રમુખોનાં ભાષણોમાંથી આચમન	શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી • સકલન યોગેશ જોષી 4
પ્રમુખશ્રીનો પત્ર	કુમારપાળ દેસાઈ 6
કવિતા	પ્રતીક્ષા • નિરજન ભગત 8 ક્યા છે ? • નલિન રાવળ 9 આ સમય છે • ઉર્વીશ વસાવડા 9 પખીપદારથ • હરીશ મીનાશ્રુ 10 બારણા • ભાસ્કર ભટ્ટ 15 પાછા આવ્યા પતગિયાં • રમણીક અગ્રાવત 15 એવુ પૂછે અંદરથી • મહેશ દાવડકર 16 જત લખવાનું. • રાજેશ મહેતા 'રાજ' 16 રૂમની દીવાલો • અરુણ પારેખ 17 હું જીવુ છું • સાહિલ 17
વાર્તા	દીપડો • વિપુલ વ્યાસ 18
લઘુકથા	પ્રતિભાવ • રમેશ ત્રિવેદી 21
નિબધ	તસવીર બનાતા હૂ.. • હર્ષદ ત્રિવેદી 22
વિદેશી સાહિત્ય	દેઓલી સ્ટેશને થોભતી રાત વેળાની ટ્રેઇન • રસ્કિન બોન્ડ અનુ હરીશ મહુવાકર 27
વિવેચન	સાહિત્યિક ઇતિહાસ • ધીરુભાઈ ઠાકર 31
પ્રસ્તાવના	યશવત ત્રિવેદીની અપૂર્વ ગીતમાધુરી • યોસેફ મેકવાન 38
વિશેષ	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વરાયેલા પ્રમુખ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ • પ્રિયકાન્ત પરીખ 45
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	નરસિંહ મહેતાના પદો નવા પરિપ્રેક્ષ્યમા – એક પડકારરૂપ સશોધન • દર્શના ધોળકિયા 49 થોડી પણ સ્થિરદ્યુતિ કવિતાના સર્જક • ભાનુપ્રસાદ પડ્યા 52
શ્રદ્ધાંજલિ	રમણલાલ સોનીનો કસબ અને કારીગરી • જય વસાવડા 56
પરિષદવૃત્ત	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ચોવીસમું જ્ઞાનસત્ર આપણો સાહિત્યવારસો ગ્રથાલય સપ્તાહ, નવોદિત સર્જકો સાથે સવાદ ગ્રથગોષ્ઠિ • સકલન અનિલા દલાલ 59
સાહિત્યવૃત્ત	સકલન પ્રફુલ્લ રાવલ 65
વાર્ષિક સૂચિ	ઊર્મિલા ઠાકર 66
આ અંકના લેખકો	83
આવરણ	કાલીઘાટના ચિત્રો માથી સાભાર

પરિષદ-પ્રમુખોનાં ભાષણોમાંથી આચમ

સંકલન : યોગેશ જોષ

શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી

(૨૭-૧૧-૧૯૨૮ – ૩૧-૮-૨૦૦૬)

અધિવેશન ૪૩

સ્થળ : મુંબઈ

વર્ષ : ૨૦૦૫

સર્જકતા : અદ્‌ભુત રોમાંચ, અદ્‌ભુત રહસ્ય

પરિષદ-અધિવેશન એ ઉત્સવનુ ટાણું છે તો એ ચિંતનટાણુ પણ છે પ્રશ્ન થશે જ આપણને, સ્વાભાવિક છે કે આજે, આજના સમયે, આપણુ કર્તવ્ય શું ? અને હા, તરત જ આપણને પ્રશ્ન થશે, 'ઊભા રહો, આપણે .. એટલે કોણ ?' મને અહીં અભિપ્રેત છે ત્રણ અંગો : સર્જક, ભાવક અને તંત્ર ।

૧ સર્વના કેન્દ્રમા છે સર્જક-લેખક –The Creative Writer અને એની સતત વર્ધમાન સર્જનશીલતા – Creativity

૨ સર્જકની કૃતિનો જેણે પડઘો પાડવાનો છે તે ભાવકગણ, વધુ સરળ રીતે કહીએ તો વાચકો, સાહિત્યપ્રેમીઓ, પ્રજાજનો અહીં હવે પ્રશ્નો ઊભા થાય છે સમાજસંબંધોના. પરિષદનું કર્તવ્ય અહીં ઘણું છે, અનેકદેશીય છે

૩ આજના યુગમાં વિસ્તાર અને સંકુલતાને કારણે, કોઈ પણ સંસ્થાનું, આપણી પરિષદનું પણ આંતરિક તંત્ર, આપણા તંત્રના સ્વૈચ્છિક વહીવટદારો, વેતન-અવેતન કર્મચારીઓ, સમયબદ્ધ કાર્યક્રમો અને આ માટેના તંત્રના વહીવટ-સંચાલન સંબંધી તેમજ નાણાકીય પ્રશ્નોનું સ્મરણ પણ અહીં અનિવાર્ય.

*

પ્રજાનો કવિ, કવિગણ, માનવસંવેદના તીવ્રપણે અનુભવે, તેના પ્રત્યાયન માટે શબ્દો શોધે, કૃતિ સર્જે અને તે થકી સંવેદના પ્રગટાવે ભાવકના-વાચકના મનમાં... એ થઈ સર્જનપ્રવૃત્તિ માનવીની આ શક્તિ તે સર્જનશક્તિ, સર્જકતા, સર્જનશીલતા.

*

કલાકાર માઇકેલ એન્જેલોની જીવનકથાને ઇર્વિંગ સ્ટોને નામ આપ્યું છે, "એગની એન્ડ એક્સ્ટસી !"

ખરી વાત છે । ખબરદાર મનસૂબાજી ખાંડાની ધારે ચડવું છે । આધ્યાત્મિક સાધનાથી જરાય ઓછી કસોટી નથી સર્જનસાધનામાં.

આપણી અંદર એકલા ને એકલા ઊંડે ઊતરવું, મૂંઝાતાં, ગૂંગળાતાં, રૂંધાતા શ્વાસે હાથ પ્રસરાવતાં ક્યાંક કશાક સ્પર્શનો રોમાંચ શોધવો. અને અંતે ? "દિન રાત દરિયા મેં ગોતે લગાના. કાહે મોતી મિલે, કાહે મચ્છી મિલે, કાહે મોટી મિલે, કાહે છોટી મિલે. " ।

સંવેદન-વાસ્તવ વ્યવહારજન્ય કે તીવ્ર કલ્પનાજન્ય – એ મનમાં ઘૂમે, અથડાય, ઘોળાય, ચકરચકર ફરે, સભાનપણે કે અસપ્રજ્ઞાતપણે આ થાય, ધૃતિવંત બનીને આ જીરવવું, કાને ઝીલેલા કે આંખે ઊચકી લીધેલા શબ્દ-સંસ્કારો આ સંવેદન સાથે રાસ રમે, કંઈક અભિવ્યક્ત થવા માંડે, કદાચ કામક્રીડાથી માંડીને તે શિશુના જન્મ સુધીના જીવન-ઉદ્‌ગમની ઉપમા આપું ડરતાં ડરતાં અને દાયણ બનીને વધાવી લે શિશુને આપણું જાગ્રત, સામાજિક, સંપ્રજ્ઞ મન, વસ્ત્ર-આચ્છાદનથી સુસસ્કૃત બનાવે એ શિશુને. અને "લો, આ મારું કાવ્ય !" આપણામાંનો કવિજન હર્ષભેર ભાવકને કહે છે !

કેવો તો રોમાંચક, કેવો તો વેદનાભર્યો-આનંદભર્યો, કેવો તો 'મિસ્ટિક' લાગે છે આ અનુભવ !

*

જીવનનિષ્ઠ સંવેદનાને સતત સકોરતા રહેવા દ્વારા આપણે આપણામાંની સર્જનશીલતાને વિશાળ-વ્યાપક અને સઘન બનાવવી, વધુ નિષ્ઠાવંત, વધુ પ્રતાપી બનાવવી અને વધુ સ્વતંત્ર, સ્વપ્નિલ અને ઉલ્લસિત બનાવવી એ સંકલ્પ આપણે અવશ્ય કરીએ, પરિષદની આ નવી સદીના શુભારંભ ટાણે.

*

આજે વિશ્વ આખું – અને ભારત દેશ પણ – રોલર કોસ્ટર પર ઘૂમી રહ્યો છે । સુખદુખ, નિદ્રાજાગૃતિ, સ્વપ્નવાસ્તવનાં જોડકાં તો પહેલેથી હતાં સંસ્કૃત કવિએ કહ્યું જ છે, चक्रवत् परिवर्तन्ते सुखानि च दु खानि च । ' પણ એ ચગડોળ આપણા ગામડાનાં ગોકળઆઠમના મેળાની ચગડોળ જેવી એક જ તાલ, એક જ રિધમની હતી. માણસજાત એનાથી ટેવાઈ ગયેલી, મુંબઈવાળા ટ્રામો અને વિક્ટોરિયાથી ટેવાઈ ગયેલા તેમ । પણ આજે તો બધું જ, બધે જ મહા રોમાંચક રોલર કોસ્ટરની જેમ ઊછળી રહ્યું છે, ઘૂમી રહ્યું છે આમા એક બાજુ મજા આવતી લાગે છે અને બીજી બાજુ કશું જ સમજાતું નથી । દેહ ઊંચે જાય છે ને નીચે જાય છે પણ જીવ અધ્ધર ને અધ્ધર રહે છે ।

મૂલ્યો ઉપરતળે થઈ ગયાં છે અને આપણાં મગજ સખળડખળ થઈ ગયાં છે.

*

આજે ૨૧મી સદીના ગુજરાતી સાહિત્યને કેમ જોવું ? કેમ નિભાવવું ? કેમ સમૃદ્ધ-સુસંપન્ન-સમુજ્જ્વલ કરવું ? કેમ આપણા જીવનને સાહિત્ય રસવંતું કરવું ? આપણા બાળગોપાળના કલરવથી શોભતાં ગુજરાતી કુટુંબોના વડીલોની, આપણી આ નિસ્બત છે, ગુજરાતનાં સર્વ સંસ્કારી જનોની આ નિસ્બત છે આપણી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની આ નિસ્બત છે

પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

ગિરા ગૂર્જરીના પ્રિય સ્વજનો,

એ દૃશ્ય કેવું હશે ? વિ. સં. ૧૧૯૫નાં પ્રારંભમાં એક વર્ષમાં સવા લાખ શ્લોક ધરાવતા સંસ્કૃત સાથે પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષાનું વ્યાકરણ પણ સમાવી લેતા 'સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન'ની નકલ હાથી પર અંબાડીમાં મૂકીને ગુજરાતના પાટનગર પાટણમાં સરસ્વતી-યાત્રા યોજવામાં આવી હતી. એ સમયે સાધુ, રાજા, સેનાપતિ અને પ્રજા સહુ આ સરસ્વતી-યાત્રામાં સામેલ થયાં હતાં. ગુજરાતી સાહિત્યના પરોઢનો આ પહેલો ઝાંખો પ્રકાશ. ગુજરાતની અસ્મિતા, વિદ્યાપ્રીતિ અને સંસ્કારિતા જગાડનારી આ ઘટના. આજે ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યની આ યાત્રામાં માત્ર પાંચ કરોડ ગૂર્જર પ્રદેશવાસી કે પચાસેક લાખ વિદેશવાસીઓ જ નહીં, બલ્કે વિદ્વત્‌જનથી માંડીને ગુજરાતી ભાષા બોલતી એકેએક વ્યક્તિ સામેલ થાય તેમ ઇચ્છું છું.

મહામૂલી ગુજરાતી ભાષાને વરેલી આ સંસ્થા નવી સદીમાં નવો વ્યાપ સાધે તેને માટે સહિયારા પ્રયાસની જરૂર છે. આનું કારણ એ છે કે વર્તમાન સમયમાં અંગ્રેજી માધ્યમ અને સમૂહમાધ્યમોના ધસમસતા પૂરનો સામનો કરવા માટે ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય સાથે નિસબત ધરાવતા સહુ કોઈએ 'સહનૌ' પુરુષાર્થ કરવાનો છે. માત્ર એક ડાળીની સંભાળથી આખું વૃક્ષ સચવાય નહીં એ રીતે સાહિત્યની એક પ્રવૃત્તિથી સાહિત્યનું કામ ચાલવાનું નથી.

ચારેક બાબતો વિશે સહચિંતન કરીને. ગુજરાતી ભાષાના વિકાસનું; છેવાડે વસતા માણસ સુધી ભાષાસાહિત્યને લઈ જવાનું; નવોદિતોની સર્જનપ્રક્રિયા ખીલતી રહે તે માટે આયોજનો કરવાનું અને ઊંડી સાહિત્યચર્ચા, સંશોધન, સૂચિકરણ જેવી પ્રવૃત્તિઓ કરવાનું માતૃભાષાના પ્રસાર માટે નિશાળોમાં જઈને સર્જક બાળકો સાથે સંવાદ કરે એ પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે. બાળકો માટે બાળવાર્તાકથન, બાળગીત, જોડકણાં અને બાળઆન જેવી અન્ય સ્પર્ધાઓનું પણ આયોજન થયું. સમય જતાં પરિષદના પુસ્તકાલયમાં એક અલાયદો બાળવિભાગ રાખવાનું આયોજન છે.

૧૯૮૦માં પરિષદના મંત્રી તરીકે કાર્યભાર સંભાળ્યો તે પૂર્વે એક સમયે શ્રી ચુનિલાલ મડિયાએ કહેલું કે પરિષદને પોતાનું કોઈ કાયમી સરનામું નથી. એ પછી પરિષદનું ભવનનું નિર્માણ થતાં પરિષદને પોતાનું સરનામું મળ્યું. હવે આદિવાસી વિસ્તારો, ગામડાંઓ અને જુદાં જુદાં શહેરોમાં એની પ્રવૃત્તિનો વ્યાપ વિસ્તારવો છે. એથીય વિશેષ જ્યાં જ્યાં વસે ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ – એ ભાવ સાથે આપણા મર્યાદિત વર્તુળમાં સીમિત રહેવાને બદલે ગુજરાત અને વિદેશમાં વસતા ગુજરાતી સર્જકો સુધી પરિષદની પ્રવૃત્તિ વિકસાવીએ. વિશ્વના કોઈ પણ ખૂણે વસતો ગુજરાતી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું સરનામું બની રહે તેમ થવું જોઈએ.

પરિષદમાં નવોદિત સર્જકોની પ્રવૃત્તિ સરસ રીતે ચાલે છે. અમદાવાદમાં દર મંગળવારે સાંજે નવોદિત સર્જકો પોતાની કૃતિ રજૂ કરે છે. નીવડેલા સર્જકો એની સમીક્ષા કરે છે. એને

આધારે નવોદિત સર્જક પોતાની કૃતિ મઠારીને પુનઃ રજૂ કરે છે. આમાંથી કેટલીક કૃતિઓ ચૂંટીને દર છ મહિને એક મેગેઝીન સ્વરૂપે (પહેલાં માત્ર કમ્પ્યૂટર કંપોઝથી) આપવાનો આશય રાખ્યો છે અને રાજકોટ, ભાવનગર, સૂરત જેવાં શહેરોમાં નવોદિત સર્જકોની પ્રવૃત્તિ માટે કેન્દ્રો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે. પરિષદ પાસે સમૃદ્ધ ગ્રંથાલય છે. શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર જેવી સંશોધનસંસ્થા છે અને હવે તેમાં જુદી જુદી સંશોધનપ્રવૃત્તિઓનો પ્રારંભ કરીશું.

વિદ્વદ્ વર્ગ માટે સાહિત્યિક ચર્ચા, પરિસંવાદો, સંશોધનો અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે, પણ એની સાથે પ્રજાની રુચિ સંસ્કારવાનો યત્ન જરૂરી છે. સમૂહ માધ્યમોએ પ્રજાની રુચિને રંજકતા તરફ વાળી છે, ત્યારે શિષ્ટ સાહિત્યિક રુચિનું ઘડતર જરૂરી બને. આ કામ મૂળમાંથી શરૂ કરવું પડશે અને બાળકોમાં માતૃભાષાનાં મૂળિયાં ઊંડાં રોપવા પડશે. વિદ્વત્તાનું ધોરણ ઊંચું જાય અને મોટા ગજાની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી રહે, તેની સાથોસાથ ગામડાંના અને આદિવાસી સમાજના લોકોને વધુ ને વધુ સાહિત્યસ્પર્શ કેમ મળે તેવો પ્રયાસ કરવાનો વિચાર છે.

આજના વૈશ્વિકીકરણના યુગમાં વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓની પ્રવૃત્તિનું આકલન કરવું સરળ બન્યું છે. પરદેશમાં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યને વિશે ઘણી સારી જાગૃતિ જોવા મળે છે. આપણા કેટલાક સાહિત્યકારોનો વિદેશ વસવાટ પણ આમાં કારણભૂત છે, તો અહીંના સાહિત્યકારો વિદેશના પ્રવાસે જાય છે ત્યારે પણ ત્યાંની સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં નવું બળ પૂરે છે. આ ડાયસ્પોરા સાહિત્ય ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવી અનુભવસૃષ્ટિ અને નવી ભાષાસમૃદ્ધિ લાવી શકે તેમ છે. આને માટે વિદેશથી આવતા સાહિત્યકારો સાથે વધુ ને વધુ આદાન-પ્રદાન કઈ રીતે થાય તે સાથે મળીને જોઈએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય બહુ ઓછા પ્રમાણમાં અંગ્રેજીમાં અને અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં પ્રગટ થાય છે. પરિષદ આ કાર્ય એના અનુવાદ-કેન્દ્ર મારફતે તેમજ વિદેશસ્થિત ગુજરાતી લેખકોના સહયોગથી વિકસાવવા માગે છે. પરિષદની વેબસાઇટનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે અને અત્યારે એના દ્વારા પરિષદ વિશેની સામાન્ય જાણકારી ઉપલબ્ધ થઈ છે. શ્રી રતિલાલ ચંદરયાએ તૈયાર કરેલા 'ગુજરાતી લેક્સિકન ડોટ કોમ' વિશે પૂર્વ પરિષદપ્રમુખ શ્રી બકુલભાઈ ત્રિપાઠીની અધૂરી નોંધ ('પરબ', સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૬) મળે છે. એ કાર્ય અંગે પણ પરિષદ વિચારી રહી છે.

ગુજરાતની અનેક સંસ્થાઓની માફક પરિષદને પણ મર્યાદાઓ છે અને એમાંથી પરિષદને બહાર લાવવાનું કામ આપણા સહુનું છે. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યમાં રસ ધરાવતા તમામ લેખકો અને વાચકોની આ પરિષદ છે. પરિષદનું ગૌરવ સચવાય તે પ્રદેશના ગૌરવ બરાબર છે.

પરિષદ ગુજરાત અને ગુજરાત બહારના સાહિત્યપ્રેમી સહૃદયો પાસેથી સૂચનો મેળવવા આતુર છે. પરિષદમાં જે કંઈ કરવા જેવું લાગે, તે અંગે ભાવાત્મક અભિગમથી સૂચનો કરશો અને સાથોસાથ તમે કઈ રીતે પરિષદમાં સક્રિયતા દાખવી શકશો તે પણ જરૂર જણાવશો. આપણા સર્વની ભાષા અને સાહિત્યના ઉત્કર્ષ માટેની અભિલાષા પૂર્ણ થાય એ જ ભાવના સાથે

विन्देम देवता वाचममृतामात्मन. कलाम् ॥

– કુમારપાળ દેસાઈ

પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

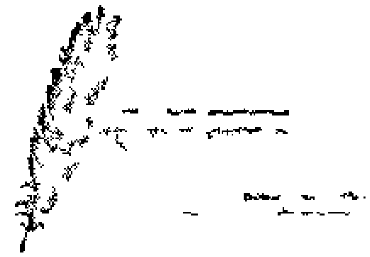

ગિરા ગૂર્જરીના પ્રિય સ્વજનો,

એ દૃશ્ય કેવું હશે ? વિ. સં ૧૧૯૫ના પ્રારંભમાં એક વર્ષમાં સવા લાખ શ્લોક ધરાવતા સંસ્કૃત સાથે પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષાનું વ્યાકરણ પણ સમાવી લેતા 'સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન'ની નકલ હાથી પર અંબાડીમાં મૂકીને ગુજરાતના પાટનગર પાટણમાં સરસ્વતી-યાત્રા યોજવામાં આવી હતી. એ સમયે સાધુ, રાજા, સેનાપતિ અને પ્રજા સહુ આ સરસ્વતી-યાત્રામાં સામેલ થયાં હતાં. ગુજરાતી સાહિત્યના પરોઢનો આ પહેલો ઝાંખો પ્રકાશ ગુજરાતની અસ્મિતા, વિદ્યાપ્રીતિ અને સંસ્કારિતા જગાડનારી આ ઘટના. આજે ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યની આ યાત્રામાં માત્ર પાંચ કરોડ ગૂર્જર પ્રદેશવાસી કે પચાસેક લાખ વિદેશવાસીઓ જ નહીં, બલ્કે વિદ્વત્‌જનથી માંડીને ગુજરાતી ભાષા બોલતી એકેએક વ્યક્તિ સામેલ થાય તેમ ઇચ્છું છું

મહામૂલી ગુજરાતી ભાષાને વરેલી આ સંસ્થા નવી સદીમાં નવો વ્યાપ સાધે તેને માટે સહિયારા 'પ્રયાસની જરૂર છે. આનું કારણ એ છે કે વર્તમાન સમયમાં અંગ્રેજી માધ્યમ અને સમૂહમાધ્યમોના ધસમસતા પૂરનો સામનો કરવા માટે ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય સાથે નિસબત ધરાવતા સહુ કોઈએ 'સહની' પુરુષાર્થ કરવાનો છે. માત્ર એક ડાળીની સંભાળથી આખું વૃક્ષ સચવાય નહીં એ રીતે સાહિત્યની એક પ્રવૃત્તિથી સાહિત્યનું કામ ચાલવાનું નથી.

ચારેક બાબતો વિશે સહચિંતન કરીને. ગુજરાતી ભાષાના વિકાસનું, છેવાડે વસતા માણસ સુધી ભાષાસાહિત્યને લઈ જવાનું, નવોદિતોની સર્જનપ્રક્રિયા ખીલતી રહે તે માટે આયોજનો કરવાનું અને ઊંડી સાહિત્યચર્ચા, સંશોધન, સૂચિકરણ જેવી પ્રવૃત્તિઓ કરવાનું માતૃભાષાના પ્રસાર માટે નિશાળોમાં જઈને સર્જક બાળકો સાથે સંવાદ કરે એ પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે. બાળકો માટે બાળવાર્તાકથન, બાળગીત, જોડકણાં અને બાળગાન જેવી અન્ય સ્પર્ધાઓનું પણ આયોજન થયું સમય જતાં પરિષદના પુસ્તકાલયમાં એક અલાયદો બાળવિભાગ રાખવાનું આયોજન છે.

૧૯૮૦માં પરિષદના મંત્રી તરીકે કાર્યભાર સંભાળ્યો તે પૂર્વે એક સમયે શ્રી ચુનિલાલ મડિયાએ કહેલું કે પરિષદને પોતાનું કોઈ કાયમી સરનામું નથી. એ પછી પરિષદનું ભવનનું નિર્માણ થતાં પરિષદને પોતાનું સરનામું મળ્યું હવે આદિવાસી વિસ્તારો, ગામડાંઓ અને જુદાં જુદાં શહેરોમાં એની પ્રવૃત્તિનો વ્યાપ વિસ્તારવો છે. એથીય વિશેષ જ્યાં જ્યાં વસે ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ – એ ભાવ સાથે આપણા મર્યાદિત વર્તુળમાં સીમિત રહેવાને બદલે ગુજરાત અને વિદેશમાં વસતા ગુજરાતી સર્જકો સુધી પરિષદની પ્રવૃત્તિ વિકસાવીએ. વિશ્વના કોઈ પણ ખૂણે વસતો ગુજરાતી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું સરનામું બની રહે તેમ થવું જોઈએ.

પરિષદમાં નવોદિત સર્જકોની પ્રવૃત્તિ સરસ રીતે ચાલે છે અમદાવાદમાં દર મંગળવારે સાંજે નવોદિત સર્જકો પોતાની કૃતિ રજૂ કરે છે નીવડેલા સર્જકો એની સમીક્ષા કરે છે એ

આધારે નવોદિત સર્જક પોતાની કૃતિ મઠારીને પુનઃ રજૂ કરે છે. આમાંથી કેટલીક કૃતિઓ ચૂંટીને દર છ મહિને એક મેગેઝીન સ્વરૂપે (પહેલાં માત્ર કમ્પ્યૂટર કંપોઝથી) આપવાનો આશય રાખ્યો છે અને રાજકોટ, ભાવનગર, સૂરત જેવાં શહેરોમાં નવોદિત સર્જકોની પ્રવૃત્તિ માટે કેન્દ્રો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે. પરિષદ પાસે સમૃદ્ધ ગ્રંથાલય છે. શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર જેવી સંશોધનસંસ્થા છે અને હવે તેમાં જુદી જુદી સંશોધનપ્રવૃત્તિઓનો પ્રારંભ કરીશું

વિદ્વદ્ વર્ગ માટે સાહિત્યિક ચર્ચા, પરિસંવાદો, સંશોધનો અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે, પણ એની સાથે પ્રજાની રુચિ સંસ્કારવાનો યત્ન જરૂરી છે. સમૂહ માધ્યમોએ પ્રજાની રુચિને રંજકતા તરફ વાળી છે, ત્યારે શિષ્ટ સાહિત્યિક રુચિનું ઘડતર જરૂરી બને. આ કામ મૂળમાંથી શરૂ કરવું પડશે અને બાળકોમાં માતૃભાષાનાં મૂળિયાં ઊંડાં રોપવા પડશે. વિદ્વત્તાનું ધોરણ ઊંચું જાય અને મોટા ગજાની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી રહે, તેની સાથોસાથ ગામડાંના અને આદિવાસી સમાજના લોકોને વધુ ને વધુ સાહિત્યસ્પર્શ કેમ મળે તેવો પ્રયાસ કરવાનો વિચાર છે.

આજના વૈશ્વિકીકરણના યુગમાં વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓની પ્રવૃત્તિનું આકલન કરવું સરળ બન્યું છે પરદેશમાં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યને વિશે ઘણી સારી જાગૃતિ જોવા મળે છે. આપણા કેટલાક સાહિત્યકારોનો વિદેશ વસવાટ પણ આમાં કારણભૂત છે, તો અહીંના સાહિત્યકારો વિદેશના પ્રવાસે જાય છે ત્યારે પણ ત્યાંની સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં નવું બળ પૂરે છે. આ ડાયસ્પોરા સાહિત્ય ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવી અનુભવસૃષ્ટિ અને નવી ભાષાસમૃદ્ધિ લાવી શકે તેમ છે. આને માટે વિદેશથી આવતા સાહિત્યકારો સાથે વધુ ને વધુ આદાન-પ્રદાન કઈ રીતે થાય તે સાથે મળીને જોઈએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય બહુ ઓછા પ્રમાણમાં અંગ્રેજીમાં અને અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં પ્રગટ થાય છે. પરિષદ આ કાર્ય એના અનુવાદ-કેન્દ્ર મારફતે તેમજ વિદેશસ્થિત ગુજરાતી લેખકોના સહયોગથી વિકસાવવા માગે છે. પરિષદની વેબસાઇટનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે અને અત્યારે એના દ્વારા પરિષદ વિશેની સામાન્ય જાણકારી ઉપલબ્ધ થઈ છે. શ્રી [illegible] ચંદરયાએ તૈયાર કરેલા 'ગુજરાતી લેક્સિકન ડોટ કોમ' વિશે પૂર્વ [illegible] શ્રી બકુલભાઈ ત્રિપાઠીની અધૂરી નોંધ ('પરબ', સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૬) મળે છે. [illegible] પણ પરિષદ વિચારી રહી છે

ગુજરાતની અનેક સંસ્થાઓની માફક પરિષદને પણ મર્યાદાઓ છે [illegible] પરિષદને બહાર લાવવાનું કામ આપણા સહુનું છે. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યમાં [illegible] ધરાવતા તમામ લેખકો અને વાચકોની આ પરિષદ છે. પરિષદનું ગૌરવ [illegible] ગૌરવ બરાબર છે.

પરિષદ ગુજરાત અને ગુજરાત બહારના સાહિત્યપ્રેમી [illegible] મેળવવા આતુર છે. પરિષદમાં જે કંઈ કરવા જેવું લાગે, તે [illegible] સૂચનો કરશો અને સાથોસાથ તમે કઈ રીતે પરિષદમાં [illegible] જરૂર જણાવશો. આપણા સર્વની ભાષા અને સાહિત્યના [illegible] થાય એ જ ભાવના સાથે.

विन्देम देवतां वाचममृतामात्मन. कलाम् ॥

— [illegible]

પ્રતીક્ષા | નિરંજન ભગત

મારાથી બે મોટાં બા-બાપુજી ગયાં,
મારાથી નાના બે ભાઈઓ પણ ન રહ્યા,
તો હું જ શા માટે જીવતો રહ્યો હોઈશ ?
મૃત્યુએ મને ય શા માટે ન ગ્રહ્યો ?
મૃત્યુએ મને જ શા માટે અસ્પૃશ્ય લહ્યો ?
એંશી તો થયાં, હવે અંત ક્યારે જોઈશ ?
મૃત્યુને પૂછું ? એ તો ક્યારેય નહિ બોલે,
મૃત્યુનું તો મૌન, એ મોં ક્યારેય તે નહિ ખોલે.

પ્રેમ મળ્યો, મૈત્રી મળી,
એમાં થોડીક કવિતા પણ ભળી,
જગતે આપ્યું મારે જોઈએ એથી વધુ,
જીવને આપ્યું મારી પાત્રતાથી યે કૈં વધુ, કેટલું બધું !
હવે ભાવ કે અભાવનું કોઈ ભારણ નથી,
હવે જીવતા રહેવાનું કોઈ કારણ નથી,
આ આયુષ્યની અવધ કોણે આંકી હશે ?
હજુ કશું બાકી હશે ?

બાકી કશું હોય તો એક કાળપુરુષ જાણે,
બાકી કશું હોય તો માત્ર વિધાતા જ પ્રમાણે,
પણ એ આગોતરું કશુંય ન કહેશે,
આછો અણસારો ય ના'વે એમ અકળ જ રહેશે,
એ તો જેમ જેમ જીવ્યા કરો તેમ તેમ બોલે,
એ તો ક્રમે ક્રમે રહસ્યો સૌ ખોલે,
ભલે ! તો હજુય તે જીવ્યા કરું, કરી રહું તિતિક્ષા,
ભલે ! તો આયુષ્યના અંત લગી કરી રહું પ્રતીક્ષા.

નૂ દિલ, ૨૫ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬

ક્યાં છે ? | નલિન રાવળ

આવી જ સુંદર સાંજ હતી
સાંજ મહીં
આવી જ સુંદર પંખીઓની હાર હતી
ધીરે
પવન હિલોળે
ઢળતી મોહક માદક રાત હતી
ઝગમગતી તારાઓની
સરવર જલ તરતી સુંદર ભાત હતી
કાંઠે
ઝૂકતા તરુવર નીચે
નેહભર્યાં નયનોથી સરતી તેજલ ધાર હતી
નમણા મુખની મઘમઘતી વાત હતી
શ્વાસ શ્વાસમાં ઊછળ્યા ઉરની
કેવી
કેસરભીની સુવાસ હતી !
પણ આજ કહે
કહે
સખી મીઠડી મારી તું ક્યાં છે ?
ક્યાં છે ?

આ સમય છે... | ઉર્વીશ વસાવડા

આ સમય છે ઘાવ પણ આપી શકે,
ને રીઝે શરપાવ પણ આપી શકે

એક દર્શક જેમ હાજર હોય પણ,
એ અચાનક દાવ પણ આપી શકે

જે લખે છે યુગ યુગાંતરની કથા,
પત્ર કોરો સાવ પણ આપી શકે

ઝાંઝવાની પોઠ લઈ આવ્યા પછી,
તપ્ત રણમાં વાવ પણ આપી શકે

ભરબજારે જાતના લીલામમાં,
સાવ સાચા ભાવ પણ આપી શકે

કવિતા

પ્રતીક્ષા | નિરંજન ભગત

મારાથી બે મોટાં બા-બાપુજી ગયાં,
મારાથી નાના બે ભાઈઓ પણ ન રહ્યા;
તો હું જ શા માટે જીવતો રહ્યો હોઈશ ?
મૃત્યુએ મને ય શા માટે ન ગ્રહ્યો ?
મૃત્યુએ મને જ શા માટે અસ્પૃશ્ય લહ્યો ?
એંશી તો થયાં, હવે અંત ક્યારે જોઈશ ?
મૃત્યુને પૂછું ? એ તો ક્યારેય નહિ બોલે,
મૃત્યુનું તો મૌન, એ મોં ક્યારેય તે નહિ ખોલે.

પ્રેમ મળ્યો, મૈત્રી મળી,
એમાં થોડીક કવિતા પણ ભળી;
જગતે આપ્યું મારે જોઈએ એથી વધુ,
જીવને આપ્યું મારી પાત્રતાથી યે કૈં વધુ, કેટલું બધું !
હવે ભાવ કે અભાવનું કોઈ ભારણ નથી,
હવે જીવતા રહેવાનું કોઈ કારણ નથી;
આ આયુષ્યની અવધ કોણે આંકી હશે ?
હજુ કશું બાકી હશે ?

બાકી કશું હોય તો એક કાળપુરુષ જાણે,
બાકી કશું હોય તો માત્ર વિધાતા જ પ્રમાણે,
પણ એ આગોતરું કશુંય ન કહેશે,
આછો અણસારો ય ના'પે એમ અકળ જ રહેશે;
એ તો જેમ જેમ જીવ્યા કરો તેમ તેમ બોલે,
એ તો ક્રમે ક્રમે રહસ્યો સૌ ખોલે;
ભલે ! તો હજુય તે જીવ્યા કરું, કરી રહું તિતિક્ષા;
ભલે ! તો આયુષ્યના અંત લગી કરી રહું પ્રતીક્ષા.

હિલ, ૨૫ ઑગસ્ટ, ૨૦૦૬

ક્યાં છે ? | નલિન રાવળ

આવી જ સુંદર સાંજ હતી
સાંજ મહીં
આવી જ સુંદર પંખીઓની હાર હતી
ધીરે
પવન હિલોળે
ઢળતી મોહક માદક રાત હતી
ઝગમગતી તારાઓની
સરવર જલ તરતી સુંદર ભાત હતી
કાંઠે
ઝૂકતા તરુવર નીચે
નેહભર્યાં નયનોથી સરતી તેજલ ધાર હતી
નમણા મુખની મઘમઘતી વાત હતી
શ્વાસ શ્વાસમાં ઊછળ્યા ઉરની
કેવી
કેસરભીની સુવાસ હતી !
પણ આજ કહે
કહે
સખી મીઠડી મારી તું ક્યાં છે ?
ક્યાં છે ?

આ સમય છે... | ઉર્વીશ વસાવડા

આ સમય છે ઘાવ પણ આપી શકે,
ને રીઝે શરપાવ પણ આપી શકે

એક દર્શક જેમ હાજર હોય પણ,
એ અચાનક દાવ પણ આપી શકે

જે લખે છે યુગ યુગાંતરની કથા,
પત્ર કોરો સાવ પણ આપી શકે

ઝાંઝવાની પોઠ લઈ આવ્યા પછી,
તપ્ત રણમાં વાવ પણ આપી શકે

ભરબજારે જાતના લીલામમાં,
સાવ સાચા ભાવ પણ આપી શકે

પંખીપદારથ | હરીશ મીનાશ્રુ

પંખીની
આંખ ઘેરાતી હોય
ત્યારે નીંદરની કાચી ગંધે ગંધે ઊડતા ઊડતા આવી ચઢે છે વડવાઓ,

પંખી કહે છે,

            વારતા સંભળાવો, વારતા

વારતા સંભળાવીએ, – વડવા કહે છે – પણ અમારી બે શરત છે :
હોંકારે હકાર્યા કરવાનું વેણ, વણચૂક્યે
ને અમથી ય ટોકવાની નહીં વારતાને, અધવચ. બોલ, છે મંજૂર ?

            મંજૂર

ને આરંભાય છે વડવાઓની વારતા. કવિની વારતા.

*

અમારા જમાનામાં...
(હા, આ એમના પ્રિય શબ્દો છે)
'અમારા જમાનામાં
કલમ ને શાહી વડે નહોતી લખાતી કવિતા,
મીંઢના મન ફરતે બાઝેલી ધોળી છારી જેવા
કાગળ પર, ભાષાના જન્મ પૂર્વેના અવાચક અવકાશમાં કવિઓ
કેવળ ઊડઊડતા પસંદગીનાં પંખીઓ ને પાંખો ફફડાવતાંક
એ ફટોફટ ગોઠવાઈ જતાં
અક્ષરોની જેમ :
કાબરાં, સુરખ, બજરિયાં ને રાતડિયાં પંખીઓ.
પતરંગા, પિળક, હજામડાં ને હરિયલ.
ખાખી, પિરોજી ને પોપટી પંખીઓ. કોક સફેદપેટાં તો કોક કાટી ચાંચાળાં,
લાલપગાં ને વળી ઊજળીડોકાળાં પંખીઓ, દંતકથાળાં : દેવચુમા ને અલલ,
ફૂલસૂંઘણાં ને પટાપૂંછાળાં, નીલકંઠ ને નાચણ, દરજીડા ને લક્કડખોદ
પંખીઓ : કલગીવાળાં ને શિંગડીયાં, બડબડિયાં ને ટુકટુકિયાં, તલિયાં ને તુતવારી.
ટચૂકડાં પંખીઓ, અધૂકડાં પંખીઓ.
નદીનાં ને સદીનાં, પળનાં ને પેટાળનાં, મરુથળનાં ને મસાણનાં પંખીઓ.
વનેચર ને વઢકારાં. કણભક્ષી ને ક્ષણભક્ષી. સર્પાહારી ને દર્પહારી.
રખેવાળ ને રંક
શઠ, શરમાળ ને યાયાવર પંખીઓ.

અક્ષરો રમણીયતાના વિહંગવિકલ્પો.
પૂંછડી અધ્ધર કરી ચટું ચગદું ઝબકાવતા નિર્લજ્જ
ડોલનશૈલીમાં ક્લગી ઝુલાવતા છેલબટાઉ
રેશમી રઘવાટમાં સરકીસરકીને બધું સુંવાળું કરી મૂકતા
પીંછાંના પવનપદૂડા પીલ્લાં. કોલાહલનાં દડૂલા દોલાયમાન.
કાળજું ઠારતા ટહુકાના જળના ખોબા.
અમારા જમાનામાં...
*
વારતાનું ઘેન ચઢે છે, વારતાનું ઘેન ચઢે છે, વારતાનું ઘેન ચઢે છે
પંખીને ઘેન ચઢે છે, વારતાની બહારના
પંખીને ઘેન ચઢે છે, વારતાનું વારતાનું વારતાનું ઘેન ચઢે છે, ઘેન ચઢે છે
પંખીને વારતાની અંદરનાં કવિતાઈ પંખીનું,
પખીની વારતાનું વારતાનું ઘેન ચઢે છે, ઘેન ચઢે છે

વારતા

        વા...ર...તા...

                        વા...ર...તા...

વારતા ડૂબી રહી છે વારતાની બહારના પંખીમાં, પંખી ગાઢ નીંદરમાં ને
હોંકારો વારતાના રેલાતા રસમાં...
*
અમારા જમાનામાં
કવિઓ જાણે પંખીઓના વિહાર વડે જ વિચારતા હોય એમ
ફરરર ફરરર પંક્તિઓ સ્ફુરતી ને લયપૂર્વક ઝૂલતી,
પવનલહરીની જેમ. આજે જગતભરમાં પ્રચલિત છે
તેવા બસ્સો – ત્રણસો કક્કાઓ ને બારાખડીઓની ઘૂટાયેલી ટીંગોર
છલકાતી રહેતી આ પંખીઓના સુરાહીદાર કંઠેથી.
(એકલદોકલ અક્ષરોના ઝૂમખાં ઝાઘા ને
ભેગાં ચોંટેલાં રડ્યાખડ્યા હ્રસ્વઉ-દીર્ઘઈ,
ઉંચિત્ કાનોમાતર ને ચપટીક અનુસ્વાર, – હજુ આજેય જડી આવે છે
કેટલાંય પંખીઓની સિસોટીઓમાં, તે આ જ કારણે
દાખલા તરીકે,
કાગડાના હૈડિયે ઊંચોનીચો થતો કાફર જેવો ક
કબૂતરોને કંઠલે ઘૂઘવતો ઘરગથ્થુ ઘ ને પેલો ચિબાવલો ચ,
ચકલાની ચાંચે ચીંચવ્યા કરતો)

કાવ્યપંક્તિમાં ગોઠવાયેલાં પંખીઓને છંદ કે ગણનાં બંધન તો હતાં નહીં,

પંખીપદારથ | હરીશ મીનાશ્રુ

પંખીની
આંખ ઘેરાતી હોય
ત્યારે નીંદરની કાચી ગંધે ગંધે ઊડતા ઊડતા આવી ચઢે છે વડવાઓ,

પંખી કહે છે,

          વારતા સંભળાવો, વારતા

વારતા સંભળાવીએ, – વડવા કહે છે – પણ અમારી બે શરત છે :
હોંકારે હંકાર્યા કરવાનું વ્હેણ, વણચૂક્યે
ને અમથી ય ટોકવાની નહીં વારતાને, અધવચ બોલ, છે મંજૂર ?

          મંજૂર

ને આરંભાય છે વડવાઓની વારતા. કવિની વારતા.

*

અમારા જમાનામાં...
(હા, આ એમના પ્રિય શબ્દો છે)
અમારા જમાનામાં
કલમ ને શાહી વડે નહોતી લખાતી કવિતા,
મીંઢાના મન ફરતે બાઝેલી ધોળી છારી જેવા
કાગળ પર, ભાષાના જન્મ પૂર્વેના અવાચક અવકાશમાં કવિઓ
કેવળ ઊડાડતા પતંગ્યોના પંખીઓ ને પાંખો ફફડાવતાંક
એ ફટોફટ ગોઠવાઈ જતાં
અક્ષરોની જેમ :
કાબરાં, સુરખ, બજરિયાં ને રાતડિયાં પંખીઓ.
પતરંગા, પિળક, હજામડાં ને હરિયલ.
ખાખી, પિરોજી ને પોપટી પંખીઓ. કોક સફેદપેટાં તો કોક કાળી ચાંચાળાં,
લાલપગાં ને વળી ઊજળીડોકાળાં પંખીઓ, દંતકથાળાં · દેવહુમા ને અલવ,
ફૂલસૂંઘણાં ને પટાપૂંછાળાં, નીલકંઠી ને નાચણ, દરજીડા ને લક્કડખોદ
પંખીઓ : કલગીવાળાં ને શિંગડીયાં, બડબડિયાં ને ટુકટુકિયાં, તલિયાં ને તુતવારી.
ટચૂકડાં પંખીઓ, અધૂકડાં પંખીઓ.
નદીનાં ને સદીનાં, પળનાં ને પૈટાળનાં, મરુથળનાં ને મસાણનાં પંખીઓ.
વનેચર ને વઢકારાં. કણભક્ષી ને ક્ષણભક્ષી. સર્પાહારી ને દર્પાહારી.
રખેવાળ ને રંક
શઠ, શખરાં ને યાયાવર પંખીઓ.

અક્ષરો • રમણીયતાના વિહંગવિકલ્પો.
પૂંછડી અધ્ધર કરી રાતું ચગદું [illegible]
ડોલનશૈલીમાં કલગી ઝુલાવતા [illegible]
રેશમી રઘવાટમાં સરકીસરકીને બહુ [illegible]
પીંછાંનાં પવનપછૂડા પીલ્લાં. [illegible]
કાળજું ઠારતા ટહુકાના જળના [illegible]
અમારા જમાનામાં...

*

વારતાનું ઘેન ચઢે છે, વારતાનું ઘેન [illegible]
પંખીને ઘેન ચઢે છે, વારતાની [illegible]
પંખીને ઘેન ચઢે છે, વારતાનું વારતેનું [illegible]
પંખીને વારતાની અંદરનાં કવિતાઈ [illegible]
પંખીની વારતાનું વારતાનું ઘેન ચઢે છે, [illegible]

વારતા

વા...ર...તા...

એ કાંઈ સોનેરી-રૂપેરી માત્રામેળ કે અક્ષરમેળ પિંજરાં થોડાં હતાં,
આજની જેમ ?
એ તો આનંદમેળ છંદો હતા આનંદમેળ
પરોઢિયે પિંગળની પિચકારીઓ છૂટતી ને
રસિકડાં સોનાની ચાંચુડીઓ ઘડાવી દેતાં
અધધધ પંખીઓને...
*
વારતાના આલંબને નિદ્રાધીન થયેલું પંખી પડખું ફેરવે છે,
વારતાથી સાવ નિરાલંબ.
એ નિર્લેપ પંખીની પડખે લપાયેલું ને વારતાના રસથી લેપાયેલું કોઈ
કવિતાના અમરપટાની આશાએ હોંકારો ભણે છે.

તે કોણ આમ ભણી રહ્યું છે હોંકારો, નદીની જેમ વહેતી આ વારતાને ?
શિવપારવતીની કથામાં જેમ એકદા હોંકારો ભણ્યો'તો એક શુકપંખીએ
એમ સ્વપ્નની પર્ણઘટામાં છુપાઈને...
કોણ આમ... ?
*
અમારા જમાનામાં
કવિઓથી વિખૂટી પડીને ભાષા જ પોતામાંથી પ્રકટાવી લેતી ભાષાકર્મ.
જોડાક્ષરોથી જગ્યાએ ગોઠવાઈ જતાં પ્રેમીયુગલો
(તો કદી કદી પંખીયુદ્ધના ખૂંખાર લડવૈયા,
– જોકે એ બધું એકનું એક)
જ્ઞ ને ક્ષ જેવા સુસંસ્કૃત અક્ષરો માટે,
ગળું ફૂલવી, ડીંટું ઝૂલવી પૂંછડી ફેલાવતાં કે પાંખમાં ઠેઠ ગરદન ઘૂસાડી દઈ
પ્રાકૃત રીતે પીંછાં વલૂરતાં, મધ્યમવર્ગનાં પંખીઓનો ઉપયોગ થતો.
(પ્રાચીન ઇજિપ્તવાસીઓની હિયરોગ્લિફિ ને ચિનાઈ ચિત્રલિપિ, –
આ બધી લપ તો પાછળથી વળગી ભાષાને.)
માન્યામાં નહીં આવે પણ ચામાચીડિયાં જેવાં
સસ્તન પંખીઓ ભેગાં હમચી ખૂંદતાં ખૂંદતાં, પરાવાસ્તવવાદીઓ
પાંખાળાં શિશ્નવાળાં ડાયનોસોર ઊડાડતાં હોય
તેવી ગુહ્ય વિધિઓ કરતા ને તેય ધોળે દહાડે.
*
અમારા જમાનામાં
લહિયાઓ લલેડાં પાળતાં, વિવેચકો ચકલાં ચૂંથતાં પણ સર્જકનાં નેત્રોમાં
અશ્રુની પ્રજાતિનાં પંખીઓ પળેપળે પુનર્વિધાન પામ્યા કરતાં.

કવિને જરા થોભવાનું મન થતું તો પંખી જ, એકાદું પીંછું ખેરવી,
અલ્પવિરામ ગોઠવી દેતું.
ભોંયસરસું પેટ દાબીને બેઠેલું પંખી, વખત આવ્યે,
એકાદી ટાંગ લંબાવીને પોતાને હલંત કરી લેતું
ને પંક્તિને છેડે ઊભેલું ગાભણું પંખી ટપ્પ દઈ મૂકી દેતું ઈંડું પૂર્ણવિરામ.
(ભાગ્યે જ કોઈ પંખીનાં ઈંડાં ચીતરવાં પડતાં.)
જળકૂકડીની ગરદનના કામચલાઉ પ્રશ્નાર્થચિહ્ન
તો આષાઢી મોરલાની ટટ્ટાર ડોકી ચિરંતન આશ્ચર્યવિરામ, બધું હાજરાહજૂર.
ટૂંકમાં, કવિઓ મૌન રહેતા ને કવિતા જ પંખીપાઠ કરતી અમારા જમાનામાં.
*
નિદ્રાધીન પંખીના સ્વપ્નની ભીતર,
નદીની જેમ વહેતી આ વારતાને, છબવેશે,
કોણ આમ હજી પણ ભણી રહ્યું છે હોંકારો ?
લગારે ચૂકતો નથી આ અવાજ,
જખમની ફરતે આછા આછા લબકારા મારતી લયબદ્ધ રતાશ જેવો.
આ અવાજ,
નક્કી,
છે તો કોઈ જાણભેદુનો,
જખમની ફરતે આછા આછા લબકારા મારતી લયબદ્ધ રતાશ જેવો.
નક્કી.
*
અમારા જમાનામાં
વાચકોનાં મન પણ પંખાળાં રહેતાં. ચંચળ પંખીઓની ઉછળકૂદને લીધે
કવિતાનો પાઠ પલટાતો રહેતો, નિરંતર.
પીંછાનાં અલ્પવિરામ ક્યાંય ઊડી જતાં, પવનની ઝપટમાં.
પૂર્ણવિરામનાં ઈંડાં ફોડીને અબીહાલ બહાર આવેલાં બટેર ને વૈયાં,
નવોન્મેષથી ટગરટગર તાકીને
અકળાવી મૂકતાં વૃદ્ધ વૈયાકરણીને.
પ્રશ્નાર્થચિહ્નો તરતાં તરતાં ઘૂસી જતાં બીજી પંક્તિઓમાં.
પ્રેમીયુગલો રિસાઈ જતાં ને જોડાક્ષરોને મિથ્યા કરી મૂકતો પ્રણયકલહ.
સક્કરખોરો રસનાં ડબકાં પાડે...
કે પ્રગટી ઊઠતું રચનાનું માધુર્ય. વગડાઉ પદાવલિમાં
તત્સમ પંખી આવી ચઢતું તો કાવ્યબાનીના ગંભીર પ્રશ્નો ખડા થતા.
ટિટોડાની ગેળકીમાં, ભૂલેચૂકે ય, જો ટપકી પડતું કોઈ મારગભૂલ્યું દશરથિયું
તો એ પંક્તિ સહસા માયથોલૉજિકલ થઈ જતી.

અધમધરાતે કોઈ ઊંઘરેટું પંખી ઝબકી જતું ને ટમટમાવતું નેણનાં નક્ષત્ર
તો ઝળાંહળાં થઈ ઊઠતું ભાવકનું ભાવજગત. લયાન્વિત મયૂર,
ચાતક ને કોકિલ
ટેવવશ ષડ્જ, ઋષભ ને પંચમના સૂર છેડી બેસતા
(ઋતુની ચઢવણી, બીજું શું ?),
ત્યારે (વળી પાછા) ચર્ચાને ચગડોળે ચઢતા સંગીત અને
કવિતાના વિકૃ-ધન્ય સંબંધો.

હેમંતમાં પંખી ઠૂંઠવાઈ મરતાં તો કાવ્ય સાવ અભિધાના સ્તરે રહી જતું.
(પણ આટલી કાતિલ ઠંડીમાં,
ખોંખારીને, એવું કહે પણ કોણ ?)
ક્યારેક વરસાદમાં સાવ ભીંજાઈ ગયેલાં પંખી થકી,
વીજળીના ઝબકારે, ઝળહળી ઊઠતી અપરિચિત વ્યંજના
ને ઉત્સવનું કાવ્ય બની જતું વિષાદનું.
અનુવાદકોની ઠેકડી ઉડાડતાં હોય એમ સદૈવ, ઊડતાં ઊડતાં
સરહદો ઠેકી જતાં સ્વૈર યાયાવરો.

કવિ, ભાવક ને ભાષા ચંચુપાત કર્યા કરતાં, યથેચ્છ, પરસ્પરની પીડામાં.
પારધીઓ ને પંખીપ્રેમીઓ પોતપોતાનાં તીરકામઠાં ને દૂરબીનો લઈ
નીકળી પડતાં કવિતામાં. સરળ હૃદયને વ્હેર્યા કરતી સંદિગ્ધતા : કાશીની કરવત
કેવડા જેવી કરકરી તો કુંવારપાઠા જેવી સ્નિગ્ધ.

અને હા, એક વાત તો કહેવાની રહી જ ગઈ, –
અર્થઘટનનો અનાચાર કરતો
કોઈ વાચક પકડાઈ ગયો તો તો મૂઓ જ સમજો, –
પંખીઓ ટપ્પ દઈને એના માથે હગાર કરતાં...
અમારા જમાનામાં...

*

શુકપંખીની પેઠે
શબ્દના ગર્ભમાં ઘૂસી જતાં પહેલાં,
નદીની જેમ વહેતી આ વડવાની વારતાને, અધવચ ટોકીને,
જખમની ફરતે આછા આછા લબકારા મારતી રતાશ જેવા અવાજે
કવિ ધીમે સાદે કહે છે,
લગભગ સ્વગત*

અમારા જમાનામાં પણ એવું જ છે.

બારણાં | ભાસ્કર ભટ્ટ

બારણાં મૂંગાં રહે છે, બારીઓ બોલ્યા કરે,
એમ આ રહેણાંકની, હર ક્યારીઓ ડોલ્યા કરે,

તોરણો ઝૂલ્યા કરીને, આવકારો આપતા,
ઉંબરા સૂતા રહી, પગરવ બધાંનો માપતા,
છાપરું નળિયાં ગણીને, રાત-દિન તોળ્યા કરે...

ભીંતનો સહેવાસ લઈને ચાકળાઓ થાકતા,
થઈ છબી વડવા પછી તો, સામ-સામું તાકતા,
ગોખમાં દીવા બળીને, આંખડી ચોળ્યા કરે...

પારણાંથી બારણાંનો જે પનો લંબાય છે,
આયખાના પોતનાં ક્યાં પડ છતાં રંગાય છે ?
મોભ તો મૂંગા રહીને, ભેદ સૌ ખોલ્યા કરે...

પાછાં આવ્યાં પતંગિયાં | રમણીક અગ્રાવત

સાત સૂરોના રંગમાં
વાગ્યો સ્કૂલનો ઘંટ
થયાં મોકળાં દ્વાર
ઊમટ્યાં પતંગિયાં...

પાંખ હિલોળે ઉછાળતાં દફતરો
જગાડતાં રસ્તા સૂના
ઊમટ્યાં પતંગિયાં...

સ્વર સોનાના રૂપાના વ્યંજનો
ભાષા ગુલાલ ગુલાલ
ઊમટ્યાં પતંગિયાં...

બારીએ બારણે ડોકાયા ઉમળકા
ઘરેઘર પહોંચ્યો કિલકિલાટ
ઊમટ્યાં પતંગિયાં...

વાર્તા

દીપડો

વિપુલ વ્યાસ

પરભામુખીની આગેવાનીમાં ધરમપુરડુંગરીના ચોરે ગામ આખાનો પુરુષવર્ગ એકઠો થયો હતો. ચોરાના વડલા નીચે મુખી ચિંતિત મુખમુદ્રા લઈ બેઠા હતા. મુખીની ચિંતાનું પ્રતિબિમ્બ હાજર રહેલ દરેકના ચહેરા પર વત્તુંઓછું ઝલમલી રહ્યું હતું. એકઠા થયેલ સહુને જંગલખાતાના અધિકારીની પ્રતીક્ષા હતી.

છેલ્લા થોડાક સમયથી ધરમપુરડુંગરીમા દીપડાની રંજાડ શરૂ થઈ હતી. અધમધરાતે ગામ આખું સીમપાદરસમેત નીંદરની સોડમાં ગોટમોટ ભરાયું હોય ત્યારે ચુપચાપ ગામનાં મરઘાં-બતકાંને ઘેટાં-બકરાંનો શિકાર થઈ જતો હતો. એક વાર શરૂ થયા બાદ આ ક્રમ ત્રણચાર-ત્રણચાર દિવસને આંતરે ચાલુ જ રહ્યો એટલે ગામલોકમાં ચિંતા પેઠી. સચેત થયેલા લોકોએ ઢોરપંખીની સુરક્ષા વધુ મજબૂત કરી દીધી. છતાં હજીયે એ 'હરામખોર' ક્યારે ત્રાટકી ક્યારે એકલદોકલ જનાવરને ઉપાડી ગાયબ થઈ જતો તેની કોઈનેય ખબર પડતી નહીં.

સૂર્યાસ્ત પછી લોકોનું સીમપાદરમાં ફરવા-રખડવાનું સાવ પાંખું થઈ ગયું હતું. તાડી મહુડાના બંધાણીઓને ખોરડામાં ભરાઈને ઘૂંટ મારવાનું સલામત લાગવા લાગ્યું હતું. વહેલી સવારે કે મોડી સાંજે કુદરતને ખોળે હાજતે જનારાઓએ ક્રમ બદલવો પડ્યો હતો. વાડા ખડકી-ડેલી-પાંજરાંનાં દરવાજા-અટકણ વધુ ચોકસાઈથી બંધ થવા લાગ્યાં હતાં. જોકે હજી સુધી એક પણ માનવ કે માનવબાળ પર હુમલો થયો નહોતો, પણ ઠેકાણું શું ?

સહુથી પહેલા ગામને છેવાડે – ડુંગરીના ઢાળે રહેતા કુરેશીની બે મરઘી એક રાતે અચાનક ગુમ થઈ. પહેલાં તો કુરેશીને પાસપડોશમાંથી કોકે અટકચાળું કર્યાની શંકા ગઈ પરંતુ બે જ દિવસ પછી માવજીરબારીની એક બકરી ઓછી થઈ. બીજે દિવસે ચોરે ચર્ચા થઈ ત્યારે કેટલાકે હમણાંહમણાંથી કૂતરાંવના વધુ પડતા ભસવાની વાત કરી. અને ત્યારે જ લોકને પહેલવારકી ઝરખ, દીપડો કે પછી એવા જ કોઈ હિંસક પ્રાણીના હુમલાની શંકા પડી. માવજીરબારીની બકરીના ગુમ થયા પછી તો એવા બનાવોની સંખ્યા વધતી ચાલી. બેત્રણ દિવસ માંડ એવા પસાર થતા કે કોઈનુંય જનાવર કે વાડો અભડાયા ન હોય. એ દિવસોય ભય-ચિંતા-શંકા અને એક અજંપામાં જ વીતતા કે 'પાછલી રાતે બૂમ પડી– લોક દેકારો બોલાવતું ડાંગો-મશાલો સમેત ભેગું થાય ત્યાં સુધીમાં તો કોઈની બકરી, કોઈનું ઘેટું, કે કોઈની મરઘી ઉપાડી પેલો હરામખોર ક્યારનોય અંધારામાં ઓગળી ગયો હોય.

ધરમપુરડુંગરીના ચોરે મુખી ગામને સાંત્વન આપવા મથી રહ્યા હતા. એવામાં જીપગાડી આવીને ચોરાની બરોબર સામે ઊભી રહી. મુખીએ સામા જઈ સાહેબનું સ્વાગત કર્યું. હુક્કા-પાણી-શેતરંજીવાળા ઢાળિયા પર સાહેબે બેઠક જમાવી. પહેલાં મુખીએ જાતે દીપડાની રંજાડની બધી વાત કરી પછી કુરેશી, માવજી, વાઘો, અરજણ જેને જેને ત્યાં દીપડાએ નુકસાન કર્યું હતું તે બધાંયને બોલાવી સાહેબની સામે વિગતો પૂછી. સાહેબે સહુને

ધ્યાનથી સાભળ્યા. કેટલીક વિગતોની નોંધ કરી હજી સુધી દીપડાએ કોઈ માણસ પર હુમલો નથી કર્યો તેય નોંધ્યુ વળી, એક વારમા એક જ ઘેટું કે બકરુ ઉઠાવતો દીપડો મરઘા-બતકા ઉઠાવે ત્યારે બેત્રણને ઉઠાવે છે એ વાત પર આશ્ચર્ય જતાવ્યું તે જ રીતે શિકાર થયાની જગ્યા પર ક્યારેય દીપડાના પજાના કે મળમૂત્રના કે પછી શિકારના લોહીના નિશાન ન મળવા પર પણ અચરજ વ્યક્ત કર્યું

સાહેબે ખાતરી આપી કે એકબે દિવસમા જ બધી વ્યવસ્થા થઈ જશે પહેલાં તો દીપડાને પાંજરે પૂરવાના પ્રયત્ન થશે પણ જરૂરી જણાશે તો એને ભડાકેય દેવાશે. તે માટે બંદૂકધારીનેય બોલાવાશે. પોતાની વાત પૂરી કરતા પહેલા સાહેબે ગામના નવજુવાનિયાને આગળ બોલાવ્યા થોડાક સૂચનો કર્યાં અને પાનોય ચડાવ્યો એમણે જુવાનિયાવને કહ્યુ કે સરકાર તરફથી બધુ ગોઠવાતા જે બેત્રણ દિવસ નીકળે તે દરમ્યાન વિશેષ સાબદા રહેવાનુ છે જુવાનિયાઓએ ટીમ બનાવી હુમલાને ખાળવો સામી સાજથી મશાલો ફાનસો પેટાવી રાખવા પાવરવાળી બેટરી-ટોર્ચનીય વ્યવસ્થા રાખવી. હુમલો થાય તો ડાગો મશાલો સાથે જોશભેર એ હરામખોરને પડકારવો ડારવો થાળીઓ – ખાલી ટીનના ડબ્બા ખખડાવવા અને સામાસામી જ થઈ જાય તો ડાગના ફટકે એનું ઢીમ ઢાળી દેવામાય હરકત નહીં સ્વબચાવમા એને માર્યા બદલ કોઈ ગુનો પણ બનતો નથી આમ જુવાનિયાવને અને એ બહાને ગામનેય સાહેબે ઠીકઠીક હિંમત બધાવી. પણ જતાજતા સાહેબે મુખીના કાનમા હળવેકથી એક નવી નવાઈભરી શકા વ્યક્ત કરી, કે – શિકાર કરવાની રીત અને લક્ષણો પરથી એવુ જણાય છે કે જાણે, શિકારી દીપડો જ હોય એવુ ન યે બને ' મુખી અને સાહેબની સાવ નજીક ઊભેલા એકાદ જણે આ સાભળ્યુ ન સાંભળ્યુ મુખી પણ વાતને સમજ્યા ન સમજ્યા ને સાહેબની જીપગાડી ધૂળ ઉડાડતી નીકળી ગઈ

સાહેબની વાતોથી ગામલોકના ભયચિંતા જરાક ઓસર્યાં હોય એવુ વાતાવરણ સર્જાયુ જુવાનિયાઓમા તો રીતસરનો એક જુસ્સા-ઉત્સાહનો સચાર થયો હતો જાણે સાહેબની સૂચના પ્રમાણે કેટલાક ફાનસ મશાલ-બેટરીની વ્યવસ્થામા પડ્યા તો કેટલાંક તો દીપડા પર વળતો હુમલો જ કરવા થનગની ઊઠ્યા. ઘણે દિવસે આજે મોડી સાંજનું અંધારુ ઊતરી આવ્યુ તોયે ઘણુ લોક ઘરોની બહાર દેખાતુ હતુ સાહેબે ચડાવેલ પાનાની અસરમા ઘણાએ રાતની ચોકી માટે સામેથી નામ નોંધાવ્યા કો ક વળી એમ પણ બોલ્યુ કે આજે તો એ હરામખોર આવ્યો તો પતી જ ગયો સમજો ઘણા દિવસે લોકોએ ફિકર-ચિંતા વગર સાંજનું જમણ લીધું

સાજ ગઈ જમી પરવારી લોક શાત થતુ ચાલ્યુ રાત ધીમેધીમે ઠંડા, ઘેરા, કાજળિયા રગમા ઘૂટાવા લાગી આગિયાઓની સલપઝલપ વચ્ચે તમરાં અને શિયાળની લાળીએ એ રગને થોડો ઓર ઘટ્ટ કર્યો કૃષ્ણપક્ષના આકાશમા ચદ તો હતો જ નહીં. ઝાંખાપાખા તારાઓનેય આમતેમથી દોડી આવેલી વાદળીઓ ઓર ઝાખા અને અસહાય બનાવતી રહી. કુરેશી માવજી જેવાએ છેલ્લી નજર નાખી ખાતરી કરી લીધી કે વાડો-ટોપલા પાજરાં બરોબર વસાયા છે રાતની ચોકીની જવાબદારી ઉપાડનારાય છેવટે પોતપોતાને ખોરડે જાગતા-સાબદા રહેવાના અને સાદ પડે કે તરત દોડી આવવાના કોલ-વચન લઈ-આપી છૂટા પડ્યા

એકાદ રખડેલ કૂતરા કે ટીટોડીના એકલવાયા ચિત્કારને બાદ ગણો તો ધરમપુરડુંગરી જંપી ગયું હતું. ઘુવડ-ચીબરી અને વડવાગોળોની મૂક હરફર વચ્ચે સીમપાદર-જંગલ અને રાત એકબીજામાં ઓગળી રહ્યાં.

અરજણના વાડાની પાછળની ઝાડીમાં કશોક સળવળાટ થયો. એક કાળો ઓળો દબાતે પગલે ઝાડીમાંથી બહાર આવ્યો. એક ચીબરીએ કકળાટ કરી મૂક્યો. અરવ અંધારાના ચોસલાંને ચૂરચૂર કરતો એનો અવાજ દૂર સુધી લહેરાઈ શમ્યો ના શમ્યો ત્યાં તો કૂતરાં ભસ્યાં અને પછી તો –

થાળીઓ, તગારાં, ડબ્બા, લાકડીઓ, મશાલો, ફાનસ અને બેટરીઓ સમેત ટોળું દેકારા-પડકારા કરતું'ક આવી પહોંચ્યું. ધરમપુરડુંગરીની સીમ ફરી એક વાર મધરાતે સફાળી જાગી ગઈ હતી. અરજણે ફાટેલા ડોળે અને સાદે ટોળાને ઝાડી પાછળની દિશા હજી તો ચીંધી જ એટલામાં તો ટોળું દોડી ગયું એ દિશામાં. ઝાડીની બરોબર પાછળથી શરૂ થતી પગદંડીને રગદોળતું ટોળું પેલા અલપઝલપ ઓળાનો પીછો કરતુંક ટેકરીની પાર ઊતરી ગયું અને જંગલની વચ્ચોવચ આવીને ઊભું.

અહીં અંધારામાં કાળીડિબાંગ ટેકરીઓ – ઝાડ – ઝાડી – ખડકો બધું એકાકાર હતું. હવાના હડદોલાથી સુસવાટાભેર ઝૂમતા-ઝૂલતા આકાશ લગી લંબાયેલાં ઊંચાંઊંચાં ઝાડ કંઈક જુદાં જ ભાસતાં હતાં. ત્રણચાર ટૉર્ચમાંથી નીકળેલા શેરડાઓ દૂર સુધી જઈ પાછા આવી ગયાં પણ કશુંય વરતાયું નહીં. દેકારા-પડકારાના અવાજો શમી ગયા. એક જુસ્સો – જેના ઊભરે તણાઈને ટોળું ગામથી ઠીકઠીક દૂર અહીં સુધી આવી પહોંચ્યું હતું તેય ઠરતો જણાયો. એકબે ફાનસ અને બેચાર મશાલના ટમટમિયા અજવાળામાં જંગલ વધારે અંધારું કાળું અને ઊંડી ભેંકાર ગુફા જેવું ભાસતું હતું. ઝાંખા, પીળા ધ્રૂજતા પ્રકાશમાં ટોળામાં હાજર દરેકને એકબીજાના ચહેરા પ્રેત-પલીત જેવા નિસ્તેજ અને બિહામણા લાગ્યા. ફાટફાટ થતા ડોળાવાળી વિસ્ફારિત આંખોથી સહુ એકબીજાને બાઘા બનીને તાકી રહ્યા.

થોડીક સુન્ન ક્ષણો બાદ સ્તબ્ધતાને તોડતું કોઈ બોલ્યું, "કશું જણાતું નથી. હેંડો. પાછા વળી જઈએ !" બોલનારના અવાજની ધ્રુજારી અને ખોખલાઈ ટોળામાંના દરેક પર એકસરખી ફરી વળી.

વળી, કો'ક હિંમત એકઠી કરી બોલ્યું, "સાહેબ મુખીને કહેતા હતા કે. .... શિકારી કદાચ દીપડો ન યે હોય !"

"ત્યારે દીપડો નહીં તો બીજું શું હોય ?" બે-ત્રણ તરડાયેલા અવાજો એકસાથે બોલી ઉઠ્યા.

"........."

ચૂપકીદી છવાઈ રહી.

બે-પાંચ ભારેખમ ક્ષણો બાદ કોઈ ઝીણા-દબાયેલા સ્વરે બબડ્યું,

" અહીં તો બધુંય સરખું જ લાગે છે."

પ્રતિભાવ

રમેશ ત્રિવેદી

એમણે દીકરાનો પત્ર એક વાર વાંચી નાખ્યો હતો છતા ફરીવાર ખિન્ન નજરે એ એકેએક અક્ષર સામે જોઈ રહ્યા.

પૂ. બાપુજી,

કૉન્ગ્રેચ્યુલેશન્સ !

તમારો બાળગીતસંગ્રહ 'ગાતા ફૂલડા' મળ્યો 'વ્હાલી દોહિત્રી ઋજુતાને અર્પણ' એ વાચીને હરખાઈ ગઈ પણ રિટાયર્ડ થયા પછી બે ઘડી ભગવાનનુ નામ લેવાને બદલે તમે તો હજુય બાળકોની ચિંતા ! પુસ્તિકા પાછળ કેટલો ખર્ચ કર્યો કે'શો ? ચાલો, ઠીક છે એમ કરતાય તમારી ટાઇમ પાસ્ટ ઍક્ટિવિટી તો !

બાપુ, તમે ઘણી વાર યાદ આવો છો હોં !

ઢીંચણની ગાદીઓ ઘસાઈ ગઈ, ને તમારાથી હવે ચાલી પણ શકાતું નથી એ જાણીને દુ:ખ થયુ હોં ! બા આજે હયાત હોત, ને તમે બને અહીં અમારા લક્ઝુરિયસ ફ્લેટમાં થોડા દા'ડા બબ્બે ગાડીઓ છે પણ ફુરસદ ? મુંબઈની લાઇફ સાવ કૂતરા જેવી હોં બાપુજી ! હા, અઠવાડિયે એક વાર, રવિવારે પણ અમે ત્રણેય ભેગાં બેસીને કદીય જમી શકતાં નથી, બોલો !! ઋજુતાને સ્કૂલ, ટ્યૂશન ને વીડિયો ગેઇમમા ફુરસદ ના મળે, એના પપ્પાને તો રાત-દા'ડો બિઝનેસ, તમે ઘાચીના બળદની કે'વત કે'તાને એવુ ! સોશિયલ-વર્કની જફામાં મારેય કીટી પાર્ટીની મેમ્બર છતાં એક દિવસેય.

બાપુજી, તમે કેટલા ઉમળકાથી કાવ્યો ઋજુતાને અર્પણ કર્યાં છે ! તમને થયું હશે કે એ ગીતો ગાશે, નાચશે, કૂદશે પણ ? તમે ખોટુ ન લગાડતા હોં. આ ગાંડી તો ઘરમાં યે ચપચપ અંગ્રેજી બોલે ગુજરાતી વાંચવા-બોલવાનાંય ફાફાં આવો જ પ્રોબ્લેમ સોસાયટીના લગભગ બધાં જ છોકરાઓનો તમે જ કો' બાપુજી, તમારી પુસ્તિકાઓને મારે કોને ભેટ આપવી ? એક બે કૉપી રાખું છુ બાકીની પાર્સલથી. હા, એક મોબાઇલ ફોન મોકલી આપું બાપુજી !?

– અને એમની નજર પત્ર પરથી ઊચકાઈ ગઈ એ ધીમેથી ખુરશી પર બેસી પડ્યા. ખણ્ડનું એકાન્ત એમને પહેલી વાર ભીંસી રહ્યું હોય તેમ લાગ્યુ ક્ષુબ્ધ નજર ઘરના ખૂણા તરફ મંડાઈ ઘરમાં હજુય વરસો જૂનું મણકાનું સ્ટૅન્ડ પડ્યુ હતુ દીકરી નાની હતી ત્યારે એને આંક ગણતાં એનાથી શીખવેલુ ધૂળ ખાઈલા મણકાના સ્ટેન્ડ સામે જોતા જોતા એ ખાસ્સી વારે મનોમન હસ્યા – દીકરી મારી કેવી એકદમ ગણતરી

નિબંધ

તસવીર બનાતા હૂં

હર્ષદ ત્રિવેદી

આપણું મન પણ કેવું છે ! માથે કામનો બોજ હોય, સમયની ખેંચંખેંચ હોય ત્યા પણ મૂળ જગ્યાએથી છટકવા કંઈ ને કંઈ આડમાર્ગ શોધી કાઢે ! તમને થશે આ ભા ટી.વી.માં જોવા-સાંભળવા મળતા કોઈ સાધુ-સંત જેવું અચાનક કાં બોલવા લાગ્યા ? વાતમાં વાત એટલી જ છે કે હું મારો એક ફોટોગ્રાફ શોધતો હતો. મારો ફોટોગ્રાફ એટ જેમાં મારી પોતાની છબિ હોય એ. આમ તો ઘણા દિવસથી એને એટલે કે મને શોધવા સમય શોધતો હતો. રોજ એવું થાય કે આજે તો શોધી જ કાઢું... પણ પછી, કાં તો કોઈ ફોન આવે, કાં તો ટી.વી. કાર્યક્રમ રોકી રાખે અથવા એવે ટાણે બુટ-ચંપલને પૉલિશ કરવા મન થાય ! ટૂંકમાં આજે નહીં તો કાલે, કાલે નહીં તો પરમ... પરમ નહીં તો રવિવારે નક્કી લાવરીનાં બચ્ચાંવાળી વારતાની માફક દિવસો ઠેલાતા રહે. પણ, છેવટની તાકીદ થઈ માળિયામાંથી ફોટોગ્રાફ્સનાં બૉક્સ ઉતારવાનો વિકલ્પ ન રહ્યો. બૉક્સ ઉતાર્યું તો એમાં જાણે પરાણે બહાર આવીને પનોતા થવા મથતાં હોય એમ આલ્બમો, છૂટા ફોટોગ્રાફ્સ નાની-મોટી કોથળીઓમાં ભરેલા ફોટોગ્રાફ્સ, જેના પરથી હવે ભાગ્યે જ પૉઝિટિવ કઢાવવા છે એવી નેગેટિવ્ઝનો તો પાર જ નહીં ! શરૂઆતે તો એમ જ હતું કે હાથ નાંખીશ . જોઈતો ફોટોગ્રાફ આવી મળશે. પરંતુ એમ કંઈ બધું સામેથી મળી જતું હોય તો પંડિતોએ શબ્દકોશમાંથી ભાગ્ય, નસીબ કે એને લગતા શબ્દો કાઢી નાખ્યા ન હોત ?

બધું ઉતારીને મેં એક પછી એક આલ્બમોને ધીમે ધીમે ઉથલાવવાનું શરૂ કર્યું. બધ રંગરંગીન આલ્બમોમાં એક જૂનું, કાળા રેક્ઝિનથી મઢેલું, જાડા પૂંઠાનું મજબૂત આલ્બમ હાથ લાગી ગયું અત્યારે આવે છે એવાં, આરપાર દેખાય એવાં ફ્રી સ્કીમવાળાં આલ્બમોનો એ જમાનો નહોતો. એ વખતે તો રોલ 'ધોવડાવો', પ્રિન્ટ કઢાવો પછી જો વેંત હોય તો પૈસા ખરચીને આવાં આલ્બમો લેવા પડતાં ! અન્યથા 'રાજકમલ સ્ટુડિયો' લખેલા કવરમાં ફોટોગ્રાફ્સ પડ્યા રહે. આ કાળાં આલ્બમનો કાગળ, કાગળ નહીં પણ જાડો કેનવાસ. માત્ર ધોળો રંગ લઈને ભૂપેન ખખ્ખર જેવા ચિત્રકારને ય કશુંક ચીતરવાનું મન થઈ જાય એવો આકર્ષક. કાગડો ચીતરવો હોય તો કાગડા સિવાયનું જ બધું ચીતરવાનું ! બ્લૅક એન્ડ વ્હાઇટ ગમે છે ઘણાને પણ જીરવી શકે એવા વિરલા કેટલા ? બધી ગડમથલને અંતે માણસ છેવટે તો ઈસ્ટમેન કલરમાં જ અટવાઈ જતો હોય છે.

પ્રત્યેક પાને કાગળનાં સુવર્ણખૂણિયાં ચોંટાડ્યાં હોય. એમાં જાળવીને ફોટોગ્રાફ ભરવી દેવાનો ! સહેજ ઉતાવળ કરતાં ક્યારેક એકાદ ખૂણિયું ફાટી પણ જાય ! જોકે આવા સંજોગોમાં પણ બાકીનાં ત્રણને આધારે મરકતી છબિ સબ સલામતની આલબેલ પોકારતી રહે. સામાન્ય રીતે એક પાનામાં પાંચથી છ ફોટોગ્રાફ્સ આવે. પછી જેવું જેનું આલ્બમ ને જેવા જેના ફોટા ! એ સમયે પણ પોસ્ટકાર્ડ સાઇઝના ફોટોગ્રાફ થતા. પણ બહુ મોંઘા

એટલે સહુને પરવડે નહીં. મોટેભાગે તો આગ્ફા કંપનીના કૅમેરાથી પડાયેલા શ્વેતશ્યામ ફોટોગ્રાફ્સ હોય. એમાં ભાગ્યે જ કોઈનો ક્લોઝ-અપ મળે. ફોટોગ્રાફી મોંઘી એટલે એક વ્યક્તિ દીઠ એક ફોટો બધાંને પાલવે નહીં. એક ક્લિકમાં ઠાંસી ઠાંસીને સગાંવહાલાંઓને મર્યાં-બેસાડ્યાં હોય. આ ઉપરાંત, જે ફોટોગ્રાફર હોય એને આમાંની કોઈ વ્યક્તિમાં રસ ન હોય, એને તો પોતાની કળા દેખાડવી હોય એટલે એવો મોહ પણ ખરો કે આજુબાજુની પ્રકૃતિ કે છોડ-ફળ-ફૂલ વગેરે તો અવશ્ય આવવાં જોઈએ ! ઘણી વાર તો જે વ્યક્તિનો ફોટો લેવા માટે આખો ઉપક્રમ રચ્યો હોય તે વ્યક્તિ જ ગૌણ બની જાય અને ક્યાંક કોઈ ઠૂંઠું તો ક્યાંક કોઈ પડદાવેલ જ મુખ્ય બની રહે !

ઘણાં છાપાંઓમાં 'ચહેરે પે ચહેરા'માં બે હીરો કે હીરોઇનોની તસવીરોને ભેગી કરીને એક કરી દેવામાં આવે છે, પછી વાચકો એને આંખો, કપાળ કે હેરસ્ટાઇલને આધારે ઉકેલી દેતાં હોય છે. આવા જ કંઈક 'તસવીર ઉકેલ' પરિસંવાદ અમારે ત્યાં પણ થાય. ફેર એટલો કે અમારે એક ફોટોગ્રાફમાંની જુદી જુદી વ્યક્તિઓને ઓળખવાની ! કોઈ કહે, 'આ અજયભાઈ છે !' એની આંગળી ખસેડીને બીજો બોલે, 'ના, એ તો સંજયભાઈ છે ! અજયભાઈ તો આ રહ્યા બીજી લાઇનમાં ત્રીજા !' માંડ માંડ સુલેહ થાય ત્યાં વળી કોઈ ટપકું મૂકે... 'આ ગુલાબી સાડીવાળાં છે એ રમીલાભાભી !' તરત બીજું કોઈ બોલ્યું જ હોય, 'ગપ્પાં ન માર ! રમીલા તો આ અહીં છેડે રહી ! તારી વાત સાચી, એ સાડી ગુલાબી છે પણ તે દી તો બકુલાએ પહેરેલી ! આ રહીને એ... બ...કુલા ! વળી કોઈ પૂછે, 'સાડી ગુલાબી છે એવું કોણે કહ્યું ? ભૈસાબ ! તમારી નજર તો ભારે છે. . બ્લૅક ઍન્ડ વ્હાઇટમાં ય ગુલાબી રંગ ઓળખી કાઢ્યો ?' કોઈ વળી તાત્ત્વિક વાત કરે, 'રંગ તો તમારી સ્મૃતિમાં સચવાયેલો છે, બાકી આમાં ક્યાં ગુલાબી દેખાય છે હેં ? આ તો બધું બ્લૅક ઍન્ડ વ્હાઈટ !'

વાતેય સાચી. તસવીર તો એક આધારમાત્ર છે. બાકી ઉકેલવાનું તો બધું આપણે જ હોય છે ને ? કેટલાય ચહેરાઓ તસવીરમાં હોય પણ હૃદયમાં રહ્યા ન હોય ! હૃદયમાં હોય એ તસવીરમાં આવી શક્યા ન હોય અથવા એમ કહીએ કે લાવી શકાયા ન હોય ! કેટલાક હયાત હોય પણ તસવીરમાં ડાઘો પડવાને કારણે ભૂંસાઈ ગયા હોય તો કોઈ વળી માત્ર તસવીરમાં જ રહ્યા હોય ને સમયેસમયે આંખ ભીની કરી જતા હોય ! આ બધી હસતી-રોતી ફિલમ પણ છેવટે તો તમને રોકી રાખે ને મૂળ ફોટોગ્રાફ સુધી જવા ન દે એટલું નક્કી. ક્યારેક તો આપણે ભૂલી પણ જઈએ કે કયો ફોટો શોધતા હતા ?

આ બ્લૅક ઍન્ડ વ્હાઇટ ફોટોગ્રાફ માટેનો રોલ પણ વિશિષ્ટ. રેડ ઍન્ડ બ્લૅક ! ગણીને બાર ફોટા આવે બહારથી, ડ્રૉઇંગ પેપર જેવો જાડો રેડ પેપર પણ અંદરથી બ્લૅક ! એની સમાંતરે ચોંટાડેલી ફિલ્મ. રોલ ધોવાઈ જાય પછી એ રેડ ઍન્ડ બ્લૅક પેપરને સ્ટુડિયોવાળા ફેંકી દે. બાળકો દોડીને એ લઈ આવે. ગોળ ગોળ વાળીને અંદરનો છેડો પકડીને ધીરે ધીરે ખેંચતા જાય, વળને થોડા ઢીલા કરતા જાય. એક પછી એક વળ બહાર આવે ને થઈ જાય જાદુઈ લાકડી. જાદુગરની માફક એ લાઠીને આમતેમ હલાવ્યા કરવાની. જાદુ થાય કે ન થાય આવી લાકડી થાય એ શું ઓછું છે ? મારા એક ભાઈએ તો આવી રોલ-લાઠી લઈને ફોટો પણ પડાવેલો !

ઘણા લોકો આવા કાળા આલ્બમમાં સચવાયેલા ફોટોગ્રાફ નીચે પોસ્ટર કલરથી,

જેમનો જેમનો સમાવેશ થયો હોય એમનાં નામ લખે. મને સમજાય નહીં કે જેમની તસવી જ નામની છે એ લોકોનાં નામ શું કામ લખવાનાં ? પછી ખ્યાલ આવ્યો કે ફોટોગ્રાફ ફિગર એટલાં બધાં નાનાં હોય કે લખ્યું ન હોય તો કંઈ ખબર જ ન પડે ! સમયસ લખી લેવું સારું, પછી આપણાથી પણ ભુલાઈ જાય । જોકે હકીકત તો એ જ છે કે જેમ સ્મૃતિમાં આપણે છીએ એમને ફોટોગ્રાફ કે નામની જરૂર નથી ને જેમને નામ વાંચીને ખોળવ પડે એમને સ્મૃતિ સાથે કંઈ નિસબત નહીં ।

ફોટો પડાવવાની ક્ષણો પણ રોમાંચક હોય છે. સ્ટુડિયોમાં તો આંજણ-પાઉડર, કાંસકં વગેરેની વ્યવસ્થા હોય છે. તમે ધોળા કે એવા કોઈ સાદા-હલકા રંગનાં કપડાં પહેરી ગયા હો તો ત્યાંથી ફૂલડાંવાળાં, ભડકામણી ભાતવાળાં સરકસમાં શોભે એવાં કપડાં મળી રહે । શાહબુદ્દિન રાઠોડ કહે છે તેમ, આ કપડાં તમારા શરીરના માપે હોય એ જરૂરી નહીં ફોટોગ્રાફર તમને સમય આપે ને કહે, 'તૈયાર થઈ જાવ !' એક ખૂણામાં પડદ પાછળ રાખેલો અરીસો આપણને સહકાર આપે પણ આપણું મન કેમેય ન માને. ઘેરથ તૈયાર થઈને નીકળ્યા હોઈએ ત્યારે માથું બરાબર ઓળાયું હોય ને સ્ટુડિયો સુધી પહોંચીએ ત્યાં તો બધું વીંખણશીંખણ ! અવળી બાજુ વળી ગયેલા વાળ કેમેય સરખા ન ગોઠવાય મથામણ પણ ઠીક સમય ચાલી હોવાથી છેવટે કંટાળીને જેવું થાય એવું સ્વીકારી લઈએ પણ જીવ તો એમાં જ રહે કે વાળ બરાબર નથી ! મનમાં આપણે આપણી છબિ ગોઠવી હોય એવી નહીં આવે એવી દહેશત સતત રહ્યા કરે. 'તસવીર બનાતા હૂં તસવીર નહીં બનતી' એ પંક્તિ મનમાં રમ્યા કરે

સ્ટુડિયોમાં બહાર જાતભાતના ફોટોગ્રાફ ગોઠવેલા હોય. જેમાંના કોઈને આપણે ઓળખતા જ ન હોઈએ. છતાં કોઈ ચહેરો આપણા મનમાં ગોઠવાઈ જાય. એના ઉપર આંગળી મૂકીને ફોટોગ્રાફરને બતાવ્યું હોય કે આવો, બસ આવો જ ફોટો જોઈએ ! ફોટોગ્રાફર મર્માળુ હસે ને પછી કહે, 'જો, ભાઈ ! કૅમેરા કોઈની શરમ ન રાખે ! આપણે જેવા હોઈએ એવા જ આવીએ !' આ બધું સાંભળ્યું હોય છતાં આપણે એ મુજબ તૈયાર થઈએ. ફોટોગ્રાફર આવે, લાઇટો ગોઠવે. જરૂર જણાય તો ટાઈ પહેરવાનું કહે ન ફાવે તો પહેરાવી પણ દે !

ચહેરો જાણે ધડથી સાવ જુદો જ હોય એમ આમતેમ ગોઠવે. 'હલશો નહીં' એવું કહીને પછી 'સ્માઇલ પ્લીઝ' બોલે ત્યાં સુધીમાં દિલ ધડક ધડક ને કલ્પ્યું પણ ન હોય એ રીતે દાંત બહાર આવી જાય, ડોળા અકારણ મોટા થઈ જાય ! ફરી એક વાર 'સ્માઇલ પ્લીઝ' અને ક્લિક ! આમાં બહુ મજા ન આવે. ખરી મજા તો ઘેર ફોટોગ્રાફરને બોલાવીએ • ને ફૅમિલી ફંક્શન કરીએ એમાં...

બધાંને ખબર હોય કે ફોટોગ્રાફમાં આપણી ઓળખાણે ય મહા પરાણે થશે છત કૅમેરાની ટેક્નિકલ મર્યાદાને ઓળંગીને જાણે કોઈ ચમત્કાર થવાનો હોય એમ સહુ સ્ત્રી પુરુષો તૈયાર થાય. તેલ નાંખેલા માથામાં પટિયાં પાડે, ફૂલ-બુટ્ટા કે ગાઢા રંગોવાળાં કપ પહેરે, ક્રીમ-પાઉડર લગાવે, બંગડી-વીંટી અને ખાસ તો મંગળસૂત્ર વગેરેને સરખાં ગોઠવે વાળની એકાદ લટ પણ ધારણા બહાર આઘી પાછી ન થઈ જાય એની કાળજી લે. છેલ્લ ઘડી સુધી સતપત કર્યા કરે. પણ મારાં વાલીડાંઓ પગમાં બુટ કે ચંપલ પહેરવાનું જ ભૂલ જાય ! કોઈને છેલ્લી ઘડીએ યાદ આવે એટલે લાંબો હાથ કરીને ફોટોગ્રાફરને રોકી લે !

કહે કે, 'અબ ઘડી આવ્યો !' એ ચંપલ ધારણ કરીને આવે એટલે બાકીનાંઓને પણ યાદ આવે ! પળવારમાં બધું વેરણછેરણ ! દેડકાંની પાંચશેરી ફરી પાછી નવેસરથી ગોઠવવાની. બધું ગોઠવાય ત્યાં કોઈ બોલી ઊઠે, 'બીજી-ત્રીજી લાઇનવાળાંઓનાં ચંપલ ક્યાં દેખાવાનાં હતાં ? નાહક દોડાદોડી કરી !

સમૂહ-ફોટા પૂરા થાય પછી સહુનો વ્યક્તિગત વારો આવે. કોઈને ચંપાના ઝાડ પાસે ફોટો પડાવવો હોય તો કોઈને કરેણ પાસે. કોઈને હીંચકે બેસી ઝૂલવું હોય તો કોઈને વળી રુઆબથી સોફા ઉપર બેસવું હોય ! માંડ માંડ જગ્યા પસંદ થાય ત્યારે ફોટોગ્રાફર મોઢું કટાણું કરીને કહેશે, 'ત્યાં લાઇટ જરા ઓછું પડશે !' વળી કમઠાણ બદલાય. છેવટે તો ધાર્યું ધણીનું થાય એમ ફોટોગ્રાફરની ઇચ્છા મુજબ બધું પાર પડે !

ચા-પાણી પીને ફોટોગ્રાફર જાય ત્યારથી સહુને ચટપટી ચાલે. બધાંથી સારો ફોટો પોતાનો આવશે એવો જ સહુનો ખ્યાલ હોય. પણ, ફોટા આવે તો નક્કી થાયને ? આજ-કાલ કરતાં દસ-પંદર દિવસ વીતી જાય ને આપણે ભૂલી પણ ગયા હોઈએ કે ફોટા પડાવ્યા હતા ત્યારે ફોટાઓનું ખાખી કવર આવે ! પછી તસવીરદર્શનનો સામૂહિક કાર્યક્રમ થાય. 'આના કરતાં તો પેલાં કપડાં પહેર્યાં હોત તો ફોટો વધુ સારો આવત !' તો કોઈ બોલે, 'સરલાભાભી ! મોટાભાઈ તો પાછળ ઊભા હતા, જરાક મોઢું દેખાય એમ સાડી રાખવી'તી ને !' જાતભાતની ટિપ્પણીઓ ને મશ્કરી થાય. કેટલાંક આળા સ્વભાવનાં તો રડવા માંડે.. 'મારો ફોટો કેટલો ખરાબ આવ્યો !'

બીજે દિવસે ફોટોગ્રાફર પૈસા લેવા આવે ત્યારે ખરી મજા પડે. પૈસા ચૂકવતાં પહેલાં હજાર જાતનાં નખરાં થાય. 'આ રમેશનો ફોટો તો જરાય સારો નથી આવ્યો ! આમાં તો પડછાયો પડે છે ! આ ચાર ફોટાના તો પૈસા સાવ પડી જ ગયા !' આવું બધું છતાં બિલ મુજબની રકમ આપીએ ત્યારે જ છુટકારો થાય. ફોટોગ્રાફર ફરી ફરીને એક જ વાત કરે, 'આમાં આપણું કંઈ ન ચાલે, ફોટામાં તો જેવાં હોઈએ એવાં જ દેખાઈએ, કૅમેરો કોઈની શરમ ન રાખે !'

પછી છોકરાંઓને વઢવાનો વારો પડે ! અળવીતરાં છોકરાં આડું-અવળું ને ઊંચું-નીચું જોયા કરે એમાં ફોટોગ્રાફરનો કંઈ વાંક ખરો ? સરલાભાભી લાજમાં કપાળ ઢાંકેલું જ રાખે એમાં મોટાભાઈનો કંઈ વાંક ? હવે તો કમ્પ્યૂટરનો જમાનો આવ્યો છે. જેને જેવું જોઈએ એવું રિઝલ્ટ મળી જાય છે. અસલ ફોટામાંનાં કપડાંનો રંગ જેવો જોઈએ એવો બદલી દેવાનો. માથાના વાળ ધોળા લાગતા હોય તો ડાઈ કર્યા વિના પણ ફોટોગ્રાફમાં કાળા થઈ જાય ! કોઈ એવી જિદ કરે કે મારે માથે તો હૅટ જોઈએ તો બીજા કોઈ *ફોટોગ્રાફમાંની હૅટ કટ કરી લેવાની ને એને માથે પેસ્ટ કરી દેવાની !*

કુતુબમિનાર, તાજમહાલ કે કોઈ કુદરતી દૃશ્યોના પડદા લટકતા હોય, અથવા મોટર કે મોટરસાઇકલને નામે પ્લાયવુડનાં ચીતરેલાં ખોખાં પડ્યાં હોય ને તમે એની આગળ-પાછળ રહીને ફોટો પડાવો એ જમાના ગયા. હવે તો માગો તે હાજર ! બધું જ અવેલેબલ ! માત્ર તમારો ચહેરો જોઈએ. ટોપી, ચશ્માં, ઘડિયાળ, કોટ, સાડી, સલવાર, હેરસ્ટાઇલ બધું જ તસવીરમાં બદલાઈ શકે છે. ન હોય તો આવી શકે છે, હોય તો જઈ શકે છે... બોલો ! તમારે કેવી જોઈએ છે તમારી તસવીર ?

જેમની જેમનો સમાવેશ થયો હોય એમનાં નામ લખે. મને સમજાય નહીં કે જેમની તસવીર જ નામની છે એ લોકોનાં નામ શું કામ લખવાનાં ? પછી ખ્યાલ આવ્યો કે ફોટોગ્રાફમાં ફિગર એટલાં બધાં નાનાં હોય કે લખ્યું ન હોય તો કંઈ ખબર જ ન પડે ! સમયસર લખી લેવું સારું, પછી આપણાથી પણ ભુલાઈ જાય ! જોકે હકીકત તો એ જ છે કે જેમની સ્મૃતિમાં આપણે છીએ એમને ફોટોગ્રાફ કે નામની જરૂર નથી ને જેમને નામ વાંચીને ઓળખવા પડે એમને સ્મૃતિ સાથે કંઈ નિસબત નહીં !

ફોટો પડાવવાની ક્ષણો પણ રોમાંચક હોય છે. સ્ટુડિયોમાં તો આંજણ-પાઉડર, કાંસકો વગેરેની વ્યવસ્થા હોય છે. તમે ધોળા કે એવા કોઈ સાદા-હલકા રંગનાં કપડાં પહેરીને ગયા હો તો ત્યાંથી ફૂલડાંવાળાં, ભડકામણી ભાતવાળાં સરકસમાં શોભે એવાં કપડાં ય મળી રહે ! શાહબુદ્દિન રાઠોડ કહે છે તેમ, આ કપડાં તમારા શરીરના માપે હોય એવું જરૂરી નહીં. ફોટોગ્રાફર તમને સમય આપે ને કહે, 'તૈયાર થઈ જાવ !' એક ખૂણામાં પડદા પાછળ રાખેલો અરીસો આપણને સહકાર આપે પણ આપણું મન કેમેય ન માને. ઘેરથી તૈયાર થઈને નીકળ્યા હોઈએ ત્યારે માથું બરાબર ઓળાયું હોય ને સ્ટુડિયો સુધી પહોંચીએ ત્યાં તો બધું વીંખણશીંખણ ! અવળી બાજુ વળી ગયેલા વાળ કેમેય સરખા ન ગોઠવાય. મથામણ પણ ઠીક સમય ચાલી હોવાથી છેવટે કંટાળીને જેવું થાય એવું સ્વીકારી લઈએ પણ જીવ તો એમાં જ રહે કે વાળ બરાબર નથી ! મનમાં આપણે આપણી છબિ ગોઠવી હોય એવી નહીં આવે એવી દહેશત સતત રહ્યા કરે. 'તસવીર બનાતા હૂં તસવીર નહીં બનતી' એ પંક્તિ મનમાં રમ્યા કરે.

સ્ટુડિયોમાં બહાર જાતભાતના ફોટોગ્રાફ ગોઠવેલા હોય. જેમાંના કોઈને આપણે ઓળખતા જ ન હોઈએ. છતાં કોઈ ચહેરો આપણા મનમાં ગોઠવાઈ જાય. એના ઉપર આંગળી મૂકીને ફોટોગ્રાફરને બતાવ્યું હોય કે આવો, બસ આવો જ ફોટો જોઈએ ! ફોટોગ્રાફર મર્માળુ હસે ને પછી કહે, "જો, ભાઈ ! કૅમેરા કોઈની શરમ ન રાખે ! આપણે જેવા હોઈએ એવા જ આવીએ !" આ બધું સાંભળ્યું હોય છતાં આપણે એ મુજબ તૈયાર થઈએ. ફોટોગ્રાફર આવે, લાઇટો ગોઠવે. જરૂર જણાય તો ટાઈ પહેરવાનું કહે. ન ફાવે તો પહેરાવી પણ દે !

ચહેરો જાણે ધડથી સાવ જુદો જ હોય એમ આમતેમ ગોઠવે. 'હલશો નહીં' એવું કહીને પછી 'સ્માઇલ પ્લીઝ' બોલે ત્યાં સુધીમાં દિલ ધડક્ ધડક્ ને કલ્પ્યું પણ ન હોય એ રીતે દાંત બહાર આવી જાય. ડોળા અકારણ મોટા થઈ જાય ! ફરી એક વાર 'સ્માઇલ પ્લીઝ' અને ક્લિક ! આમાં બહુ મજા ન આવે. ખરી મજા તો ઘેર ફોટોગ્રાફરને બોલાવીએ ને ફૅમિલી ફંક્શન કરીએ એમાં..

બધાંને ખબર હોય કે ફોટોગ્રાફમાં આપણી ઓળખાણે ય મહા પરાણે થશે છતાં, કૅમેરાની ટેક્નિકલ મર્યાદાને ઓળંગીને જાણે કોઈ ચમત્કાર થવાનો હોય એમ સહુ સ્ત્રી-પુરુષો તૈયાર થાય. તેલ નાંખેલા માથામાં પટિયાં પાડે. ફૂલ-બુટ્ટા કે ગાઢા રંગોવાળાં કપડાં પહેરે, ક્રીમ-પાઉડર લગાવે, બંગડી-વીંટી અને ખાસ તો મંગળસૂત્ર વગેરેને સરખાં ઓઢે. વાળની એકાદ લટ પણ ધારણા બહાર આઘી-પાછી ન થઈ જાય એની કાળજી તો છેલ્લી ઘડી સુધી સતપત કર્યા કરે, પણ મારાં વાલીડાંઓ પગમાં બુટ કે ચંપલ પહેરવાનું જ ભૂલી જાય ! કોઈને છેલ્લી ઘડીએ યાદ આવે એટલે લાંબો હાથ કરીને ફોટોગ્રાફરને રોકી લે !

કહે કે, 'અબ ઘડી આવ્યો !' એ ચંપલ ધારણ કરીને આવે એટલે બાકીનાંઓને પણ યાદ આવે ! પળવારમાં બધું વેરણછેરણ ! દેડકાંની પાંચશેરી ફરી પાછી નવેસરથી ગોઠવવાની. બધું ગોઠવાય ત્યાં કોઈ બોલી ઊઠે, 'બીજી-ત્રીજી લાઇનવાળાંઓનાં ચંપલ ક્યાં દેખાવાનાં હતાં ? નાહક દોડાદોડી કરી !

સમૂહ-ફોટા પૂરા થાય પછી સહુનો વ્યક્તિગત વારો આવે. કોઈને ચંપાના ઝાડ પાસે ફોટો પડાવવો હોય તો કોઈને કરેણ પાસે. કોઈને હીંચકે બેસી ઝૂલવું હોય તો કોઈને વળી રુઆબથી સોફા ઉપર બેસવું હોય ! માંડ માંડ જગ્યા પસંદ થાય ત્યારે ફોટોગ્રાફર મોઢું કટાણું કરીને કહેશે, 'ત્યાં લાઇટ જરા ઓછું પડશે !' વળી ક્રમઠાણ બદલાય છેવટે તો ધાર્યું ધણીનું થાય એમ ફોટોગ્રાફરની ઇચ્છા મુજબ બધું પાર પડે !

ચા-પાણી પીને ફોટોગ્રાફર જાય ત્યારથી સહુને ચટપટી ચાલે. બધાંથી સારો ફોટો પોતાનો આવશે એવો જ સહુનો ખ્યાલ હોય. પણ, ફોટા આવે તો નક્કી થાયને ? આજ-કાલ કરતાં દસ-પંદર દિવસ વીતી જાય ને આપણે ભૂલી પણ ગયા હોઈએ કે ફોટા પડાવ્યા હતા ત્યારે ફોટાઓનું ખાખી કવર આવે ! પછી તસવીરદર્શનનો સામૂહિક કાર્યક્રમ થાય. 'આના કરતાં તો પેલાં કપડાં પહેર્યાં હોત તો ફોટો વધુ સારો આવત !' તો કોઈ બોલે, 'સરલાભાભી ! મોટાભાઈ તો પાછળ ઊભા હતા, જરાક મોઢું દેખાય એમ સાડી રાખવી'તી ને !' જાતભાતની ટિપ્પણીઓ ને મશ્કરી થાય. કેટલાંક આળા સ્વભાવનાં તો રડવા માંડે... 'મારો ફોટો કેટલો ખરાબ આવ્યો !'

બીજે દિવસે ફોટોગ્રાફર પૈસા લેવા આવે ત્યારે ખરી મજા પડે. પૈસા ચૂકવતાં પહેલાં હજાર જાતનાં નખરાં થાય. 'આ રમેસાનો ફોટો તો જરાય સારો નથી આવ્યો ! આમાં તો પડછાયો પડે છે ! આ ચાર ફોટાના તો પૈસા સાવ પડી જ ગયા !' આવું બધું છતાં બિલ મુજબની રકમ આપીએ ત્યારે જ છુટકારો થાય. ફોટોગ્રાફર ફરી ફરીને એક જ વાત કરે, 'આમાં આપણું કંઈ ન ચાલે, ફોટામાં તો જેવાં હોઈએ એવાં જ દેખાઈએ, કૅમેરો કોઈની શરમ ન રાખે !'

પછી છોકરાંઓને વઢવાનો વારો પડે ! અળવીતરાં છોકરાં આડું-અવળું ને ઊંચું-નીચું જોયા કરે એમાં ફોટોગ્રાફરનો કંઈ વાંક ખરો ? સરલાભાભી લાજમાં કપાળ ઢાંકેલું જ રાખે એમાં મોટાભાઈનો કંઈ વાંક ? હવે તો કમ્પ્યૂટરનો જમાનો આવ્યો છે. જેને જેવું જોઈએ એવું રિઝલ્ટ મળી જાય છે. અસલ ફોટામાંનાં કપડાંનો રંગ જેવો જોઈએ એવો બદલી દેવાનો. માથાના વાળ ધોળા લાગતા હોય તો ડાઈ કર્યા વિના પણ ફોટોગ્રાફમાં કાળા થઈ જાય ! કોઈ એવી જિદ કરે કે મારે માથે તો હૅટ જોઈએ તો બીજા કોઈ ફોટોગ્રાફમાંની હૅટ કટ કરી લેવાની ને એને માથે પેસ્ટ કરી દેવાની !

કુતુબમિનાર, તાજમહાલ કે કોઈ કુદરતી દૃશ્યોના પડદા લટકતા હોય, અથવા મોટર કે મોટરસાઇકલને નામે પ્લાયવુડનાં ચીતરેલાં ખોખાં પડ્યાં હોય ને તમે એની આગળ-પાછળ રહીને ફોટો પડાવો એ જમાના ગયા. હવે તો માગો તે હાજર ! બધું જ અવેલેબલ ! માત્ર તમારો ચહેરો જોઈએ. ટોપી, ચશ્માં, ઘડિયાળ, કોટ, સાડી, સલવાર, હેરસ્ટાઇલ બધું જ તસવીરમાં બદલાઈ શકે છે. ન હોય તો આવી શકે છે, હોય તો જઈ શકે છે. બોલો ! તમારે કેવી જોઈએ છે તમારી તસવીર ?

જેમનો જેમનો સમાવેશ થયો હોય એમનાં નામ લખે. મને સમજાય નહીં કે જેમની તસવીર જ નામની છે એ લોકોનાં નામ શું કામ લખવાનાં ? પછી ખ્યાલ આવ્યો કે ફોટોગ્રાફમાં ફિગર એટલાં બધાં નાનાં હોય કે લખ્યું ન હોય તો કંઈ ખબર જ ન પડે ! સમયસર લખી લેવું સારું. પછી આપણાથી પણ ભુલાઈ જાય ! જોકે હકીકત તો એ જ છે કે જેમની સ્મૃતિમાં આપણે છીએ એમને ફોટોગ્રાફ કે નામની જરૂર નથી ને જેમને નામ વાંચીને ખોળવા પડે એમને સ્મૃતિ સાથે કંઈ નિસબત નહીં !

ફોટો પડાવવાની ક્ષણો પણ રોમાંચક હોય છે. સ્ટુડિયોમાં તો આંજણ-પાઉડર, કાંસકો વગેરેની વ્યવસ્થા હોય છે. તમે ધોળા કે એવા કોઈ સાદા-હલકા રંગનાં કપડાં પહેરીને ગયા હો તો ત્યાંથી ફૂલડાંવાળાં, ભડકામણી ભાતવાળાં સરકસમાં શોભે એવાં કપડાં ય મળી રહે ! શાહબુદ્દિન રાઠોડ કહે છે તેમ, આ કપડાં તમારા શરીરના માપે હોય એવું જરૂરી નહીં. ફોટોગ્રાફર તમને સમય આપે ને કહે, 'તૈયાર થઈ જાવ !' એક ખૂણામાં પડદા પાછળ રાખેલો અરીસો આપણને સહકાર આપે પણ આપણું મન કેમેય ન માને. ઘેરથી તૈયાર થઈને નીકળ્યા હોઈએ ત્યારે માથું બરાબર ઓળાયું હોય ને સ્ટુડિયો સુધી પહોંચીએ ત્યાં તો બધું વીંખણપીંખણ ! અવળી બાજુ વળી ગયેલા વાળ કેમેય સરખા ન ગોઠવાય. મથામણ પણ ઠીક સમય ચાલી હોવાથી છેવટે કંટાળીને જેવું થાય એવું સ્વીકારી લઈએ પણ જીવ તો એમાં જ રહે કે વાળ બરાબર નથી ! મનમાં આપણે આપણી છબિ ગોઠવી હોય એવી નહીં આવે એવી દહેશત સતત રહ્યા કરે. 'તસવીર બનાતા હૂં તસવીર નહીં બનતી' એ પંક્તિ મનમાં રમ્યા કરે.

સ્ટુડિયોમાં બહાર જાતભાતના ફોટોગ્રાફ ગોઠવેલા હોય. જેમાંના કોઈને આપણે ઓળખતા જ ન હોઈએ. છતાં કોઈ ચહેરો આપણા મનમાં ગોઠવાઈ જાય. એના ઉપર આંગળી મૂકીને ફોટોગ્રાફરને બતાવ્યું હોય કે આવો, બસ આવો જ ફોટો જોઈએ ! ફોટોગ્રાફર મર્માળુ હસે ને પછી કહે, 'જો, ભાઈ ! કેમેરા કોઈની શરમ ન રાખે ! આપણે જેવા હોઈએ એવા જ આવીએ !' આ બધું સાંભળ્યું હોય છતાં આપણે એ મુજબ તૈયાર થઈએ. ફોટોગ્રાફર આવે, લાઇટો ગોઠવે. જરૂર જણાય તો ટાઈ પહેરવાનું કહે. ન ફાવે તો પહેરાવી પણ દે !

ચહેરો જાણે ધડથી સાવ જુદો જ હોય એમ આમતેમ ગોઠવે, 'હલશો નહીં' એવું કહીને પછી 'સ્માઇલ પ્લીઝ' બોલે ત્યાં સુધીમાં દિલ ધડક્ ધડક્ ને કલ્પ્યું પણ ન હોય એ રીતે દાંત બહાર આવી જાય, ડોળા અકારણ મોટા થઈ જાય ! ફરી એક વાર 'સ્માઇલ પ્લીઝ' અને ક્લિક ! આમાં બહુ મજા ન આવે. ખરી મજા તો ઘેર ફોટોગ્રાફરને બોલાવીએ ને ફેમિલી ફંક્શન કરીએ એમાં..

બધાંને ખબર હોય કે ફોટોગ્રાફમાં આપણી ઓળખાણે ય માંડ પરાણે થશે છતાં, કેમેરાની ટેક્નિકલ મર્યાદાને ઓળંગીને જાણે કોઈ ચમત્કાર થવાનો હોય એમ સહુ સ્ત્રી-પુરુષો તૈયાર થાય. તેલ નાંખેલા માથામાં પટિયાં પાડે, ફૂલ-બુટ્ટા કે ગાઢા રંગોવાળાં કપડાં પહેરે, ક્રીમ-પાઉડર લગાવે, બંગડી-વીંટી અને ખાસ તો મંગળસૂત્ર વગેરેને સરખાં ગોઠવે. વાળની એકાદ લટ પણ ધારણા બહાર આઘી-પાછી ન થઈ જાય એની કાળજી લે. છેલ્લી ઘડી સુધી સતપત કર્યા કરે, પણ મારાં વાલીડાંઓ પગમાં બુટ કે ચંપલ પહેરવાનું જ ભૂલી જાય ! કોઈને છેલ્લી ઘડીએ યાદ આવે એટલે લાંબો હાથ કરીને ફોટોગ્રાફરને રોકી લે !

કહે કે, 'અબ ઘડી આવ્યો !' એ ચંપલ ધારણ કરીને આવે એટલે બાકીનાંઓને પણ યાદ આવે ! પળવારમાં બધું વેરણછેરણ ! દેડકાંની પાંચશેરી ફરી પાછી નવેસરથી ગોઠવવાની. બધું ગોઠવાય ત્યાં કોઈ બોલી ઊઠે, 'બીજી-ત્રીજી લાઇનવાળાંઓનાં ચંપલ ક્યાં દેખાવાનાં હતાં ? નાહક દોડાદોડી કરી !

સમૂહ-ફોટા પૂરા થાય પછી સહુનો વ્યક્તિગત વારો આવે કોઈને ચંપાના ઝાડ પાસે ફોટો પડાવવો હોય તો કોઈને કરેણ પાસે કોઈને હીંચકે બેસી ઝૂલવું હોય તો કોઈને વળી રુઆબથી સોફા ઉપર બેસવું હોય ! માંડ માંડ જગ્યા પસંદ થાય ત્યારે ફોટોગ્રાફર મોઢું કટાણું કરીને કહેશે, 'ત્યાં લાઇટ જરા ઓછું પડશે !' વળી કમઠાણ બદલાય છેવટે તો ધાર્યું ધણીનુ થાય એમ ફોટોગ્રાફરની ઇચ્છા મુજબ બધું પાર પડે !

ચા-પાણી પીને ફોટોગ્રાફર જાય ત્યારથી સહુને ચટપટી ચાલે બધાંથી સારો ફોટો પોતાનો આવશે એવો જ સહુનો ખ્યાલ હોય. પણ, ફોટા આવે તો નક્કી થાયને ? આજ-કાલ કરતાં દસ પંદર દિવસ વીતી જાય ને આપણે ભૂલી પણ ગયા હોઈએ કે ફોટા પડાવ્યા હતા ત્યારે ફોટાઓનું ખાખી કવર આવે ! પછી તસવીરદર્શનનો સામૂહિક કાર્યક્રમ થાય. 'આના કરતાં તો પેલાં કપડાં પહેર્યાં હોત તો ફોટો વધુ સારો આવત !' તો કોઈ બોલે, 'સરલાભાભી ! મોટાભાઈ તો પાછળ ઊભા હતા, જરાક મોઢું દેખાય એમ સાડી રાખવી'તી ને !' જાતભાતની ટિપ્પણીઓ ને મશ્કરી થાય કેટલાંક આળા સ્વભાવનાં તો રડવા માંડે.. 'મારો ફોટો કેટલો ખરાબ આવ્યો !'

બીજે દિવસે ફોટોગ્રાફર પૈસા લેવા આવે ત્યારે ખરી મજા પડે પૈસા ચૂકવતાં પહેલાં હજાર જાતના નખરાં થાય 'આ રપેસાનો ફોટો તો જરાય સારો નથી આવ્યો ! આમાં તો પડછાયો પડે છે ! આ ચાર ફોટાના તો પૈસા સાવ પડી જ ગયા !' આવું બધું છતાં બિલ મુજબની રકમ આપીએ ત્યારે જ છુટકારો થાય ફોટોગ્રાફર ફરી ફરીને એક જ વાત કરે, 'આમાં આપણું કંઈ ન ચાલે, ફોટામાં તો જેવાં હોઈએ એવાં જ દેખાઈએ, કૅમેરો કોઈની શરમ ન રાખે !'

પછી છોકરાંઓને વઢવાનો વારો પડે ! અળવીતરાં છોકરાં આડું-અવળુ ને ઊંચું-નીચુ જોયા કરે એમાં ફોટોગ્રાફરનો કંઈ વાંક ખરો ? સરલાભાભી લાજમાં કપાળ ઢાંકેલું જ રાખે એમાં મોટાભાઈનો કંઈ વાંક ? હવે તો કમ્પ્યૂટરનો જમાનો આવ્યો છે. જેને જેવું જોઈએ એવું રિઝલ્ટ મળી જાય છે. અસલ ફોટામાંનાં કપડાંનો રંગ જેવો જોઈએ એવો બદલી દેવાનો માથાના વાળ ધોળા લાગતા હોય તો ડાઈ કર્યા વિના પણ ફોટોગ્રાફમાં કાળા થઈ જાય ! કોઈ એવી જિદ કરે કે મારે માથે તો હેટ જોઈએ તો બીજા કોઈ ફોટોગ્રાફમાંની હેટ કટ કરી લેવાની ને એને માથે પેસ્ટ કરી દેવાની !

કુતુબમિનાર, તાજમહાલ કે કોઈ કુદરતી દશ્યોના પડદા લટકતા હોય, અથવા મોટર કે મોટરસાઇકલને નામે પ્લાયવુડના ચીતરેલાં ખોખાં પડ્યાં હોય ને તમે એની આગળ-પાછળ રહીને ફોટો પડાવો એ જમાના ગયા હવે તો માગો તે હાજર ! બધું જ અવેલેબલ ! માત્ર તમારો ચહેરો જોઈએ. ટોપી, ચશ્માં, ઘડિયાળ, કોટ, સાડી, સલવાર, હેરસ્ટાઇલ બધું જ તસવીરમાં બદલાઈ શકે છે ન હોય તો આવી શકે છે, હોય તો જઈ શકે છે બોલો ! તમારે કેવી જોઈએ છે તમારી તસવીર ?

જેમનો જેમનો સમાવેશ થયો હોય એમનાં નામ લખે. મને સમજાય નહીં કે જેમની તસવીર જ નામની છે એ લોકોનાં નામ શું કામ લખવાનાં ? પછી ખ્યાલ આવ્યો કે ફોટોગ્રાફમાં ફિગર એટલાં બધાં નાનાં હોય કે લખ્યું ન હોય તો કંઈ ખબર જ ન પડે ! સમયસર લખી લેવું સારું, પછી આપણાથી પણ ભુલાઈ જાય ! જોકે હકીકત તો એ જ છે કે જેમની સ્મૃતિમાં આપણે છીએ એમને ફોટોગ્રાફ કે નામની જરૂર નથી ને જેમને નામ વાંચીને ખોળવા પડે એમને સ્મૃતિ સાથે કંઈ નિસબત નહીં !

ફોટો પડાવવાની ક્ષણો પણ રોમાંચક હોય છે. સ્ટુડિયોમાં તો આંજણ-પાઉડર, કાંસકો વગેરેની વ્યવસ્થા હોય છે. તમે ધોળા કે એવા કોઈ સાદા-હલકા રંગનાં કપડાં પહેરીને ગયા હો તો ત્યાંથી ફૂલડાંવાળાં, ભડકામણી ભાતવાળા સરકસમાં શોભે એવાં કપડાં ય મળી રહે ! શાહબુદ્દિન રાઠોડ કહે છે તેમ, આ કપડાં તમારા શરીરના માપે હોય એવું જરૂરી નહીં. ફોટોગ્રાફર તમને સમય આપે ને કહે, 'તૈયાર થઈ જાવ !' એક ખૂણામાં પડદા પાછળ રાખેલો અરીસો આપણને સહકાર આપે પણ આપણું મન કેમેય ન માને. ઘેરથી તૈયાર થઈને નીકળ્યા હોઈએ ત્યારે માથું બરાબર ઓળાવ્યું હોય ને સ્ટુડિયો સુધી પહોંચીએ ત્યાં તો બધું વીંખણપીંખણ ! અવળી બાજુ વળી ગયેલા વાળ કેમેય સરખા ન ગોઠવાય. મથામણ પણ ઠીક સમય ચાલી હોવાથી છેવટે કંટાળીને જેવું થાય એવું સ્વીકારી લઈએ પણ જીવ તો એમાં જ રહે કે વાળ બરાબર નથી ! મનમાં આપણે આપણી છબિ ગોઠવી હોય એવી નહીં આવે એવી દહેશત સતત રહ્યા કરે. 'તસવીર બનાતા હૂં તસવીર નહીં બનતી' એ પંક્તિ મનમાં રમ્યા કરે.

સ્ટુડિયોમાં બહાર જાતભાતના ફોટોગ્રાફ ગોઠવેલા હોય. જેમાંના કોઈને આપણે ઓળખતા જ ન હોઈએ. છતાં કોઈ ચહેરો આપણા મનમાં ગોઠવાઈ જાય. એના ઉપર આંગળી મૂકીને ફોટોગ્રાફરને બતાવ્યું હોય કે આવો, બસ આવો જ ફોટો જોઈએ ! ફોટોગ્રાફર માર્મિક હસે ને પછી કહે, 'જો, ભાઈ ! કેમેરા કોઈની શરમ ન રાખે ! આપણે જેવા હોઈએ એવા જ આવીએ !' આ બધું સાંભળ્યું હોય છતાં આપણે એ મુજબ તૈયાર થઈએ. ફોટોગ્રાફર આવે. લાઇટો ગોઠવે. જરૂર જણાય તો ટાઈ પહેરવાનું કહે. ન ફાવે તો પહેરાવી પણ દે !

ચહેરો જાણે ધડથી સાવ જુદો જ હોય એમ આમતેમ ગોઠવે. 'હલશો નહીં' એવું કહીને પછી 'સ્માઇલ પ્લીઝ' બોલે ત્યાં સુધીમાં દિલ ધડક્ ધડક્ ને કલ્પ્યું પણ ન હોય એ રીતે દાંત બહાર આવી જાય, ડોળા અકારણ મોટા થઈ જાય ! ફરી એક વાર 'સ્માઇલ પ્લીઝ' અને ક્લિક ! આમાં બહુ મજા ન આવે. ખરી મજા તો ઘેર ફોટોગ્રાફરને બોલાવીએ ને ફેમિલી ફંક્શન કરીએ એમાં.

બધાંને ખબર હોય કે ફોટોગ્રાફમાં આપણી ઓળખાણે ય માંડ પરાણે થશે છતાં, કેમેરાની ટેક્નિકલ મર્યાદાને ઓળંગીને જાણે કોઈ ચમત્કાર થવાનો હોય એમ સહુ સ્ત્રી પુરુષો તૈયાર થાય. તેલ નાંખેલા માથામાં પટિયાં પાડે, ફૂલ-બુટ્ટા કે ગાઢા રંગોવાળાં કપડાં પહેરે, ક્રીમ-પાઉડર લગાવે, બંગડી-વીંટી અને ખાસ તો મંગળસૂત્ર વગેરેને સરખાં ગોઠવે. વાળની એકાદ લટ પણ ધારણા બહાર આઘી પાછી ન થઈ જાય એની કાળજી લે. છેલ્લી ઘડી સુધી સતપત કર્યા કરે, પણ મારાં વાલીડાંઓ પગમાં બુટ કે ચંપલ પહેરવાનું જ ભૂલી જાય ! કોઈને છેલ્લી ઘડીએ યાદ આવે એટલે લાંબો હાથ કરીને ફોટોગ્રાફરને રોકી લે !

કહે કે, 'અબ ઘડી આવ્યો !' એ ચંપલ ધારણ કરીને આવે એટલે બાકીનાંઓને પણ યાદ આવે ! પળવારમાં બધું વેરણછેરણ ! દેડકાંની પાંચશેરી ફરી પાછી નવેસરથી ગોઠવવાની. બધું ગોઠવાય ત્યાં કોઈ બોલી ઊઠે, 'બીજી-ત્રીજી લાઇનવાળાંઓનાં ચંપલ ક્યાં દેખાવાનાં હતાં ? નાહક દોડાદોડી કરી !

સમૂહ-ફોટા પૂરા થાય પછી સહુનો વ્યક્તિગત વારો આવે. કોઈને ચંપાના ઝાડ પાસે ફોટો પડાવવો હોય તો કોઈને કરેણ પાસે. કોઈને હીંચકે બેસી ઝૂલવું હોય તો કોઈને વળી રુઆબથી સોફા ઉપર બેસવું હોય ! માંડ માંડ જગ્યા પસંદ થાય ત્યારે ફોટોગ્રાફર મોઢું કટાણું કરીને કહેશે, 'ત્યા લાઇટ જરા ઓછું પડશે !' વળી કમઠાણ બદલાય. છેવટે તો ધાર્યું ધણીનું થાય એમ ફોટોગ્રાફરની ઇચ્છા મુજબ બધું પાર પડે !

ચા-પાણી પીને ફોટોગ્રાફર જાય ત્યારથી સહુને ચટપટી ચાલે. બધાંથી સારો ફોટો પોતાનો આવશે એવો જ સહુનો ખ્યાલ હોય. પણ, ફોટા આવે તો નક્કી થાયને ? આજ-કાલ કરતાં દસ-પંદર દિવસ વીતી જાય ને આપણે ભૂલી પણ ગયા હોઈએ કે ફોટા પડાવ્યા હતા ત્યારે ફોટાઓનુ ખાખી કવર આવે ! પછી તસવીરદર્શનનો સામૂહિક કાર્યક્રમ થાય. 'આના કરતાં તો પેલાં કપડાં પહેર્યાં હોત તો ફોટો વધુ સારો આવત !' તો કોઈ બોલે, 'સરલાભાભી ! મોટાભાઈ તો પાછળ ઊભા હતા, જરાક મોઢું દેખાય એમ સાડી રાખવી'તી ને !' જાતભાતની ટિપ્પણીઓ ને મશ્કરી થાય. કેટલાંક આળા સ્વભાવનાં તો રડવા માંડે 'મારો ફોટો કેટલો ખરાબ આવ્યો !'

બીજે દિવસે ફોટોગ્રાફર પૈસા લેવા આવે ત્યારે ખરી મજા પડે. પૈસા ચૂકવતાં પહેલાં હજાર જાતનાં નખરાં થાય. 'આ રમેસાનો ફોટો તો જરાય સારો નથી આવ્યો ! આમાં તો પડછાયો પડે છે ! આ ચાર ફોટાના તો પૈસા સાવ પડી જ ગયા !' આવું બધું છતાં બિલ મુજબની રકમ આપીએ ત્યારે જ છુટકારો થાય. ફોટોગ્રાફર ફરી ફરીને એક જ વાત કરે, 'આમાં આપણું કંઈ ન ચાલે, ફોટામાં તો જેવાં હોઈએ એવાં જ દેખાઈએ, કૅમેરો કોઈની શરમ ન રાખે !'

પછી છોકરાંઓને વઢવાનો વારો પડે ! અળવીતરાં છોકરાં આડું-અવળું ને ઊંચું-નીચું જોયા કરે એમાં ફોટોગ્રાફરનો કંઈ વાંક ખરો ? સરલાભાભી લાજમાં કપાળ ઢાંકેલું જ રાખે એમાં મોટાભાઈનો કંઈ વાંક ? હવે તો કમ્પ્યૂટરનો જમાનો આવ્યો છે. જેને જેવું જોઈએ એવું રિઝલ્ટ મળી જાય છે. અસલ ફોટામાંનાં કપડાંનો રંગ જેવો જોઈએ એવો બદલી દેવાનો. માથાના વાળ ધોળા લાગતા હોય તો ડાઈ કર્યા વિના પણ ફોટોગ્રાફમાં કાળા થઈ જાય ! કોઈ એવી જિદ કરે કે મારે માથે તો હેટ જોઈએ તો બીજા કોઈ ફોટોગ્રાફમાંની હેટ કટ કરી લેવાની ને એને માથે પેસ્ટ કરી દેવાની !

કુતુબમિનાર, તાજમહાલ કે કોઈ કુદરતી દૃશ્યોના પડદા લટકતા હોય, અથવા મોટર કે મોટરસાઇકલને નામે પ્લાયવુડનાં ચીતરેલાં ખોખાં પડ્યાં હોય ને તમે એની આગળ-પાછળ રહીને ફોટો પડાવો એ જમાના ગયા. હવે તો માગો તે હાજર ! બધું જ અવેલેબલ ! માત્ર તમારો ચહેરો જોઈએ. ટોપી, ચશ્માં, ઘડિયાળ, કોટ, સાડી, સલવાર, હેરસ્ટાઇલ બધું જ તસવીરમાં બદલાઈ શકે છે. ન હોય તો આવી શકે છે, હોય તો જઈ શકે છે. બોલો, તમારે કેવી જોઈએ છે તમારી તસવીર ?

ક્યારેક લાગે છે કે આપણે જેટલી આસાનીથી આપણી તસવીર એડિટ્ કરી-કરા ડી શકીએ છીએ ને મનગમતું પરિણામ લાવી બે ઘડી રાજી થઈ શકીએ છીએ. એ જ રીતે આપણે જીવ્યા એ જિંદગી એડિટ્ કરી શકતા હોત તો ? આપણાં સુખ-દુ:ખના રંગો, વાઘાએ કે એના બૅકગ્રાઉન્ડ બદલી શકાતાં હોત તો ? બે-ચાર મિત્રોની સમૂહ-તસવીરમાંથી એક નથી જોઈતો તો એને કટ કરાવી શકાય છે એમ સ્મૃતિમાંથી પણ કટ કરાવી શકાતો હોત તો ? અથવા મનગમતી તસવીર મુજબ જિંદગી જીવી શક્યા હોત તો ? આ ક્ષણે યાદ આવે છે   હું કઈ તસવીર શોધતો હતો ? મારી પોતાની . એની જ તો આ બધી રામાયણ છે ને ?

❀

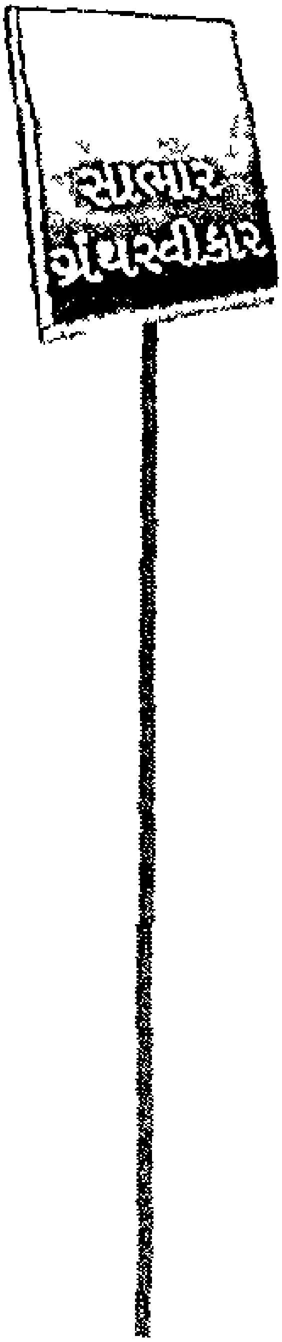

પ્રકીર્ણ

સુવાક્યસંચય : સંપા શાંતિલાલ શાહ, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંકુલ, સુરત, પૃ ૮૦૦, રૂ ૪૦૦/- યોગદર્શન : મહર્ષિ પતંજલિ, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંકુલ, સુરત, પૃ ૩૬૦, રૂ ૧૫૦/- તમારા રોગને જાણો : જાગૃત એ. વૈદ્ય, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંકુલ, સુરત, પૃ ૬૧, રૂ ૩૦/- કહેવતબોધ : સંપા રેખા શાહ, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંકુલ, સુરત, પૃ ૪૫, રૂ ૧૨/- તર્પણ : બી. ટી ત્રિવેદી, ૨૦૦૬, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ ૪૮, રૂ ૧૪/- ભારતરત્ન : નેલ્સન મંડેલા : ઉષા જોશી, ૨૦૦૬, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પૃ ૬+૯૦, રૂ ૪૦/-

હાસ્ય

પ્રિયદર્શીની હાસ્યલીલા : મધુસૂદન પારેખ, ૨૦૦૬, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પૃ ૮+૨૦૦, રૂ ૯૦/- જડબાંતોડ : ભગવતીકુમાર શર્મા, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંકુલ, સુરત, પૃ ૩૦૧, રૂ ૧૬૦/-, સૂપડાં સાફ . ભગવતીકુમાર શર્મા, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંગમ, સુરત, પૃ ૩૦૩, રૂ ૧૬૦/- ડાંડિયાગૂલ : ભગવતીકુમાર શર્મા, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંગમ, સુરત, પૃ ૨૫૪, રૂ ૧૬૦/

નાટક

નવું ધાન : અનુ શિવકુમાર જોશી, ૨૦૦૫, નૅશનલ બુક ટ્રસ્ટ, દિલ્હી, પૃ ૧૩+૧૦૫, રૂ ૫૫/- વીર નર્મદ . ગોવિંદ સરૈયા, તારક મહેતા, ૨૦૦૬, સાહિત્ય સંગમ, સુરત, પૃ ૧૧૨, રૂ ૭૫/- મોનો ઍક્ટિંગ (એકપાત્રી અભિનય) - જ્યોતિ વૈદ્ય, ૨૦૦૬, પ્રકા. સાહિત્ય સંગમ, સુરત, પૃ ૮૦, રૂ ૫૦/-

વિદેશી સાહિત્ય

દેઓલી સ્ટેશને થોભતી રાત વેળાની ટ્રેઇન

રસ્કિન બોન્ડ, અનુવાદક : હરીશ મહુવાકર

કોલેજમાં હતો ત્યારે હું મારું વેકેશન દેહરામાં પસાર કરતો – મારી દાદીમાના ઘરે. મે મહિનાની શરૂઆતના દિવસોમાં હું મેદાની પ્રદેશ છોડતો અને જુલાઈના અંતમાં પાછો ફરતો દેહરાની પહેલાં ત્રીસેક માઈલના છેડે દેઓલી નામે એક નાનકડું સ્ટેશન આવતું તરાઈનાં ગાઢ જંગલોની શરૂઆત ત્યાંથી થતી.

વહેલી સવારે પાંચ વાગ્યે ગાડી દેઓલી પહોંચતી ત્યારે સ્ટેશન વીજદીવા અને ઝાંખા ફાનસના અજવાળાથી મઢેલું હોય, અને રેલવેટ્રેકની પેલી બાજુનું જંગલ પણ ભળભાંખળામાં દેખાઈ આવતું દેઓલીને એક જ પ્લેટફોર્મ, સ્ટેશન માસ્ટરની ઓફિસ અને પ્રતીક્ષાખંડ હતાં પ્લેટફોર્મને ગૌરવ લઈ શકાય તેવું કંઈ હોય તો તે ચાની કેબિન, ફળ વેચનાર ફેરિયો અને કેટલાંક રખડુ કૂતરાં હતાં, વિશેષ એટલા માટે કંઈ નહોતુ કે જંગલમાં પ્રવેશતા પહેલાં ટ્રેઇન અહીં માત્ર દસ મિનિટ જ થોભતી.

ટ્રેઇન શા માટે દેઓલી રોકાતી તેની મને ખબર નથી. ત્યાં કદી કંઈ બનતું નહીં. ન તો કોઈ ટ્રેઇનમાંથી ઊતરતું કે ન કોઈ ચડતું પ્લેટફોર્મ પર કૂલી ક્યારેય નહોતા આમ છતાં પણ ગાડી પૂરી દસ મિનિટ થોભતી અને પછી ઘંટ વાગતો, ગાર્ડ સિસોટી વગાડતો ને તુરંત દેઓલી પાછળ રહી જતું અને વિસરાઈ જવાતું

દેઓલી સ્ટેશનની દીવાલો પછવાડેના જગતનું મને હંમેશાં આશ્ચર્ય રહેતું આ સ્થળની મુલાકાત લેવાનું કોઈને મન થતું ન હોવાથી ને વળી એકલવાયું નાનકડું પ્લેટફોર્મ હોઈ મને આ સ્ટેશનની દયા આવતી મેં નિશ્ચય કરી લીધો કે એક દિવસ હું અહીં આ દેઓલી સ્ટેશને ઊતરી જઈશ અને ગામને રાજી કરવા આખોય દહાડો રહીશ.

એ વખતે મારી ઉંમર અઢાર વરસની હતી – દાદીમા પાસે જઈ રહ્યો હતો અને રાત વેળાની આ ટ્રેઇન દેઓલી સ્ટેશને આવીને ઊભી. એવે વખતે જ ટોપલીઓ વેચતી એક છોકરી પ્લેટફોર્મ પર નીકળી

ઠંડકભરી સવાર હતી અને એ છોકરીએ શાલ ઓઢી રાખેલી હતી. એના પગ ખુલ્લા હતા કપડાં જૂનાં પણ એ યુવાન હતી – મદમસ્ત ચાલવાળી, લાવણ્યભરી યુવાન છોકરી.

મારી બારીએ આવી ત્યારે ઊભી રહી. એણે નોંધ્યું કે હું એને એકધારો જોઈ રહ્યો હતો, પણ એણે એ ન જોયું હોવાનો દેખાવ કર્યો

ફિક્કી ત્વચા, ચમકીલા ઘટ્ટ કાળા કેશ અને કોયડાભરી આંખો હતી એની અને એ આંખો – કશુંક શોધતી ને વાચાળ – મારી આંખોને મળી

થોડો વખત બારીએ ઊભી રહી પણ અમારા બંનેમાંથી કોઈ કશું બોલ્યું ની
એ જેવી આગળ વધી કે મારાથી મારી જગ્યાએથી ઊભા થઈ ડબ્બાના દરવા

જવાયું. પ્લેટફૉર્મ પર ઊતરીને બીજી તરફ નજર દોડાવતોક એની રાહ જોઈને ઊભો રહ્યો. ચાની કેબિન બાજુ જવા પગ ઊપડ્યા ધીમા જગતા પ્રાયમસ ઉપર કીટલીમાં ચા ઊકળતી હતી, પણ એનો માલિક ગાડીમાં કોઈ જગ્યાએ ચા આપવામાં વ્યસ્ત હતો. પેલી છોકરી મારી પાછળ આ કેબિન તરફ આવી.

'ટોપલી લેશો ?' એણે પૂછ્યું 'મજબૂત છે અને વળી સારા વાંસમાંથી બનાવેલી..'

'ના.' મેં કહ્યું 'મારે જરૂર નથી.'

અમે બંને એકબીજાને તાકતા ઊભા રહ્યા. આ સમયગાળો બહુ લાંબો લાગ્યો. એણે ફરીથી પૂછ્યું : 'ખરેખર ટોપલી નથી લેવી ?'

'ભલે ત્યારે એક આપી દે', મેં કહ્યું, અને ટોપલીઓમાં સૌથી ઉપરની ટોપલી લઈ લીધી એની આંગળીઓને અડકવાની હિંમત કરતાં મેં એક રૂપિયો એના હાથમા આપ્યો.

એ કંઈક બોલવા જતી હતી ત્યાં જ ગાર્ડે વ્હિસલ મારી. એ કશુંક બોલી પણ એ બધુ ઘંટ વગાડવાના ને એન્જિનના અવાજમાં ખોવાઈ ગયું મારે મારા ડબ્બા તરફ દોટ મૂકવી પડી ડબ્બો હલ્યો ને ગાડી ચાલતી થઈ

હું જોતો રહ્યો ને પ્લૅટફૉર્મ સરકતું ગયું પ્લૅટફૉર્મ પર એ એકલી જ ઊભી હતી. પોતાની જગ્યાએથી જરાય ખસી નહીં. મને તાકતી રહી, સ્મિત ફરકાવતી રહી. વચ્ચે સિગ્નલ ન આવ્યું ત્યાં સુધી હું એને જોતો રહ્યો પછી જંગલે સ્ટેશનને સંતાડી દીધું તોય હું હજુ એને સ્ટેશન ઉપર એકલી ઊભેલી જોઈ શકતો હતો.

બાકીની મુસાફરી દરમ્યાન હું જાગતો પડી રહ્યો પણ મારા મનમાંથી એનું – કાળી, વિનવતી આંખોવાળું – ચિત્ર ખસેડી શક્યો નહીં.

પણ હું દેહરા પહોંચ્યો ત્યારે આખીય ઘટના ઝાખી થઈ ગઈ મને એ બધું બહુ વખત પહેલાંનું લાગ્યું કારણ કે અહીં મારા મનને ડુબાડી રાખે એવું ઘણું હતું પરંતુ બે મહિના પછી ફરીથી જ્યારે દિલ્હી જવા નીકળ્યો ત્યારે એ બધું યાદ આવ્યું ને એ છોકરી પણ યાદ આવી

જેવી ટ્રેઇન સ્ટેશનમાં આવી પહોંચી કે એને શોધી કાઢવા આમથી તેમ નજર દોડાવી ને જેવી એને પ્લૅટફૉર્મ પર ચાલતી આવતી જોઈ કે મને કોઈ ન ધારેલો રોમાંચ થવા લાગ્યો. પગથિયેથી કૂદી પડ્યો ને એની સામે હાથ ફરકાવ્યો

એ પણ મને જોઈ ગઈ ને હસી પડી. મેં એને યાદ રાખી હતી એનો એને આનંદ આવ્યો. હુંય ખુશ થઈ ગયો. એણેય મને યાદ રાખ્યો હતો અરસપરસ ખૂબ ખુશ થઈ ગયાં બે જૂના મિત્રો મળી ગયા હોય એવું લાગ્યું

ગાડીના ડબ્બે ડબ્બે ટોપલીઓ વેચવા જવાના બદલે એ સીધી ચાની કેબિને આવી. એની ઘેરી કાળી આંખોમા અચાનક ચમક આવી ગઈ હતી. ઘડીવાર અમે કશું બોલ્યા નહીં પણ આનાથી વિશેષ કંઈ બોલીય ન શક્યા હોત ।

એ જ ક્ષણે એને ટ્રેઇનમાં બેસાડી મારી સાથે એને લઈ જવાનું મને મન થઈ આવ્યું દૂર દૂર પાછળ ને પાછળ ધકેલાતા જતા દેઓલીના સ્ટેશન ઉપર એને તાકતા રહેવાના વિચારને હું સહન કરી શક્યો નહીં મેં એના હાથમાંથી ટોપલીઓ લઈ લીધી ને નીચે મૂકી દીધી. એણે એને પકડવા જેવું કર્યું પણ મેં એનો હાથ પકડી લીધો ને ઘડી વાર

દબાવી રાખ્યો.

'મારે દિલ્હી જવું પડે એમ છે', મેં કહ્યું

એણે ડોક હલાવતાં કહ્યું, 'મારે ક્યાંય જવાનું નથી.'

ટ્રેઇન ઊપડવાના સંકેતરૂપે ગાર્ડે વ્હિસલ મારી અને એથી એના ઉપર ભયંકર તિરસ્કાર છૂટ્યો.

'હું ફરી પાછો આવીશ', મેં કહ્યું, 'તું અહીં હોઈશ ?'

એણે વળી ડોક હલાવી ને ત્યાં જ ઘંટ વાગ્યો ને ટ્રેઇન ઊપડી.

એના હાથમાંથી મારે મારો હાથ છોડાવવો પડ્યો ને ચાલતી ગાડીને પકડવા દોડવું પડ્યું

આ વેળા હું એને ભૂલ્યો નહીં. બાકીની મુસાફરી દરમ્યાન અને તે પછીય લાંબા વખત સુધી તે મારામાં વસેલી રહી. એ આખું વરસ આ છોકરી ચમકીલી ને જીવંત વસ્તુ બની રહી અને જ્યારે કૉલેજની ટર્મ પૂરી થઈ કે મેં ઉતાવળે સામાન પૅક કર્યો. સામાન્ય રીતે જતો હોઉં તેના કરતાં વહેલા દેહરા જવા નીકળી પડ્યો. પોતાને ઝડપથી મળવા હું કેટલો આતુર છું એ જાણતાં દાદીમા રાજી થઈ જવાનાં.

જેવી ટ્રેઇન દેઓલીમાં આવી કે હું ઉત્તેજિત ને ચિંતાતુર થઈ ગયો. મારે એને શું કહેવું ને શું કરવુંની દ્વિધામાં મુકાઈ ગયો. નક્કી કરી રાખ્યું હતું કે મનમાં રહેલી વાત કહ્યા વિના કે કાંઈ કર્યા વિના કે નિરાશ થઈને તો એની સામે નહીં જ ઊભો રહું.

ટ્રેઇન દેઓલી સ્ટેશનમાં આવીને અટકી. મેં પ્લૅટફૉર્મ ઉપર આમથી તેમ નજર દોડાવી પણ એ ક્યાંય દેખાઈ નહીં.

દરવાજો ખોલ્યો ને હું કૂદી પડ્યો. નિરાશાની ઘેરી લાગણીઓ અને ઊંડા વિચારો મને ઘેરી વળ્યા. થયું કે હવે મારે કંઈક તો કરવું જ પડશે. એથી સ્ટેશન માસ્ટર પાસે દોડી ગયો અને પૂછવા માંડ્યો : 'અહીંયાં ટોપલીઓ વેચવા આવતી એ છોકરીની તમને કંઈ ખબર છે ?'

'ના રે ના. મને તો કાંઈ જ ખબર નથી. અને હા, તમારે અહીંયાં જ ન રોકાવાનું હોય તો જલ્દીથી ગાડી પકડી લેવાનું ઠીક રહેશે.'

મેં પ્લૅટફૉર્મ ઉપર આમતેમ ચક્કર લગાવ્યા સ્ટેશન પાછળની રેલિંગને જોયા કરી. ત્યાં દેખાયું તો માત્ર આંબાનું એક ઝાડ અને જંગલમાં લઈ જતો ધૂળિયો રસ્તો. ક્યાં જતો હશે એ રસ્તો ? પણ ટ્રેઇન ઊપડી કે મારે મારા ડબ્બામાં ઘૂસવા કૂદવું પડ્યું પછી ગાડીએ જેવી ઝડપ પકડી ને જંગલમાં સરકવા માંડી. બારીએ બેસી હું ઊંડા વિચારોમાં ગરક થતો રહ્યો.

હવે એને મળવા મારે શું કરવું કે જેને મેં માત્ર બે વાર જ જોઈ હોય ને ભાગ્યે જ જેણે મારી સાથે વાત કરી હોય અને જેની કોઈ જાણકારી ન હોય – લગભગ આમ તો નહિવત જ – પણ આ છોકરી માટેની મુલાયમ લાગણીઓ અને ચિંતા એવી તો અનુભવાઈ કે જે મેં અગાઉ ક્યારેય અનુભવી નહોતી.

આ રીતનું આવવું દાદીમાને જરાય પસંદ પડ્યું નહીં કારણ કે ભાગ્યે જ બે અઠવાડિયાં રોકાયો હોઈશ. બેચેની અને ખિન્નતા અનુભવાતી હતી એટલે ફરીથી મેદાનો તરફની ટ્રેઇન પકડી... એવા આશયથી કે દેઓલી જઈ સ્ટેશન માસ્ટરને મળી કંઈક પૂછપરછ કરી શકાય.

પણ દેઓલી સ્ટેશને નવા માસ્ટર આવી ગયા હતા. ગયા અઠવાડિયે જ પેલા માસ્ટર બીજી જગ્યાએ બદલી થઈ ગઈ હતી. ટોપલીઓ વેચતી એ છોકરી વિશે આ નવા માણસ કાંઈ જ ખબર નહોતી. બાંઠીયા, ચીમળાયેલા ને તેલના ડાઘવાળાં કપડાં પહેરેલ એવા ચા કેબિનવાળા માલિકને હું મળ્યો ને ટોપલીઓ વેચતી છોકરી વિશે પૂછ્યું.

'હા, એક એવી છોકરી હતી તો ખરી. હા... બરાબર યાદ આવે છે', એણે ક ને ઉમેર્યું, "પણ હવે તો એ આવતી બંધ થઈ ગઈ છે.'

'કેમ ?' મેં પૂછ્યું : 'શું થયું ?'

'મને શું ખબર ?' આ માણસે કહ્યું, 'મારે એની સાથે કાંઈ ન્હાવાનિચોવાનો સંબં નથી.'

વળી મારે ટ્રેઇન પકડવા દોડવું પડ્યું.

- જેવું દેઓલી પાછળ ધકેલાવા માંડ્યું મેં નક્કી કરી લીધું કે એક દિવસ અહીં માર મુસાફરી અટકાવી દઈશ, ગામમાં જઈશ ને આખો વખત ત્યાં કાઢીશ, એના વિશે માહિતી મેળવીશ ને એને ખોળી કાઢીશ કે જેણે મારું હૃદય ચોરી લીધું હતું – અલબત્ત ભલે એનામાં એવું કંઈ ન હોય કે એ મારું હૃદય ચોરી લે સિવાય કે પેલી મને એકધારી જોતી, કાળી પ્રેમભરી આંખો.

કોલેજના અંતિમ દિવસ સુધી આવા પ્રકારનો દિલાસો હું મારી જાતને આપતો રહ્યો ફરી ઉતાવળો થઈ હું દેહરા જવા નીકળ્યો, અને વહેલી સવારે ટ્રેઇન દેઓલીના સ્ટેશનમાં આવી કે એની એ જ આશા સાથે એને શોધી કાઢવા આમતેમ નજર ફેરવતો રહ્યો - એ ખબર હોવા છતાંય કે એનો કોઈ પત્તો મળવાનો નથી. ગમે તે હોય પણ દેઓલી સ્ટેશને રોકાઈ જઈ એક દિવસ ત્યાં ગાળવાનું મારાથી થઈ શક્યું નહીં (મનમાં સમજતો હતો કે આવું નવલકથા કે ફિલ્મમાં હોત તો ચોક્કસ હું અહીં આ સ્ટેશને ઊતરી પડ્યો હોત, રહસ્યને ખુલ્લું પાડી દીધું હોત ને સૌ સારાં વાનાં થયાં હોત.) પણ મને લાગ્યું કે મારાથી આમ નહીં થઈ શકે. કદાચ હું બીકણ હતો. ખરેખર એ છોકરીનું શું થયું હશે એ શોધી કાઢતા ડર લાગ્યો. કદાચ એ દેઓલીમાં ન હોય અથવા તો પરણી ગઈ હોય કે માંદી પડી ગઈ હોય કે...

છેલ્લાં કેટલાંક વરસોમાં ઘણીય વખત મારે દેઓલી સ્ટેશનેથી નીકળવાનું બન્યું છે. આછી-પાતળી આશા રાખીને બારી બહાર જોઈ લીધું છે એમ માનીને કે કદાચને એનો એ જ – ન બદલાયેલો સ્મિતમઢ્યો ચહેરો મને તાકતો જોવા મળી જાય ! મને આશ્ચર્ય થાય છે કે સ્ટેશનની દીવાલો પાછળની દુનિયામાં શું બન્યું હશે ! પરંતુ હું મારી યાત્રા ક્યારેય અટકાવીશ નહીં. એમ કરું તો કદાચ મારી આ આખીય મજાનો અંત જ આવી જાય. આશાઓ રાખવાનું ને સ્વપ્નાંઓ જોવાનું મને ગમે છે ને એટલે જ એકાકી પ્લૅટફૉર્મ પર ટોપલી વેચતી પેલી છોકરીની પ્રતીક્ષામાં બારી બહાર આમતેમ જોયા કરું છું.

હવે હું મારી સફરને દેઓલી ખાતે ક્યારેય અટકાવતો નથી પરંતુ બને એટલી વખત ત્યાંથી પસાર થઉં છું.

❀

સાહિત્યિક ઇતિહાસ

ધીરુભાઈ ઠાકર

સાહિત્યિક ઇતિહાસ એટલે સાહિત્યની ગતિવિધિનો વિકાસ દર્શાવતો કાલક્રમાનુસારી અધિકૃત આલેખ. સાહિત્યના ઇતિહાસ વિશે કર્તા અને કૃતિની કાલક્રમાનુસારી ગોઠવણી અને તેમનો વિવેચનાત્મક પરિચય એવો સ્થૂળ ખ્યાલ ઘણુંખરું પ્રવર્તતો હોય છે સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનાર કાં તો સાહિત્યને નિમિત્તે તેમાં ઊતરેલી સમકાલીન સમાજની તાસીર પર ભાર મૂકે છે, અથવા તો, તેનું લખાણ ઇતિહાસ બનવાને બદલે મુખ્ય મુખ્ય કૃતિઓનાં વિવેચનોનું સંકલન બની રહે છે આ બે અંતિમોની વચ્ચે સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનારે કામ કરવાનું રહે છે. સાહિત્યકલાનો વિકાસ દર્શાવે એ રીતે ઇતિહાસ લખવાનું તેનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. વિવેચનની પ્રક્રિયા વિશ્લેષણાત્મક હોય છે, સર્જનની પ્રક્રિયા સંશ્લેષણાત્મક હોય છે સાહિત્યના ઇતિહાસનું નિરૂપણ વિવેચન પરત્વે વિશ્લેષણાત્મક અને રૂપઘટન પરત્વે સંશ્લેષણાત્મક વલણ દાખવતું હોય છે

ઇતિહાસ સંશોધન માટે વિજ્ઞાનની પદ્ધતિ અખત્યાર કરે છે, પરંતુ તેના નિરૂપણનો ઝોક વિજ્ઞાન કરતાં કળા તરફ વિશેષ હોય છે. માનવસંવેદનથી રસાયેલી હકીકત ઇતિહાસને ઘડે છે ઇતિહાસ કથારૂપે આકૃત થાય છે ઘટનાથી. સુપેરે કહેલી કથાનું સ્વરૂપ અખંડ ને સંશ્લિષ્ટ હોય છે આ અખંડ સ્વરૂપ ઇતિહાસકારે તેને બક્ષ્યું હોય છે. તેથી ઇતિહાસ રસથી વંચાય છે.

સાહિત્યના ઇતિહાસને ઉપરની વાત સવિશેષ લાગુ પડે છે તેની તો શૈલી ઉપરાંત સામગ્રી પણ સાહિત્યિક હોય છે એટલે બીજા ઇતિહાસોને મુકાબલે સાહિત્યિક ઇતિહાસમાંથી સાહિત્યની ફોરમ વિશેષરૂપે ફૂટતી રહે એવી અપેક્ષા રહે છે.

સાહિત્યિક કૃતિ તરીકે સ્વીકાર પામેલી રચના પોતે જ સાહિત્યિક ઘટના ગણાય. આ ઘટના ઇતિહાસની સામગ્રીનો એકમ છે ઇતિહાસકાર આવી ઘટનાઓને ભૂતકાળમાંથી શોધીને દેશ, કાળ અને કર્તાના સંદર્ભમાં ગોઠવે છે પછી તેનાં ઉદ્‌ભાવક અને પ્રભાવક તત્ત્વો સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સાહિત્યિક કૃતિનો ઉદ્‌ભવ સાહિત્યિક કક્ષાની સામગ્રીમાંથી જ થતો નથી. તેનું મૂળ સર્જકના અનુભવમાં હોય છે ને સર્જકનાં મૂળિયાં પોતે જે સમાજમાં રહેલો હોય તેની સંસ્કૃતિમાં પડેલાં હોય છે. બીજી તરફ સાહિત્યની અસર વાચક પ્રજા અને તેની સંસ્કૃતિ પર પણ પડતી હોય છે. ઇતિહાસનો લેખક વિવિધ કાળખંડ અનુસાર સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પરિબળોની પાર્શ્વભૂમિમાં પ્રવર્તેલ સાહિત્યનો સ્વરૂપ, શૈલી, કર્તા અને કૃતિને અનુલક્ષીને વિકાસક્રમ આલેખવાનું તાકે છે

અમુક સ્થળ અને કાળમાં પ્રજાએ પોતાની ભાષામાં સાહિત્યરૂપે સાધેલી અભિવ્યક્તિનું નિરૂપણ અને અર્થઘટન સાહિત્યિક ઇતિહાસમાં થાય છે તેનો લેખક કૃતિની પાઠ-શુદ્ધિ ચકાસે, ભાષાની તાસીર તપાસે, તેમાં રહેલું સાહિત્યતત્ત્વ પારખે અને તેનું

વિવેચન કરે; પરંતુ આમાંથી એકે તેનું મુખ્ય કાર્ય નથી. ઇતિહાસકાર તરીકે તેનું કાર્ય તો કૃતિ ક્યારે, ક્યાં, શા માટે અને કેવી રીતે અસ્તિત્વમાં આવી અને તેનો શો પ્રભાવ પડ્યો તે પ્રશ્નોના જવાબ આપવાનું છે. અન્ય કૃતિઓ સાથેનો અને સમાજના અંગ તેમજ વ્યક્તિરૂપ મનુષ્ય સાથેનો કૃતિનો સંબંધ સ્પષ્ટ કરી આપવાનું કામ તેનું છે.

ઇતિહાસકાર ઘણુંખરું કાર્ય-કારણ-શૃંખલાને સમયના પરિમાણમાં ગોઠવતો જાય છે. આધુનિક લેખક સાપેક્ષતાના સિદ્ધાન્તને આચરીને પારંપરિક સમયક્રમને બદલે ચેતનાના પ્રવાહને સતત ઝીલતું મનોવૈજ્ઞાનિક સમયનું તત્ત્વ ગોઠવીને ભૂત, ભાવિ ને વર્તમાનને એકરૂપ બતાવે છે. મનોવૈજ્ઞાનિક સમયના બિંદુએ ઐતિહાસિક સત્ય અટકી જાય છે અને એક પ્રકારનું આત્મલક્ષી સત્ય પ્રગટ થાય છે. સાપેક્ષવાદી દુનિયા માટે આ દૃષ્ટિકોણ ગમે તેટલો તથ્યવાળો હોય ને વિવેચન માટે તે સિદ્ધાન્ત ગમે તેટલો મહત્ત્વનો હોય, પણ ઇતિહાસકારને માટે તો તે સાહિત્યિક ઘટનાઓ લટકાવવા માટેના સૂત્રની ગરજ સારે એટલા પૂરતી જ તેની નિસબત રહે. જે બિંદુએ સતતવાહી સમયને સ્થાને સ્થિર અને સંઘટિત સમયનો ખ્યાલ ઊપસે છે. ત્યાંથી વિવેચનનું ક્ષેત્ર શરૂ થાય છે. સાહિત્યિક ઘટનાને ઓળખવાના સાધનથી વિશેષ મહત્ત્વ તેને ઇતિહાસમાં મળી શકે નહિ.

કૃતિ રચાઈને ઇતિહાસના પ્રવાહમાં પ્રવેશે એટલે પરિવર્તન શરૂ થાય છે. વાચકો, વિવેચકો, અન્ય સર્જકો અને સર્જનોના સંસ્કાર તેના પર પડવા લાગે છે. આવી રચનાઓના સમૂહરૂપે સાહિત્ય બંધાય છે. તેમાં નવી રચનાઓ ઉમેરાય તેમ તેમના પારસ્પરિક સંબંધો બદલાતા જાય : એમ એક અખંડ પદાર્થરૂપે સાહિત્ય વિકસતું રહે છે. અમુક સમયપટ્ટાની સાહિત્યિક સ્થિતિ તેની અગાઉના દસકા કે સૈકા પહેલાંની સ્થિતિ કરતાં બદલાઈ છે એટલી હકીકત ઐતિહાસિક ઉત્ક્રાન્તિની પ્રક્રિયાની સ્થાપના માટે પૂરતી ન ગણાય. વિકાસ પરિવર્તનથી કંઈક વિશેષ છે. કેટલાક જીવવિજ્ઞાનીઓએ પ્રકૃતિમાં જોવા મળતી વિવિધ જાતો(genres)ને ધોરણે સાહિત્યમાં સ્વરૂપોના વિકાસ અને અસ્તનો વિચાર કરવાનું સૂચવ્યું છે. વળી ઈંડામાંથી પક્ષીની રીતે કે માછલીના મગજથી મનુષ્યના મગજ સુધીની ઉત્ક્રાન્તિ ઐતિહાસિક ઉત્ક્રાન્તિની નજીક છે એમ કેટલાક વિદ્વાનોનું માનવું છે. મગજની ઉત્ક્રાન્તિની માફક ઇતિહાસ અમુક લક્ષ્ય ભણી ઉત્ક્રાન્તિની ગતિ દર્શાવે છે એ ખરું; પરંતુ ઇતિહાસની ઘટના છૂટી હોય છે, હારમાળાની પવનના નથી. ઐતિહાસિક પ્રક્રિયા એક અલાયદી ઘટનાને અક્ષત રહેવા દે છે. જીવવિજ્ઞાનમા એવું બનતું નથી. વળી ઇતિહાસની કોઈ પ્રક્રિયામાં આગાહી કરી શકાય તેવાં પૂર્વનિર્ધારિત પરિવર્તનો થયાં હોવાનું જણાયું નથી.

તેનો અર્થ એ નહિ કે ઇતિહાસ પરિવર્તનની અર્થહીન પરંપરા છે. ઇતિહાસ ઘટનાને મૂલ્ય સાથે જોડીને તેને વિશિષ્ટ અર્થવત્તા અર્પે છે. કાળબળે પાડેલા સંસ્કારને અક્ષરબદ્ધ કરવાનો ઇતિહાસકારનો પુરુષાર્થ એ રીતે ચરિતાર્થ થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યની વાત કરીએ તો કાવ્યરચનામાં નર્મદે કરેલ નવીન પ્રયોગ ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં વિશિષ્ટ ઘટના બને છે. વખત જતાં આ પ્રયોગ પરંપરારૂપે વિકસીને નવું મૂલ્ય ઊભું કરે છે. ગઝલ, ખંડકાવ્ય, અગેય પદ્યરચના, અસ્તિત્વવાદ, એબ્સર્ડ નાટક વગેરે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં વિવિધ તબક્કે ઊભાં થયેલાં નવાં મૂલ્યો છે સાહિત્યિક ઇતિહાસમાં નિરૂપાતો વિકાસક્રમ આ રીતે ઇતિહાસની પ્રક્રિયામાંથી ઊપસે છે ને તેને ધોરણે વિકાસનું માપ નીકળતું

જાય છે. આ પ્રકારે ઊભી થયેલી પરિવર્તનશીલ મૂલ્યની યોજના અનુસાર સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખાય છે. એ મૂલ્યયોજના ઇતિહાસમાંથી જ આકાર લે છે તે એની ખૂબી છે.

સાહિત્યના ઇતિહાસમાં કૃતિઓનાં મૂળ અને પ્રભાવ દર્શાવતી વિગતો ઉપરાંત લેખકો વચ્ચેના સાહિત્યિક સંબંધો સ્પષ્ટ થાય છે. તેને માટે વિવેચનાત્મક વિશ્લેષણની જરૂર રહે છે, જેના માટે કૃતિઓમાંથી સમાન્તરો શોધીને ગોઠવવામાં આવે છે બે કે અધિક કૃતિઓ વચ્ચેના સંબંધની ચર્ચા સમગ્ર સાહિત્યિક વિકાસના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જે તે કૃતિના સ્થાનને તપાસવાથી થઈ શકે; દા.ત., ગુજરાતી સાહિત્યમાં નર્મદ-દલપતની કવિતા, મુનશી-રમણલાલની નવલકથા, ધૂમકેતુ-દ્વિરેફની ટૂંકી વાર્તાઓ, મુનશી-ચન્દ્રવદનનાં નાટકો, સુન્દરમ્-ઉમાશંકરની કવિતા – એમ યુગ્મો દર્શાવીને ઇતિહાસકાર બે લેખકોની સમાન્તર ચાલતી સર્જનપ્રવૃત્તિમાં પ્રક્રિયા પરત્વે દેખાતાં સામ્યભેદ તથા સમાન પ્રભાવક તત્ત્વોનો સાપેક્ષ તેમજ નિરપેક્ષ ધોરણે નિર્દેશ કરે છે

બે કે વધુ કૃતિઓના સંબંધનો વિચાર કરતી વખતે એક જ લેખકની સંખ્યાબંધ કૃતિઓ તપાસવાની આવે ત્યાં લેખકની સૌથી વધુ પક્વ કે નીવડેલી કૃતિ યા કૃતિઓને ધોરણે બીજી કૃતિઓનું સાપેક્ષ ધોરણે મૂલ્યાંકન થઈ શકે એક બીજી રીતે પણ આ પ્રકારનું વિકાસલક્ષી અવલોકન થઈ શકે. એક જ લેખકની કૃતિઓમાંથી એક ચોક્કસ લક્ષણ જુદું તારવીને તેની ગતિનું નિરીક્ષણ થઈ શકે; દા.ત. ન્હાનાલાલની કવિતામાં ઊર્મિતત્ત્વનું પ્રવર્તન; કે ઉમાશંકરનાં સંવાદકાવ્યોમાં નાટ્યતત્ત્વનું વિકસન. અમુક સમયગાળા' પૂરતો સમગ્ર સાહિત્યનો પણ આવો અભ્યાસ થઈ શકે; દા.ત. સ્વાતંત્ર્યોત્તર કાલ દરમિયાન વિકસેલી કાવ્યવિભાવના. સમુચિત લક્ષ્ય નક્કી કર્યા વગર ઇતિહાસલક્ષી આલેખ થઈ શકે નહિ ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી આવાં સંખ્યાબંધ નાનાંમોટાં લક્ષ્યો મળી શકે, દા.ત., કાવ્યવિભાવનાનો વિકાસ, નાટકના ગદ્યનો વિકાસ; ગઝલે સાધેલી કાયાપલટ, લલિત નિબંધના પ્રયોગો વગેરે.

સાહિત્યનો ઇતિહાસ જાતિ (genre) કે સ્વરૂપનાં વિકાસરૂપે પણ લખાય છે રોમૅન્ટિક આંદોલન આવે છે ત્યારે સ્વરૂપ સામે વિદ્રોહ થતો દેખાય છે, પરંતુ સ્વરૂપનું મહત્ત્વ દરેક યુગમાં રહે છે; કેમ કે, આ સ્વરૂપ(genre)ને સર્જકની આંતરિક શક્તિ સાથે સંબંધ હોય છે ઘણી વાર સાહિત્યસ્વરૂપનો વિકાસ દર્શાવતી વખતે ગ્રંથોના પરિચય અને લેખકના જીવનને લગતી વ્યક્તિગત વિગતોમાં ઊતરી પડાય છે, જે તદ્દન અપ્રસ્તુત ગણાય. ઇતિહાસકારનું લક્ષ્ય સાહિત્યસ્વરૂપના વિકાસની રેખા દોરવાનું હોવું જોઈએ. તેને માટે તેણે તે સ્વરૂપનું પ્રાણભૂત તત્ત્વ ગ્રહીને, વિવિધ કૃતિઓમાં તેને ચરિતાર્થ થતું દર્શાવીને સ્વરૂપના મૂળ સુધી જવું જોઈએ. ઇતિહાસમાં તેના પ્રથમ આવિષ્કારથી ઉત્તરોત્તર થતા જતા ફેરફારો નોંધાતાં એક ભાત કે પરંપરા બંધાય છે. આ પરંપરામાં સાહિત્યકૃતિ સ્વ-રૂપ પામે છે. ગુજરાતી નવલકથાનો ઇતિહાસ સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ અવલોકીશું તો સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ તરફ તેની ગતિ થતી જણાશે 'સરસ્વતીચંદ્ર'માં નવલકથાની સંકુલ રચના પ્રતીત થાય છે. મુનશીમાં તે સુડોળ આકૃતિ પામે છે, રમણલાલ દેસાઈમાં તે સરળ સ્વરૂપે વિહરતી જોવા મળે છે, પછીથી પન્નાલાલમાં તે સ્ફૂર્તિનું રૂપ પામે છે અને આધુનિકોમાં નાજુક નમણું કલેવર ધારણ કરે છે કથનની રીતિ પરત્વે તેનું વિકસન જોઈશું તો તે બહિર્મુખ મટીને

અંતર્મુખ બનતી દેખાશે; પરંતુ તે અંતિમ બિંદુ કે લક્ષ્ય છે એમ કહી શકાશે નહિ.

અમુક સ્વરૂપો નવલકથા જેવાં લવચીક (elastic) બાંધાનાં હોતાં નથી. સૉનેટ, કરુણપ્રશસ્તિ કે ખંડકાવ્ય જેવાં સ્વરૂપોનાં બાહ્ય લક્ષણો એવાં સુનિશ્ચિત હોય છે કે તેમને આપેલું શાબ્દિક લેબલ સ્વરૂપના ઇતિહાસને દૃઢ પકડી રાખે છે. નાટક પણ એવું જ રચનાની શિસ્તના ચુસ્ત પાલનની અપેક્ષા રાખતું છતાં નિત્યનૂતન વિકાસ ભણી દોડતું સાહિત્યસ્વરૂપ છે. ગુજરાતી નાટકનો ઇતિહાસ બહુ ગૌરવ લેવા જેવો નથી; પણ ચલચિત્ર અને દૂરદર્શનની સામે પરંપરાગત સ્વરૂપ તજીને નવું કલેવર ધારણ કરવાના તેણે કરેલા અખતરા અવશ્ય નોંધપાત્ર છે. શબ્દ, દૃશ્ય અને ચરિત્રની સંકલનામાં નાટકની જરૂરિયાત મુજબ આધુનિક લેખકે કરેલા ફેરફાર તેના વિકાસની સ્પષ્ટ રેખા દોરી આપે છે. એ રીતે દરેક સ્વરૂપનો ઇતિહાસ સાહિત્યની સર્જનાત્મક સંપત્તિનો ક્યાસ કાઢી શકે.

ઇતિહાસકાર સમયના ખંડોને ઓળખવા માટે 'યુગ' શબ્દ વાપરે છે. ખરું જોતાં કોઈ મહાન ક્રાન્તિકારી ઘટના કે પ્રચંડ વ્યક્તિત્વવાળા સર્જકનો પ્રભાવ જેમાં વ્યાપી ગયો હોય તેવા અતિમહત્ત્વના કાળખંડને 'યુગ' નામ આપવું જોઈએ પણ સગવડને ખાતર ઇતિહાસકારો પ્રમાણમાં નાની ગણાય તેવી ઘટનાઓ ધરાવતા કાળખંડને માટે પણ 'યુગ' શબ્દ વાપરે છે. આવા યુગોને ઓળખવા માટે અંગ્રેજી સાહિત્યના ઇતિહાસકારોએ વિવિધ ક્ષેત્રોમાંથી શબ્દો લીધેલા છે. Reformation ધાર્મિક ઇતિહાસમાંથી, Restoration અમુક રાજકીય ઘટનાઓ પરથી અને Humanism માનવવિદ્યાના ઇતિહાસમાંથી પસંદ કરેલ છે. અમેરિકન સાહિત્યના ઇતિહાસમાં Colonial Period એ પ્રયોગ રાજકીય પરિભાષાનો છે; Romanticism અને Realism સાહિત્યિક પરિભાષાના છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેને માટે કોઈ એક ધોરણ પ્રવર્તતું નથી. ક્વચિત્ મહત્ત્વના લેખક પરથી, ક્વચિત્ અમુક સાહિત્યસ્વરૂપના પ્રભાવ પરથી, તો ક્વચિત્ સામાજિક કે સાંસ્કૃતિક પરિબળને આધારે યુગને જે તે શીર્ષક અપાય છે. પ્રાગ્-નરસિંહ યુગ, નરસિંહ યુગ, ભક્તિયુગ, પ્રેમાનંદયુગ (આખ્યાન યુગ), નર્મદયુગ (સુધારક યુગ), ગોવર્ધનયુગ (પંડિત યુગ), ગાંધીયુગ, અનુગાંધીયુગ (સ્વાતંત્ર્ય યુગ), આધુનિક યુગ, અનુઆધુનિક યુગ – એમ ઘણુંખરું ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં યુગવિભાજન કરવામાં આવ્યું છે. સાહિત્યિક યુગની સ્થાપના શુદ્ધ સાહિત્યિક ધોરણે થાય તે ઇષ્ટ છે. એ દૃષ્ટિએ 'યુગ'નો અર્થ સાહિત્યિક ધોરણો, માપદંડ ને પ્રણાલિકાઓના તંત્રથી પ્રભાવિત સમયખંડ એવો થાય છે. સાહિત્યના ઇતિહાસમાં આ બધાંનાં પ્રવેશ, પ્રસાર, સંઘટન, વિઘટન અને અસ્તનું નિરૂપણ થાય છે.

આનો અર્થ એ નહિ કે આ ધોરણોનું તંત્ર ઇતિહાસકારને બંધનકર્તા છે. આપણે જોયું કે તેણે તેને ખુદ ઇતિહાસમાંથી ઉપસાવવાનું હોય છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સાહિત્યમાં પ્રયોજાતો Romanticism શબ્દ કેટલો બધો અર્થવાહક છે ! કેવળ સાહિત્યિક ઇતિહાસની પ્રક્રિયામાંથી પ્રાપ્ત થાય તેવા વિશિષ્ટ મિજાજ, મનોભાવ કે વિચારશ્રેણીનો તે દ્યોતક છે. આ યુગ તે કોઈ આદર્શ, ભાત કે પરંપરા નથી; પરંતુ કોઈ પણ કૃતિ જેને સંપૂર્ણપણે સિદ્ધ નથી કરી શકવાની એવાં ધોરણોના તંત્રથી પ્રભાવિત સમયખંડ છે. ટૂંકમાં, એ સમયખંડના સાહિત્યનું લક્ષ્ય તે સૂચવે છે.

યુગનો ઇતિહાસ એટલે સાહિત્યિક ધોરણોના એક તંત્રમાંથી બીજા તંત્રમાં થતા

પરિવર્તનનું નિરૂપણ. યુગપરિવર્તનની પાછળ પરંપરા ઘસાઈ જવાથી જાગેલી પરિવર્તન માટેની ઇચ્છા હોય, પરંપરાની સામે થતા પ્રયોગ હોય, બાહ્ય કારણો પણ હોય ને સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને બૌદ્ધિક ફેરફારો પણ હોય. ઇતિહાસમાં લીલા-સૂકા કાળખંડો આવે છે વિવેચક આવા કાળખંડોનું મૂલ્યાંકન લેખકો અને તેમની કૃતિઓના સાહિત્યિક સત્ત્વની પરીક્ષા કરીને કરે છે. સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનાર કૃતિઓના પરસ્પર સંબંધ અને લેખકોના સમકાલીન પરિસ્થિતિ સાથેના તેમ આગળપાછળની ઘટનાઓ સાથેના સંબંધો સમજાવે છે અને સમગ્ર કાળખંડની સિદ્ધિ-મર્યાદાનો તટસ્થ પણ રસપૂર્ણ ક્યાસ કાઢતો આગળ વધે છે.

સાહિત્યિક ઇતિહાસનું માળખું પ્રત્યેક યુગમાં પ્રવર્તતાં સાહિત્યિક આંદોલનોના ઉદ્ભવ, વિકાસ અને વિલયની રૂપરેખાથી બંધાતું જાય છે કોઈ યુગ અમુક ચોક્કસ તારીખથી શરૂ થતો નથી. ઘણી વાર બે કે વધુ પ્રવાહો સમાન્તર વહેતા હોય છે કોઈ વાર બે એકબીજામાં ગૂંથાઈને પણ ચાલે. પૂર્વકાલીન પંડિતયુગની કવિતાની સેર ગાંધીયુગની કવિતાની સાથે, છાંદસનો પ્રયોગ અછાંદસની સમાન્તર, આધુનિકની સાથે મધ્યકાલીન પરંપરા વગેરે અનેક દૃષ્ટાંતો ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી આપી શકાય સાહિત્યિક ઇતિહાસમાં પ્રત્યેક આંદોલનના ઉદય, વિકાસ અને અસ્તનાં કારણો તપાસાય છે અને જે તે આંદોલનના ઊગમથી અંત સુધીનું નિરૂપણ થાય એટલે સાહિત્યિક ઇતિહાસનો એક તબક્કો પૂરો થયો ગણાય.

સાહિત્યિક પ્રવાહને ઘડનારાં પરિબળોને સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનારે પિછાની લેવાં જોઈએ. ભાષા, સ્વરૂપ, સમકાલીન વાતાવરણ, વૈચારિક આંદોલનો અને સાંસ્કૃતિક સાધનો મુખ્ય પરિબળો ગણાય. પ્રજાની સંસ્કૃતિની કક્ષા ભાષામાં દેખાય. એક રીતે જોઈએ તો સાહિત્યની રચના ભાષાના પ્રતીકાત્મક સ્વરૂપનો વિકાસ દર્શાવે છે. તેની ચર્ચા વિવેચકો કરે; પણ એ બે ઉપર સમયની થયેલી અસર ઇતિહાસકાર તપાસે છે. જે તે સ્વરૂપના વિશેષ વિકાસ કે પ્રસાર પ્રમાણે તે યુગ ઘણી વાર ઓળખાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઓગણીસમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ નિબંધના વર્ચસ્‌નો, વીસમી સદીના પ્રથમ ત્રણ દાયકાનો ગાળો કવિતાના વર્ચસ્‌નો, સ્વાતંત્ર્યોત્તર કાળ પદ્ય કરતાં ગદ્યના વર્ચસ્‌નો ગણાયો છે. અનુઆધુનિક યુગની કવિતાનો પ્રવાહ ગીત અને ગઝલથી પ્રભાવિત છે.

અન્ય ઇતિહાસોની માફક સાહિત્યના ઇતિહાસમાં પણ વિવિધ તબક્કે પ્રજાના મિજાજમાં આવતા ફેરફારની નોંધ લેવાય છે. શિષ્ટ-રંગીન, અંતર્મુખ-બહિર્મુખ, સક્રિય-નિષ્ક્રિય, ગુલામ-આઝાદ – એવાં વિશેષણો વિવિધ સમયે પ્રજાના માનસને અપાતાં હોય છે. અમુક તબક્કે પ્રજાનો મિજાજ રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની તીવ્ર સંવેદના દર્શાવે છે. વિવિધ વાદો પણ જોર પકડતા દેખાય છે. આ બધાં તત્ત્વોનો સમુચ્ચય પ્રજાની પ્રકૃતિનો પિંડ બાંધી આપે છે ઇતિહાસકાર તેને 'રોમેન્ટિક', 'ક્લાસિકલ', 'નિયોક્લાસિકલ', 'રાષ્ટ્રીય' કે 'સ્વાતંત્ર્યોત્તર' એવી સંજ્ઞાઓથી ઓળખાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, જે પ્રજાના મિજાજના લોલકની દિશા સૂચવે છે.

સાહિત્યના વિકાસમાં સાંસ્કૃતિક સાધનોનો ફાળો પણ ઉલ્લેખપાત્ર હોય છે સામયિકો, સાહિત્ય-સંસ્થાઓ, પ્રકાશકો, પુસ્તકાલયો, થિયેટરો, શાળા-કૉલેજો -

ટેલિવિઝન અને સિનેમા તથા કૉપીરાઇટ કાયદો વગેરે સાહિત્ય ને સાહિત્યકારના પ્રવૃત્તિપ્રવાહમાં કેટલીક વાર પરોક્ષ છતાં નોંધપાત્ર ભૂમિકા ભજવી જાય છે. 'વીસમી સદી' માસિકે ગુજરાતના કેટલા લેખકોને પ્રકાશમાં લાવીને ઉત્તેજન આપ્યું હતું તેની ગણતરી કરવા જેવી છે. રામનારાયણ પાઠકના સાહિત્યિક વ્યક્તિત્વના ઘડતરમાં 'પ્રસ્થાને' અને વિજયરાયના ઘડતરમાં 'કૌમુદી'એ કેટલો મહત્ત્વનો ફાળો આપેલો તે સુવિદિત છે કૉપીરાઇટના કાયદા ઉપર મુસ્તાક રહીને ન્હાનાલાલ જેવા મોટા કવિએ કેટલું ગુમાવ્યું અને તે કારણે પ્રજાને તેમના સાહિત્યથી વંચિત રહેવાનું કેટલા પ્રમાણમાં બન્યું તેની તપાસ કરવા જેવી છે. ગુજરાતની જૂની રંગભૂમિએ નાટ્યલેખન પર કેવી વિપરીત અસર પાડી હતી તે ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. ગુજરાતી વિવેચનના વિકાસમાં અધ્યાપકીય વ્યવસાયે શો પ્રભાવ પાડ્યો તે પણ અભ્યાસનો એક રસપ્રદ વિષય બને તેમ છે. અમેરિકન લેખક રોબર્ટ ઈ. સ્પીલર આ પરિબળોના અભ્યાસને 'સાહિત્યની સમાજવિદ્યા'નો અભ્યાસ કહે છે. આ પ્રકારની નાનીમોટી અંગત-બિનઅંગત વિગતોને સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનાર સુવર્ણરજ જેવી કીમતી ગણીને શોધતો રહે છે.

મુખ્યગૌણવિવેક વાપરીને ઇતિહાસની સામગ્રી શોધવી, ચકાસવી અને પછી તેને વ્યવસ્થિત ક્રમમાં ગોઠવીને અર્થઘટન કરવું તે ઇતિહાસલેખનની સામાન્ય પદ્ધતિ હોય છે વિજ્ઞાનીની માફક ઇતિહાસકાર પણ એક પ્રશ્ન લઈને તેના ઉકેલની પરિકલ્પના રજૂ કરી બાહ્ય તેમજ આંતરિક પુરાવાઓ દ્વારા તેનું સમર્થન કરે છે ગુજરાતી કવિતાના પ્રવાહમાં નર્મદ પછી બીજો વિકાસનો તબક્કો નરસિંહરાવથી શરૂ થાય છે, તેવું પ્રતિપાદન રમણભાઈ જેવા વિવેચકે અને કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી જેવા ઇતિહાસકારે કરેલું સુન્દરમે 'અર્વાચીન કવિતા'માં નરસિંહરાવનું સ્થાન બાળાશંકરને આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે પ્રયત્ન યોગ્ય છે કે નહિ તેની ચર્ચા અહીં અપ્રસ્તુત છે, પરંતુ સુન્દરમ્‌નું પ્રતિપાદન ઇતિહાસકારની પદ્ધતિનું સુંદર દૃષ્ટાંત બને છે

એક વાર સામગ્રી એકત્ર થઈ અને સાહિત્યિક ઘટનાની આસપાસ ગોઠવાઈ તે પછી ઇતિહાસ-વિવેચકનું કામ શરૂ થાય છે. સાહિત્ય-વિવેચન ઇતિહાસ-વિવેચન નથી. સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનાર કૃતિ કે કૃતિસમૂહની સાહિત્યિક મૂલ્યવત્તાને માટે વિવેચક પર આધાર રાખે, પોતે સાહિત્યવિવેચન કરતો હોય તો કરે. પણ ઇતિહાસકાર તો કૃતિ ક્યાં, ક્યારે, કેવી રીતે ને શા માટે વિભાવન પામી લખાઈ ને પ્રસિદ્ધ થઈ તે દર્શાવે છે. કૃતિનો બીજી કૃતિઓ સાથેનો તેમજ સમગ્ર પ્રવાહ સાથેનો સંબંધ તે સ્પષ્ટ કરી આપે છે. તેને માટે પોતે મનમાં કેટલાક પ્રશ્નો ઊભા કરીને તેના ઉત્તરરૂપ પરિકલ્પના ગોઠવે છે અને તેને વિવિધ પુરાવાઓ દ્વારા સાબિત કરતો આગળ ચાલે છે. દા.ત., દલપતરામની કવિતામાં દેખાતા વસ્તુલક્ષી દૃષ્ટિકોણનું સાહિત્યિક મૂલ્ય કેટલું ? ગાંધીજીના પ્રભાવ નીચે મેઘાણી, મહાદેવ દેસાઈ, સુન્દરમ્ અને ઉમાશંકર ન આવ્યા હોત તો તેમની સર્જકતાએ કેવો વળાંક લીધો હોત ? ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં જોવા મળે છે તેટલાં વળાંકબિંદુઓ નવલકથાના વિકાસમાં કેમ જોવા મળતાં નથી ? આવા અનેક પ્રશ્નો સાહિત્યની કેડીએ ચાલતા ઇતિહાસકારના મનમાં ઊભરાય અને તેનો ઉકેલ પોતાની રીતે તે જરૂરી પુરાવાઓ આપીને રજૂ કરી શકે સાહિત્યિક ઇતિહાસની સાર્થકતા ઐતિહાસિક સંશોધનનાં તારણો

ઇતિહાસકારની મર્મદૃષ્ટિ અને કળાસંચયનો લાભ પામીને સુવ્યવસ્થિત ઘાટમાં ગોઠવાય તેમાં રહેલી છે.

સાહિત્યનો ઇતિહાસ કદી સંપૂર્ણ હોતો નથી. જીવનની માફક સાહિત્યનો પ્રવાહ પણ સતત વહેતો રહે છે એટલે ઇતિહાસ સમયના અમુક બિંદુ સુધી આવીને અટકી જાય છે સમયના પટ પર સત્ય અને સુંદરનાં થોડાંક જ મિલનબિંદુઓ પડેલાં હોય છે સાહિત્યિક ઇતિહાસનો લેખક આ બિંદુઓને શોધી સંયોજીને ઉપસાવી આપે, અને એ રીતે કળાની સાથે માનવતાના અભિજ્ઞાન દ્વારા મનુષ્યસંસ્કૃતિના શિખર ભણીની ગતિ દોરી આપે તે એના કાર્યની ફલશ્રુતિ ગણાય.

જીવનની જેમ સાહિત્યના પ્રવાહનો મોટો પરીક્ષક પણ કાળ છે કાળભગવાન કોઈની શેહ રાખતો નથી. તેની ગળણીમાં ગળાઈને પછી અમુક જ બિના કે ઘટના સમયના પટ પર તરતી રહે છે. ઇતિહાસકારનું કામ આ ઘટનાઓને ઓળખી-ચકાસીને કાર્યકારણની શૃંખલામાં પરસ્પર ગૂંથીને રજૂ કરવાનું હોય છે. સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનાર પણ એક રીતે કાળભગવાનના પ્રતિનિધિનું કામ કરે છે. અન્ય ક્ષેત્રોની અપેક્ષાએ તેનું આ કાર્ય આનંદપર્યવસાયી, સંસ્કારપોષક અને પ્રોત્સાહક હોય છે. સમર્થ ઇતિહાસકારે કરેલી ચિકિત્સા ક્વચિત્ સર્જન અને વિવેચનને સમ્યક્ દિશાસૂચન કરી શકે છે એટલે પીઢ અને અનુભવી બહુશ્રુત લેખકોએ સાહિત્યનાં વિવિધ અંગોને અનુલક્ષીને સાંસ્કૃતિક પાર્શ્વભૂમિ અને કલાધોરણોને નજરમાં રાખીને લખેલા ઇતિહાસ સાહિત્યના પ્રવાહને નિર્મળ અને સમૃદ્ધ કરવામાં પ્રત્યક્ષ નહિ તો પરોક્ષ યોગદાન કરે છે. ગુજરાતી સાહિત્યની વાત કરીએ તો અલ્પક્ષુણ્ણ રહેલા આ ક્ષેત્રે અધિકારી લેખકો દ્વારા વધુ ગંભીરતાથી સુયોજિત પ્રયોગો થવાની જરૂર છે

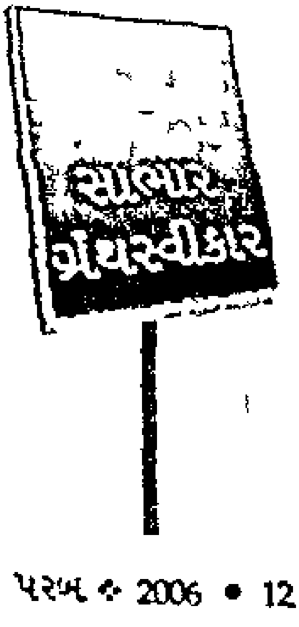

બાળસાહિત્ય

સંભારણાં બાળપણનાં : નટવર પટેલ, ૨૦૦૫, ભાવિક પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ ૮૦ રૂ ૩૬/-. **આવ રે વરસાદ (બાળનાટક)** : મૃદુલા માત્રાવાડિયા, ૨૦૦૬, પ્રકા. લેખક પોતે, એમ-૩/૧૬, પ્રગતિનગર, અમદાવાદ-૧૩, પૃ. ૬+૫૦, રૂ ૩૫/-. **અલ્લક દલ્લક** : રમેશ પટેલ, ૨૦૦૬, પ્રકા. મમતા પટેલ, ૩૦, આનંદવાટિકા સોસાયટી, અડાજણ રોડ, સુરત-૫, પૃ. ૪૦, રૂ ૧૨/-. **મમ્મી હું તો** : ખોડાભાઈ પટેલ, ૨૦૦૬, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૫૨, રૂ ૪૦/-.

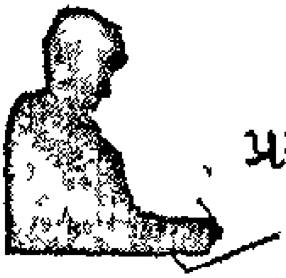

પ્રસ્તાવના — યશવંત ત્રિવેદીની અપૂર્વ ગીતમાધુરી

યૉસેફ મેકવાન

પ્રભાતના આ ઉજાસના હળુક હલતા દોરે
પર્ણોની મર્મર ને ફૂલો ગૂંથતાં મને ગીત મળ્યાં છે !
ફૂલ ગુચ્છાની જેમ ખીલેલી પૃથ્વીના ઉચ્છ્વાસ
પરોવી વાયરે મારે કંઠ – મને કૈં ગીત મળ્યાં છે !'

સાહિત્યના અનેક પ્રકારો સાથે સાથે આધ્યાત્મિક સાહિત્ય ખેડનાર શબ્દના સાધક અને વૈશ્વિક જીવનદૃષ્ટિ દાખવનાર કવિ-વિવેચક ડૉ. યશવંત ત્રિવેદીનાં ગીતો અહીં સુરભિત, પુલકિત અને મુખરિત બનીને વસંતઋતુની જેમ ખીલી ઊઠ્યાં છે ।

ગુજરાતી કાવ્યપ્રકારોમાં જો કોઈ સતત ગુંજતું, સમૃદ્ધ થતું ને પ્રયોગશીલ રહ્યું હોય તો તે ગીતનું સ્વરૂપ. ગવાય તે ગીત, એમ કહેવાય છે ખરું, પણ ક્યારેક ક્યાંક ભાષાકીય વિકાસની સાથે ને જનસમાજના પરિવર્તન સાથે, જનરુચિ અનુસાર તેમાં અનેય ગીતનાય અખતરા થયા છે ખરા । શબ્દ અને સૂરના તાલમેળમાં રાગ-રાગિણીમાં સ્વરબદ્ધ ગીત ગવાય છે ત્યારે એનું માધુર્ય આપણી ઊર્મિઓને રણઝણાવી દે છે । એમાં ગૂઢ વિચારોનુ સરલીકરણ હોય કે અનુરાગ વિયોગના ઊર્મિતરંગો ભાવપ્રતીકોનાં આલંબને હિલ્લોળાતા હોય । ગીતમાં મોતી જેમ આકાશની વિશાળતા અને સમુદ્રનાં ઊંડાણ હોય । ગીત જ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આપણને પાવન કરતું હોય । પ્રકૃતિનાં નિરૂપણમાંય વાત તો માનવહૃદયની જ હોય । એ અર્થમાં ગીત એ માનવ-લાગણીઓનો ઉત્કૃષ્ટ શાશ્વતી સંવાદ જ કહેવાય । જગતની કોઈ પણ ભાષામાં ગીતસ્વરૂપ એની આવી અનેક વિલક્ષણતાઓને કારણે આસ્વાદ્ય અને આનંદરૂપ રહ્યું છે । મધ્યકાલીન યુગથી માંડી આજ દિન સુધી ગીતપ્રકાર જે નાનાવિધ પ્રયોગોથી વિકસિત થયો છે તેની તો અલગથી 'રસિક ગોષ્ઠિ' માંડી શકાય ! તેના વૈવિધ્યસભર લયઢાળ અને બોલીના લહેકાઓથી માંડી શિષ્ટભાષા અને લોકબોલીની ભંગિમાઓ સાથે ભાવછટા નિખારતી શબ્દલીલા ગીતમાં અનેક રીતે આકારિત હોય છે ગીતસ્વરૂપની આવી વિકાસ-યાત્રામાં કવિશ્રી યશવંત ત્રિવેદીનાં ગીતોનો રણકો પરંપરિત ગીતપ્રવાહથી તદ્દન આગવો અને મનોહારી છે

આ ગીતોમાંથી પસાર થતાં અનુભવાયું કે કવિદૃષ્ટિ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ફરી વળે છે એમાથી કવિકલ્પનાની સંયોગાત્મક શક્તિ ગીતને આકારે છે અધ્યાત્મ અને મનોવિજ્ઞાનના જ્ઞાતા કવિ કોલરિજે વર્ષો પહેલા જણાવેલું કે – It is the excitement of emotion for the purpose of immediate pleasure, through the medium of beauty એટલે કે કવિચિત્તમાં ઊઠતા ઉત્કૃષ્ટ ભાવાવેગ કે ભાવોદ્રેકમાંથી સૌંદર્યમંડિત કાવ્ય સર્જાય – એ ભાવાવેગ કે ભાવોદ્રેક ગીતમાં ભાષાત્મક અભિવ્યક્તિનુ નવ્ય રૂપ લે છે તેથી તેમા ભાવસાતત્ય, જુસ્સો, અલંકારો, લય અને તેના આવર્તનો વગેરે આપમેળે એવા તો ગૂંથાય

છે કે એ ભાવસૌંદર્ય નિષ્પન્ન કરે એ જ તો આનંદાનુભૂતિ ! આપણા પૂર્વસૂરિ કુંતકે પણ વક્રોક્તિ સિદ્ધાંત દ્વારા આ જ વાત કરેલી છે. ગીત વાંચતાં કે સાંભળતાં ચિત્તમાં ભાવ મૂર્ત થાય તે અનુભૂતિ, એ આનંદ પછી એ ગીતના સૌંદર્યગત સંસ્કાર રહી રહીને ચિત્તમાં પ્રસાર પામતાં અર્થબોધ સમજાય. ટૂંકમાં કહી શકાય કે કવિની સર્જનાત્મક કલ્પના (ભાવયિત્રી પ્રતિભા) ભાવોદ્રેકના ઉછાળામાં અન્વિતિ સાધે ને સર્જાય કાવ્યસૌંદર્ય.

મુંબાઈ જેવા શહેરમાં વસનાર આ કવિને એટલે તો પ્રભાતના ઉજાસમાં પર્ણોની મર્મર સાથે ફૂલો ગૂંથતાં જે ગીતો મળ્યાં તે આ અનન્ય ગીતોનો સંપુટ – 'અપૂર્વ ગીતમાધુરી.' કવિનું દર્શન છે કે પૃથ્વી ફૂલગુચ્છાની જેમ ખીલેલી છે તેનો ઉચ્છ્વાસ વાયરામાં પરોવાય છે. એનાં જ ગીતો કવિને મળ્યાં છે, જે એમની નિજી સત્ત્વશીલ મૂડી છે.

ફૂલોના બગીચામાં લયની લહેરખીઓ પર વિહરતા આ કવિએ કશો છોછ દાખવ્યા વિના અનુભૂતિને, લાગણીઓને, ભાવનાઓને જે રીતે ગીતોમાં ઢાળી છે તે રમ્ય અને ગમ્ય છે. કલ્પનો અને ભાવપ્રતીકો જે રીતે અહીં ગૂંથાઈને – બંધાઈને આવે છે તે ગુજરાતી ગીતસર્જનની એક અપૂર્વ ઘટના જ ગણાય. આ સર્વ ગીતોનું લહેરાતું છોગું છે પ્રેમ. કવિએ એને સ્ત્રી-પુરુષના (પ્રિયતમા – પ્રિયતમના) યૌવનરાગમાં કંડાર્યો છે; તો ક્યાંક માધવ-રાધાના પારંપરિક ભાવપ્રતીકોથી રમતિયાળ શૈલીમાં ઉજાગર કર્યો છે. જે કંઈ લભ્ય થયું છે તેને ચિરંતન રૂપ આપવાની કવિની ઉત્કટ વિહ્વલતા છે. માધવ-રાધાની રચનાઓ વાંચતાં એક લાગણી રહીરહીને ઘૂમરાતી રહી કે મધ્યકાલીન છેલ્લા કવિ દયારામનું જાણે કે આધુનિક વર્તમાન સ્વરૂપ એટલે કવિશ્રી યશવંત ત્રિવેદી. ચિત્તમાં એક વાત રહીરહીને પ્રકાશિત થયા કરે છે કે આ કવિ ચૈતન્ય અને મીરાંની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, શૃંગાર અને કાવ્યસૌંદર્યની સમાધિમાં અચિંત્ય સામે ઊભા રહી જાય છે ! કવિની મુક્તદશાની અવસ્થિતિની આ શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધિ છે.

કવિને પ્રલંબ લયની એટલી બધી ફાવટ છે કે એક પછી એક લયવળાંકોમાં ઊઘડતી ગીતસૃષ્ટિમાં લૌકિક ભાવપ્રતીકોની કે રૂપકોની પછીતેય પારલૌકિક પ્રેમનું ગુંજન જ સંભળાય છે. જીવન અને જગતની વાસ્તવિકતા વચ્ચે, પ્રણય-પ્રકૃતિની કાલ્પનિક સૃષ્ટિ એકમેકમાં એકરૂપ બની આસ્વાદ્ય પ્રેમાનુભૂતિનું નિર્માણ કરે છે. એનું કારણ એ છે કે કવિએ આલંબનરૂપે શાશ્વત એવાં પુષ્પોનો – પ્રકૃતિનો ઉપયોગ કર્યો છે. સ્વભાવોક્તિ, રૂપક, ઉપમા, અપહ્નુતિ, વ્યતિરેક, સજીવારોપણ જેવા અલંકારો આગંતુક તરીકે નહિ પણ ભાવપુષ્ટિ અર્થે, કથનોર્મિના અંતરંગ ભાગરૂપે ઊતરી આવ્યાં છે. એમાં પર્ણો, પુષ્પો, પંખીઓનોય સહજ પ્રવેશ સ્વર્ગીય અને મનોહારી છે. પરિણામે આ ગીતો અંગત ભાવોર્મિનાં હોવા છતાં આપણી ભાવમય ચેતનામાં ભળી સાર્વજનીન બની જાય છે. કવિશ્રી યશવંતભાઈનું આ કવિકર્મ જ એમને આગવા ગીતકવિ તરીકે સિદ્ધ કરે છે. વિપ્રલંભ શૃંગાર અહીં સંભોગશૃંગારની છાયા તળે શ્વસે છે. એ આ ગીતોનું સૂક્ષ્મ ઉપાદાન છે. કવિનું એ જીવનબળ છે – કવિનું રંગદર્શી (રોમેન્ટિક) રૂપ મધુર વેદનાસભર આ રચનાઓમાં ક્યાંક પ્રગટ ક્યાંક પ્રચ્છન્ન ભાવે ઊઘડ્યું છે. આ ચિત્ર જુઓ –

'ડાળીઓની જેમ બાથમાં ભીડું નમણા તારા હાથ,
તુંય લળી ગઈ કેટલી ભીતર બાથમાં ભીડી બાથ.' (નથનો હીરો)

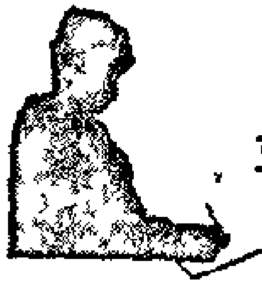

પ્રસ્તાવના યશવંત ત્રિવેદીની અપૂર્વ ગીતમાધુરી

યૉસેફ મેકવાન

પ્રભાતના આ ઉજાસના હજુક હલતા દોરે
    પર્ણોની મર્મર ને ફૂલો ગૂંથતાં મને ગીત મળ્યાં' છે !
ફૂલ ગુચ્છાની જેમ ખીલેલી પૃથ્વીના ઉચ્છ્વાસ
    પરોવી વાયરે મારે કંઠ – મને કૈં ગીત મળ્યાં છે !'

સાહિત્યના અનેક પ્રકારો સાથે સાથે આધ્યાત્મિક સાહિત્ય ખેડનાર શબ્દના સાધક અને વૈશ્વિક જીવનદૃષ્ટિ દાખવનાર કવિ-વિવેચક ડૉ. યશવંત ત્રિવેદીનાં ગીતો અહીં સુરભિત, પુલકિત અને મુખરિત બનીને વસંતઋતુની જેમ ખીલી ઊઠ્યાં છે ।

ગુજરાતી કાવ્યપ્રકારોમાં જો કોઈ સતત ગુંજતું, સમૃદ્ધ થતું ને પ્રયોગશીલ રહ્યું હોય તો તે ગીતનું સ્વરૂપ. ગવાય તે ગીત, એમ કહેવાય છે ખરું, પણ ક્યારેક ક્યાંક ભાષાકીય વિકાસની સાથે ને જનસમાજના પરિવર્તન સાથે, જનરુચિ અનુસાર તેમાં અગેય ગીતનાય અખતરા થયા છે ખરા । શબ્દ અને સૂરના તાલમેળમાં રાગ-રાગિણીમાં સ્વરબદ્ધ ગીત ગવાય છે ત્યારે એનું માધુર્ય આપણી ઊર્મિઓને રણઝણાવી દે છે । એમાં ગૂઢ વિચારોનું સરલીકરણ હોય કે અનુરાગ વિયોગના ઊર્મિતરંગો ભાવપ્રતીકોનાં આલંબને હિલ્લોળાતાં હોય । ગીતમાં મોતી જેમ આકાશની વિશાળતા અને સમુદ્રનાં ઊંડાણ હોય । ગીત જ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આપણને પાવન કરતું હોય । પ્રકૃતિનાં નિરૂપણમાંય વાત તો માનવહૃદયની જ હોય । એ અર્થમાં ગીત એ માનવ-લાગણીઓનો ઉત્કૃષ્ટ શાશ્વતી સંવાદ જ કહેવાય । જગતની કોઈ પણ ભાષામાં ગીતસ્વરૂપ એની આવી અનેક વિલક્ષણતાઓને કારણે આસ્વાદ્ય અને આનંદરૂપ રહ્યુ છે । મધ્યકાલીન યુગથી માંડી આજ દિન સુધી ગીતપ્રકાર જે નાનાવિધ પ્રયોગોથી વિકસિત થયો છે તેની તો અલગથી 'રસિક ગોષ્ઠિ' માંડી શકાય ! તેના વૈવિધ્યસભર લયઢાળ અને બોલીના લ્હેકાઓથી માંડી શિષ્ટભાષા અને લોકબોલીની ભંગિમાઓ સાથે ભાવછટા નિખારતી શબ્દલીલા ગીતમાં અનેક રીતે આકારિત હોય છે. ગીતસ્વરૂપની આવી વિકાસ-યાત્રામાં કવિશ્રી યશવંત ત્રિવેદીનાં ગીતોનો રણકો પરંપરિત ગીતપ્રવાહથી તદ્દન આગવો અને મનોહારી છે

આ ગીતોમાંથી પસાર થતાં અનુભવાયું કે કવિદૃષ્ટિ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ફરી વળે છે એમાંથી કવિકલ્પનાની સંયોગાત્મક શક્તિ ગીતને આકારે છે અધ્યાત્મ અને મનોવિજ્ઞાનના જ્ઞાતા કવિ કોલરિજે વર્ષો પહેલાં જણાવેલું કે – It is the excitement of emotion *for the purpose of immediate pleasure, through the medium of beauty* એટલે કે કવિચિત્તમાં ઊઠતા ઉત્કૃષ્ટ ભાવાવેગ કે ભાવોદ્રેકમાંથી સૌંદર્યમંડિત કાવ્ય સર્જાય – એ ભાવાવેગ કે ભાવોદ્રેક ગીતમાં ભાષાત્મક અભિવ્યક્તિનું નવ્ય રૂપ લે છે તેથી તેમાં ભાવસાતત્ય, જુસ્સો, અલંકારો, લય અને તેનાં આવર્તનો.. વગેરે આપમેળે એવાં તો ગૂંથાય

છે કે એ ભાવસૌંદર્ય નિષ્પન્ન કરે. એ જ તો આનંદાનુભૂતિ ! આપણા પૂર્વસૂરિ કુંતકે પણ વક્રોક્તિ સિદ્ધાંત દ્વારા આ જ વાત કરેલી છે. ગીત વાંચતાં કે સાંભળતાં ચિત્તમાં ભાવ મૂર્ત થાય તે અનુભૂતિ, એ આનંદ. પછી એ ગીતના સૌંદર્યગત સંસ્કાર રહી રહીને ચિત્તમાં પ્રસાર પામતાં અર્થબોધ સમજાય. ટૂંકમાં કહી શકાય કે કવિની સર્જનાત્મક કલ્પના (ભાવયિત્રી પ્રતિભા) ભાવોદ્રેકના ઉછાળામાં અન્વિતિ સાધે ને સર્જાય કાવ્યસૌંદર્ય.

મુંબાઈ જેવા શહેરમાં વસનાર આ કવિને એટલે તો પ્રભાતના ઉજાસમાં પર્ણોની મર્મર સાથે ફૂલો ગૂંથતાં જે ગીતો મળ્યાં તે આ અનન્ય ગીતોનો સંપુટ – 'અપૂર્વ ગીતમાધુરી' કવિનું દર્શન છે કે પૃથ્વી ફૂલગુચ્છની જેમ ખીલેલી છે તેનો ઉચ્છ્વાસ વાયરામાં પરોવાય છે. એનાં જ ગીતો કવિને મળ્યાં છે, જે એમની નિજી સત્ત્વશીલ મૂડી છે.

ફૂલોના બગીચામાં લયની લહેરખીઓ પર વિહરતા આ કવિએ કશો છોછ દાખવ્યા વિના અનુભૂતિને, લાગણીઓને, ભાવનાઓને જે રીતે ગીતોમાં ઢાળી છે તે રમ્ય અને ગમ્ય છે. કલ્પનો અને ભાવપ્રતીકો જે રીતે અહીં ગૂંથાઈને – બંધાઈને આવે છે તે ગુજરાતી ગીતસર્જનની એક અપૂર્વ ઘટના જ ગણાય. આ સર્વ ગીતોનું લહેરાતું છોગું છે પ્રેમ. કવિએ એને સ્ત્રી-પુરુષના (પ્રિયતમા – પ્રિયતમના) યૌવનરાગમાં કંડાર્યો છે, તો ક્યાંક માધવ-રાધાના પારંપરિક ભાવપ્રતીકોથી રમતિયાળ શૈલીમાં ઉજાગર કર્યો છે. જે કંઈ લભ્ય થયું છે તેને ચિરંતન રૂપ આપવાની કવિની ઉત્કટ વિહ્વલતા છે. માધવ-રાધાની રચનાઓ વાંચતાં એક લાગણી રહીરહીને ઘૂમરાતી રહી કે મધ્યકાલીન છેલ્લા કવિ દયારામનું જાણે કે આધુનિક વર્તમાન સ્વરૂપ એટલે કવિશ્રી યશવંત ત્રિવેદી. ચિત્તમાં એક વાત રહીરહીને પ્રકાશિત થયા કરે છે કે આ કવિ ચૈતન્ય અને મીરાંની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, શૃંગાર અને કાવ્યસૌંદર્યની સમાધિમાં અચિંત્ય સામે ઊભા રહી જાય છે ! કવિની મુક્તદશાની અવસ્થિતિની આ શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધિ છે.

કવિને પ્રલંબ લયની એટલી બધી ફાવટ છે કે એક પછી એક લયવળાંકોમાં ઊઘડતી ગીતસૃષ્ટિમાં લૌકિક ભાવપ્રતીકોની કે રૂપકોની પછીતેય પારલૌકિક પ્રેમનું ગુંજન જ સંભળાય છે જીવન અને જગતની વાસ્તવિકતા વચ્ચે, પ્રણયપ્રકૃતિની કાલ્પનિક સૃષ્ટિ એકમેકમાં એકરૂપ બની આસ્વાદ્ય પ્રેમાનુભૂતિનું નિર્માણ કરે છે. એનું કારણ એ છે કે કવિએ આલંબનરૂપે શાશ્વત એવાં પુષ્પોનો – પ્રકૃતિનો ઉપયોગ કર્યો છે. સ્વભાવોક્તિ, રૂપક, ઉપમા, અપહ્નુતિ, વ્યતિરેક, સજીવારોપણ જેવા અલંકારો આગંતુક તરીકે નહિ પણ ભાવપુષ્ટિ અર્થે, કથનોર્મિના અંતરંગ ભાગરૂપે ઊતરી આવ્યાં છે. એમાં પર્ણો, પુષ્પો, પંખીઓનોય સહજ પ્રવેશ સ્વર્ગીય અને મનોહારી છે. પરિણામે આ ગીતો અંગત ભાવોર્મિનાં હોવા છતાં આપણી ભાવમય ચેતનામાં ભળી સાર્વજનીન બની જાય છે. કવિશ્રી યશવંતભાઈનું આ કવિકર્મ જ એમને આગવા ગીતકવિ તરીકે સિદ્ધ કરે છે. વિપ્રલંભ શૃંગાર અહીં સંભોગશૃંગારની છાયા તળે શ્વસે છે. એ આ ગીતોનું સૂક્ષ્મ ઉપાદાન છે. કવિનું એ જીવનબળ છે – કવિનું રંગદર્શી (રોમૅન્ટિક) રૂપ મધુર વેદનાસભર આ રચનાઓમાં ક્યાંક પ્રગટ ક્યાંક પ્રચ્છન્ન ભાવે ઊઘડ્યું છે આ ચિત્ર જુઓ –

'ડાળીઓની જેમ બાથમાં ભીડું નમણા તારા હાથ,
તુંય લળી ગઈ કેટલી ભીતર બાથમાં ભીડી બાથ' (નથનો હીરો)

પ્રસ્તાવના યશવંત ત્રિવેદીની અપૂર્વ ગીતમાધુરી

યોસેફ મેકવાન

પ્રભાતના આ ઉજાસના હજુક હલતા દોરે
  પર્ણોની મર્મર ને ફૂલો ગૂંથતાં મને ગીત મળ્યાં' છે !
ફૂલ ગુચ્છાની જેમ ખીલેલી પૃથ્વીના ઉચ્છ્વાસ
  પરોવી વાયરે મારે કંઠ – મને મેં ગીત મળ્યાં છે !'

સાહિત્યના અનેક પ્રકારો સાથે સાથે આધ્યાત્મિક સાહિત્ય ખેડનાર શબ્દના સાધક અને વૈશ્વિક જીવનદૃષ્ટિ દાખવનાર કવિ-વિવેચક ડૉ. યશવંત ત્રિવેદીનાં ગીતો અહીં સુરભિત, પુલકિત અને મુખરિત બનીને વસંતઋતુની જેમ ખીલી ઊઠ્યાં છે !

ગુજરાતી કાવ્યપ્રકારોમાં જો કોઈ સતત ગુંજતું, સમૃદ્ધ થતું ને પ્રયોગશીલ રહ્યું હોય તો તે ગીતનું સ્વરૂપ. ગવાય તે ગીત, એમ કહેવાય છે ખરું, પણ ક્યારેક ક્યાંક ભાષાકીય વિકાસની સાથે ને જનસમાજના પરિવર્તન સાથે,' જનરુચિ અનુસાર તેમાં અગેય ગીતનાય અખતરા થયા છે ખરા ! શબ્દ અને સૂરના તાલમેળમાં રાગ-રાગિણીમાં સ્વરબદ્ધ ગીત ગવાય છે ત્યારે એનું માધુર્ય આપણી ઊર્મિઓને રણઝણાવી દે છે ! એમાં ગૂઢ વિચારોનું સરલીકરણ હોય કે અનુરાગ વિયોગના ઊર્મિતરંગો ભાવપ્રતીકોનાં આલંબને હિલ્લોળાતાં હોય ! ગીતમાં મોતી જેમ આકાશની વિશાળતા અને સમુદ્રનાં ઊંડાણ હોય ! ગીત જ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આપણને પાવન કરતું હોય ! પ્રકૃતિનાં નિરૂપણમાંય વાત તો માનવહૃદયની જ હોય ! એ અર્થમાં ગીત એ માનવ-લાગણીઓનો ઉત્કૃષ્ટ શાશ્વતી સંવાદ જ કહેવાય ! જગતની કોઈ પણ ભાષામાં ગીતસ્વરૂપ એની આવી અનેક વિલક્ષણતાઓને કારણે આસ્વાદ્ય અને આનંદરૂપ રહ્યુ છે ! મધ્યકાલીન યુગથી માંડી આજ દિન સુધી ગીતપ્રકાર જે નાનાવિધ પ્રયોગોથી વિકસિત થયો છે તેની તો અલગથી 'રસિક ગોષ્ઠિ' માંડી શકાય ! તેના વૈવિધ્યસભર લયઢાળ અને બોલીના લ્હેકાઓથી માંડી શિષ્ટભાષા અને લોકબોલીની ભંગિમાઓ સાથે ભાવછટા નિખારતી શબ્દલીલા ગીતમાં અનેક રીતે આકારિત હોય છે ગીતસ્વરૂપની આવી વિકાસ-યાત્રામાં કવિશ્રી યશવંત ત્રિવેદીનાં ગીતોનો રણકો પરંપરિત ગીતપ્રવાહથી તદ્દન આગવો અને મનોહારી છે

આ ગીતોમાંથી પસાર થતા અનુભવાયું કે કવિદૃષ્ટિ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ફરી વળે છે એમાથી કવિકલ્પનાની સંયોગાત્મક શક્તિ ગીતને આકારે છે અધ્યાત્મ અને મનોવિજ્ઞાનના જ્ઞાતા કવિ કોલરિજે વર્ષો પહેલાં જણાવેલું કે – It is the excitement of emotion for the purpose of immediate pleasure, through the medium of beauty એટલે કે કવિચિત્તમાં ઊઠતા ઉત્કૃષ્ટ ભાવાવેગ કે ભાવોદ્રેકમાંથી સૌંદર્યમંડિત કાવ્ય સર્જાય – એ ભાવાવેગ કે ભાવોદ્રેક ગીતમા ભાષાત્મક અભિવ્યક્તિનું નવ્ય રૂપ લે છે. તેથી તેમાં ભાવસાતત્ય, જુસ્સો, અલંકારો, લય અને તેનાં આવર્તનો .. વગેરે આપમેળે એવાં તો ગૂંથાય

છે કે એ ભાવસૌંદર્ય નિષ્પન્ન કરે. એ જ તો આનંદાનુભૂતિ ! આપણા પૂર્વસૂરિ કુંતકે પણ વક્રોક્તિ સિદ્ધાંત દ્વારા આ જ વાત કરેલી છે. ગીત વાંચતાં કે સાંભળતાં ચિત્તમાં ભાવ મૂર્ત થાય તે અનુભૂતિ, એ આનંદ. પછી એ ગીતના સૌંદર્યગત સંસ્કાર રહી રહીને ચિત્તમાં પ્રસાર પામતાં અર્થબોધ સમજાય. ટૂંકમાં કહી શકાય કે કવિની સર્જનાત્મક કલ્પના (ભાવયિત્રી પ્રતિભા) ભાવોદ્રેકના ઉછાળામાં અન્વિતિ સાધે ને સર્જાય કાવ્યસૌંદર્ય.

મુંબાઈ જેવા શહેરમાં વસનાર આ કવિને એટલે તો પ્રભાતના ઉજાસમાં પર્ણોની મર્મર સાથે ફૂલો ગૂંથતાં જે ગીતો મળ્યાં તે આ અનન્ય ગીતોનો સંપુટ – 'અપૂર્વ ગીતમાધુરી ' કવિનું દર્શન છે કે પૃથ્વી ફૂલગુચ્છાની જેમ ખીલેલી છે તેનો ઉચ્છ્વાસ વાયરામાં પરોવાય છે. એનાં જ ગીતો કવિને મળ્યાં છે, જે એમની નિજી સત્ત્વશીલ મૂડી છે.

ફૂલોના બગીચામાં લયની લહેરખીઓ પર વિહરતા આ કવિએ કશો છોછ દાખવ્યા વિના અનુભૂતિને, લાગણીઓને, ભાવનાઓને જે રીતે ગીતોમાં ઢાળી છે તે રમ્ય અને ગમ્ય છે. કલ્પનો અને ભાવપ્રતીકો જે રીતે અહીં ગૂંથાઈને – બંધાઈને આવે છે તે ગુજરાતી ગીતસર્જનની એક અપૂર્વ ઘટના જ ગણાય. આ સર્વ ગીતોનું લહેરાતું છોગું છે પ્રેમ. કવિએ એને સ્ત્રી-પુરુષના (પ્રિયતમા – પ્રિયતમના) યૌવનરાગમાં કંડાર્યો છે, તો ક્યાંક માધવ-રાધાના પારંપરિક ભાવપ્રતીકોથી રમતિયાળ શૈલીમાં ઉજાગર કર્યો છે. જે કંઈ લભ્ય થયું છે તેને ચિરંતન રૂપ આપવાની કવિની ઉત્કટ વિહ્વલતા છે. માધવ-રાધાની રચનાઓ વાંચતાં એક લાગણી રહીરહીને ઘૂમરાતી રહી કે મધ્યકાલીન છેલ્લા કવિ દયારામનું જાણે કે આધુનિક વર્તમાન સ્વરૂપ એટલે કવિશ્રી યશવંત ત્રિવેદી. ચિત્તમાં એક વાત રહીરહીને પ્રકાશિત થયા કરે છે કે આ કવિ ચૈતન્ય અને મીરાંની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, શૃંગાર અને કાવ્યસૌંદર્યની સમાધિમાં અચિંત્ય સામે ઊભા રહી જાય છે ! કવિની મુક્તદશાની અવસ્થિતિની આ શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધિ છે.

કવિને પ્રલંબ લયની એટલી બધી ફાવટ છે કે એક પછી એક લયવળાંકોમાં ઊઘડતી ગીતસૃષ્ટિમાં લૌકિક ભાવપ્રતીકોની કે રૂપકોની પછીતેય પારલૌકિક પ્રેમનું ગુંજન જ સંભળાય છે. જીવન અને જગતની વાસ્તવિકતા વચ્ચે, પ્રણય-પ્રકૃતિની કાલ્પનિક સૃષ્ટિ એકમેકમાં એકરૂપ બની આસ્વાદ્ય પ્રેમાનુભૂતિનું નિર્માણ કરે છે. એનું કારણ એ છે કે કવિએ આલંબનરૂપે શાશ્વત એવાં પુષ્પોનો – પ્રકૃતિનો ઉપયોગ કર્યો છે. સ્વભાવોક્તિ, રૂપક, ઉપમા, અપહ્નુતિ, વ્યતિરેક, સજીવારોપણ જેવા અલંકારો આગંતુક તરીકે નહિ પણ ભાવપુષ્ટિ અર્થે, કથનોર્મિના અંતરંગ ભાગરૂપે ઊતરી આવ્યાં છે. એમાં પર્ણો, પુષ્પો, પંખીઓનોય સહજ પ્રવેશ સ્વર્ગીય અને મનોહારી છે. પરિણામે આ ગીતો અંગત ભાવોર્મિનાં હોવા છતાં આપણી ભાવમય ચેતનામાં ભળી સાર્વજનીન બની જાય છે. કવિશ્રી યશવંતભાઈનું આ કવિકર્મ જ એમને આગવા ગીતકવિ તરીકે સિદ્ધ કરે છે. વિપ્રલંભ શૃંગાર અહીં સંભોગશૃંગારની છાયા તળે શ્વસે છે. એ આ ગીતોનું સૂક્ષ્મ ઉપાદાન છે. કવિનું એ જીવનબળ છે – કવિનું રંગદર્શી (રોમૅન્ટિક) રૂપ મધુર વેદનાસભર આ રચનાઓમાં ક્યાંક પ્રગટ ક્યાંક પ્રચ્છન્ન ભાવે ઊઘડ્યું છે. આ ચિત્ર જુઓ –

'ડાળીઓની જેમ બાથમાં ભીડું નમણા તારા હાથ,
તુંય લળી ગઈ કેટલી ભીતર બાથમાં ભીડી બાથ.' (નથનો હીરો)

અથવા

'થાય કે તને હથેળીઓમાં લઉં ઝીલીને જકડી રાખું ચણોઠડીની જેમ.'

(ચણોઠડીની જેમ)

યશવંતભાઈનાં આ ગીતોની વિશેષતા એ છે કે કલ્પના વાસ્તવિકતાની પડછેથી ઊગતી અનુભવાય છે. ભાવોદ્રેકની તીવ્રતાને પરિણામે કવિના આત્મગત, મનોગત ભાવોનું પ્રત્યક્ષીકરણ સહજ છે. એથી અહીં પાને પાને શબ્દકલ્પનો અને લયકલ્પનોનો ઝાકમઝોળ છે. જાણે અહીં કવિએ કલ્પન-ઝૂમખાંનો હિંડોલ બાંધ્યો છે ! આત્મલક્ષિતા પરલક્ષિતામાં પરિવર્તિત થઈ ઝંકૃત થાય છે તેથી માધવ-રાધાનો સંસ્કારવારસો નવ્ય પરિમાણ રચે છે જેમાંથી નર્યું ગીતત્વ ટપકતું હોય એવાં રંગદર્શી (રોમેન્ટિક) દૃશ્યચિત્રો સાથે આપણું પણ તાદાત્મ્ય સધાઈ જાય છે. કવિ આખું જીવન જ પ્રેમના પર્યાયરૂપે અનુભવતા હોય એમ લાગે છે ।

'પોતાની છબછબતી છાયા
માધવને સોંપીને રાધા સુધબુધ વીસરી,
પાણી કેરાં વસ્ત્ર પહેરી,
વ્હેતું ઓઢી આભ – કુંજગલનમાં નીસરી.'

– તો ક્યાંક પ્રશ્ન કરી બેસે છે કવિ પોતે જ રાધાને –

'આ બંધ કમલ શાં સ્તનમંડલમાં
કુંવારી લાગણીઓને તું ક્યાં સંતાડી રાખીશ, રાધે ?
ક્યિે સ્તનમંડલ ચંદ્ર છુપાવીશ પળે પળે જે ઝળકે ?
ક્યાં છુપાવીશ મેઘમંડલની મેશ સમો આ માધે ?'

રાધાનો ઉત્તર હૃદયંગમ છે – એ તો માધવને અંતરમાં રાખી બેઠી છે ।

'પંખી જેવી ઝળહળ પાંખ પ્રસારી નભની
મારા પર છવરાઈ ગયો માધે મુખ ઢાળી !
એ ગયો ચોરતો ચોળી ચણિયો ચૂંદલડીને
તો શરમ થકી હું ઓઢી ગઈ વનમાળી !'

વનમાળીને ઓઢી ગયેલી રાધા વિરહી તો છે જ – એ કહે છે –

'વક્ષસ્થલમાં ભીનો ભીનો વિરહ જલે છે'

વિરોધાભાસ અલંકાર દ્વારા ભાવની તીવ્રતા સધાય છે ત્યાં માધવ મળતાં –

'હું કેમ કરીને ભરું ગગરિયા
જમુનાજલમાં મુખ માધવનું પળ પળ ન્યાળું ?!'

પણ પછી તો જમુનાજી જ નારીરૂપે પ્રગટ થઈ રાધામાં જ માધવના દર્શન કરતાં કહે છે –

'કોટિક વૈકુંઠ ઝળકે તારા મુખ પે રાધા !
ટગર ટગર જોતી રહું, નૈન મટક લવલેશ ન ઢાળું.'

રાધાને આટલી ઊંચાઈ આપવી – તેનું સન્માન આમ કરવું તે તો કવિનું જ કર્તૃત્વ ।

માધવ રાધાનું આ શૃંગારપૂર્ણ ચિત્ર પણ કેટલુ આહ્‌લાદક છે – જુઓ

'–ત્યાં તો બકુલ કેરી ડાળ ઉપરથી કૂદી કન્હૈયે બથમાં ભીડી,
કદંબ થડ શા આલિંગન દૈ અધર પાંખડી રાતી રાતી ચૂમી,
અંગેઅંગે અડી રહ્યો એ – નભ શો ઝૂકી લોચનિયાંમાં જોતો
પીઠી ચોળી હોય કાય પર આંગળીઓ તો ચણોઠડીની ડાળ અશી કૈ લૂમી '

ત્યારે શ્રી રાધાના મુખેથી માધવ માટે સહજ ઉદ્‌ગાર નીકળે છે –

'માધવના આલિંગનથી લો ખીલી ઊઠી
કૈ ફૂલો લચેલી ડાળ ડાળ પર કુંદ કદંબ શા ફાગે,
મધમાખી શી મને કરી લીધી કેદ
ફૂલોની જાળ બિછાવી ચણોઠડી શા ચૈતર કેરે રાગે.'

આમ છતાં પ્રેમમા ભ્રાંતિ પણ હોય તો ? માનવહૃદયનો એ મધુર દ્વિધાભાવ અહીં રાધાની ઉક્તિમાં આબાદ ઝિલાયો છે –

સ્તનની દીંટ ઉપર લો ચંદ્રબિંબ થડકે
હે માધવ ! મારે અધર લખીશ તું ક્યારે આ શ્રીલેખા ?
માધિ ' આવીશ કહીને આવ્યો નહિ તું
ઓગળતી ગઈ કપૂર જેવી કાય, ન રૈ કૈ ધૂપસળી શી રેખા.'

આમ, માધવ રાધાના ટીખળ-ગમ્મત રમતભર્યા કાકુઓના ભાવપ્રતીકોને કવિએ વર્તમાન ભાષાના પરિવેશમા રમતા મૂક્યા છે તેમા કવિનું હૃદ્‌ગત વિશેષ પ્રગટ્યુ છે ચપટા પડી ગયેલા એ ભાવપ્રતીકોને નવીન રીતે આલેખવા તે દુષ્કર છે પરંતુ યશવંતભાઈએ એ અહીં સહજ રીતે આલેખ્યા છે

અહીં લય અને કલ્પનના સાયુજ્યે પુલકિત પ્રણયોર્મિના ગીતોની પણ એક મજા છે એમા શૃંગારનું સૌંદર્ય અને સૌંદર્યનો શૃંગાર એવા તો એક બની ગયાં છે કે ભાવક એના સૌંદર્યલોકમા ડૂબાડૂબ રહે છે જુઓ કેટલાક ચિત્રો –

'શિથિલ કરી કેશરાશિને છુટ્ટો મેલ્યો
જેમ પ્રસરતી જાય વાસંતી રાતનો પ્રહર તારે કાજે,
મુખ પે લીધું મુખ ને લીધો છાતીએ ખીલ્યો
ગુલમોરુનો વગડો આખો બથ ભીડીને આજે'

*

'આ આઘે આઘે કોણ ભીંજવે ?
ઓરું ઓરું કોણ ભીંજવે ?
ઝરમર ઝરમર શ્રાવણ વરસે
કોરું કોરું કોણ ભીંજવે ?

*

'મારે તારો ચૈડો દોરી
ચીતરવો છે કળા કરેલો મોર !

ટીપકિયાળી ભાત મૂકીને
ગૂંથવી તારા પાલવ કેરી કોર !'

*

'હવે સાંભળું ચોળી ભીતર કોઈ રહ્યું છે
ધીરે ધીરે શમણાંને કરકોલી !
તું પૂછે છે – ચટાપટાળી ખિસકોલીએ
શમણું દીઠું, કે શરમણે ખિસકોલી ?'

*

'આપણું મિલન આટલું અલગ
તોય તે અસીમ મધુર શિખરિણીના છંદની જેવું !
બે આંખ, અરે બે સ્તનની વચ્ચે
બે'ક ઉઘાડી બારીઓ વચ્ચે ગોઠવાયેલા કોઈ 'ચંદ'ની જેવું !'

– કવિચિત્તમાં શાશ્વતી સાથે જે એકરૂપતા સધાઈ છે તે આસપાસના પ્રકૃતિપદાર્થો સાથે, જગત સાથે, કલ્પના વડે ઉત્કટ ભાવોદ્રેકથી સંકળાતાં તેનું આમૂલ રૂપાંતર એટલે આ સંગ્રહનાં શબલ ગીતો ! પ્રલંબ લય, પંક્તિઓમાં આંતરપ્રાસ, અંત્યાનુપ્રાસ સાથે આવર્તિત નાનીમોટી પંક્તિઓથી ખડાં થતાં ભાવચિત્રો, દશ્યકલ્પનો, શ્રાવ્યકલ્પનો, નાટ્યાત્મકતા વગેરે જેવાં તત્ત્વોથી આ ગીતો કોઈ પણ ભાવકના હૃદયને સ્પર્શ્યા વિના રહેશે નહિ. એમાંના ભાવવ્યત્યય અને ઇન્દ્રિયવ્યત્યય ગીતાર્થના સૌંદર્યને આનંદમય રીતે સ્ફુટ કરે છે, જે આપણી નાદતંત્રીને ઝણકારે છે – જેમકે કેટલાંક દૃષ્ટાંતો –

'પાંદડીઓની ઝરમર લિપિ'

*

'બંધ હોઠમાં બૂમ અચાનક ફૂટી'

*

'ફૂલફગરના ઊડતા લયમાં બણબણ કરતી
કોટિ કોટિ મધુમક્ષિકા ગાલે ચટકે !'

*

'તું બહાર નીકળ વરસાદ તને ગોતે છે'

*

'જમુનાજલ શું જલ અડતામાં
જલમાં જલ થૈ થૈને ન્હાયા !'

*

'ફૂલની ઠીબે નીતરે રંગો એમ ઢોળાતો જાઉં છું તારી ઊભરાતી આ કાયમાં'

*

'આ તૃણો પર ઓકળિયાળી ભાત ચીતરતો પવન રમે છે,
તારા મેંદીરંગ્યા હાથ ઉપર કૈં નકશી કરતો પવન રમે છે.'

*

'પાનેતર પહેરીને આખી રાત
શૃંગારને દરપણે જઈ બેઠી;
વાયરો બોટે હોઠને, આંખને
કરતો જાય રે એંઠી !'

ડૉ. યશવંત ત્રિવેદીનાં પ્રકૃતિચિત્રણો, વાલેરી જેને શુદ્ધ કવિતા કહેતા હતા તે પ્રકારનાં, અપૂર્વ અને મનોહારી છે. 'પ્રભાત' ગીત સંઘેડાઉતાર નખશિખ સુંદર અને કલાત્મક છે

'પર્ણોના લીલા ગુચ્છોમાં, ફૂલ તણી પાંદડીઓ ઉપર
દરિયા પરથી સોળ વરસની કન્યા જેવી દક્ષિણની કૈં લહર ઊઠી છે !
ઊડે પતંગિયાં અવસર જેવાં આમતેમ પાંદડીઓ ઉપર
ડાળડાળ પર અડકોદડકો રમતીરમતી તડકાની કૈં ટશર ઊઠી છે !
ઝરમરઝર વરસાદ વરસતા ગીત તણી પાંદડીઓ ઉપર
ટગરનાં ફૂલ સરીખી આંખોમાંથી વહાલ નીતરતી સવારની કૈં ટગર ઊઠી છે !
પર્ણોના લીલા ગુચ્છોમાં, ફૂલ તણી પાંદડીઓ ઉપર
દરિયા પરથી સોળ વરસની કન્યા જેવી દક્ષિણની કૈં લહર ઊઠી છે !'

એમનાં ગીતોમાં જેમ લયનો ઘુઘરિયાળો ઉછાળ છે તેમ ઇમ્પ્રેશનિસ્ટિક પેન્ટિંગ્ઝ સમા ઢોળાતા રંગોની સૂઝ સુંદર લેન્ડસ્કેપ્સ-પ્રકૃતિદશ્યો રચે છે –

'રેલરેલા નદીઓ કેરા જલના રેલા,
ક્યારીએ પારિજાત અને ગુલમોરના જાય રે તરતા રેલા;
ડાળીએ, પાંદડે, ફૂલની ઉપર ચઢતા જતા રંગના રેલા,
ઝાડની ઉપર ખિસકોલી જેમ રમતા મેઘધનુષના વેલા.

ક્યારેક દૂર આ એકલ ગામને છેડે ટપકે
બિલોર વર્ષા કેરા વાદળી રેલા વેદનાથી વાવેલ આ ઘરો પર
ઘઉંનાં સોનલ ખેતરો ઉપર કાગડા જેવી ધારમાં વરસે
આજ લીલી કોઈ વેદના જેમ આ તરોતર'

પ્રકૃતિ-ચિત્રણામાં હીંચતા વાયરાની ગતિશીલતા ઉત્કૃષ્ટ કવિકર્મથી થાય છે અને એમાં વળી અસીમ શાશ્વતીની જે રમણા આલેખી છે તે તો ભાવકને દોલાયમાન કરી મૂકે છે।

'નાળિયેરીના ઝાડ પે લીલો વાયરો હીંચે,
પર્ણોની મર્મરની ઘૂઘરી રણકે આઠે પ્હોર;
જલપંખી જે દિશામાં ઊડે ઊછળે દરિયો,
સપનાંની આ કોર ને ઓલી કોર.
ઊછળે અસીમ પાંખ પે એને ઝાલવા
દરિયો ઊછળે આણી ઓર ને ઓલી ઓ
નાળિયેરીના ઝાડ પે લીલો વાયરો હીંચે,
પર્ણોની મર્મરની ઘૂઘરી રણકે આઠે પ્હોર

યશવંતભાઈનાં ગીતોમાં દિવ્ય આધ્યાત્મિકતાની ઊંડી ખોજ ગીતસ્વરૂપની સર્વ કલાત્મકતામાં પ્રતીત થાય છે ! આનંદના ઉત્સવમાં વસંત જેમ શબ્દો અને છંદો પર્ણપર્ણ પર કોળી ઊઠે છે ।

'સૂર્યમુખીનાં ફૂલો ઉપર તડકો ઢોળી આભ ઊભરતું આખ્ખું આ આનંદે !
કોણ બધું ગોઠવતું જાતું પીપલવૃક્ષના પર્ણપર્ણને શબ્દ તણે આ છંદે ?
કોણ રંગતું પંખી-પાંખો ? કોણ રંગતું વૃક્ષો ઉપર તડકાને આ ?
વૃક્ષ ભીતર પંખીનો ટૌકો – વૃક્ષતણા, પંખીની ભીતર, થડકાને આ ?'

નિરંતર અસીમની ઉપાસના એમનાં કાવ્યો અને ગીતોમાં પ્રતીત થાય છે. શાશ્વતી કને પહોંચવું છે એટલે જાણે આખી પૃથ્વીને ઓળંગીને અસીમની બાથમાં ભીડાઈ જવાની પ્રગલ્ભ ઉત્સુકતા જુઓ ! –

'કે ગામડાં, નદી, નદના દ્વીપો, કો'ક અજાણ્યા દરિયા ભીતર
નાળિયેરીની ઝૂલથી ઢાંક્યા કોટિક દ્વીપ;
ગરુડ કેરી પાંખ પે ચઢી ડુંગર દરિયા શ્યામલ ધૂસર
ટપકાં જેવા લાંઘતી સુદૂર તારલા કને ટપૂટપાટ.

તું કહે તો હીંચકું કાચી કેરીઓ જેવું –
તું કહે તો સાખની જેવું જાઉં પાકી મધુમાસ !
બોલ અસીમ ! હું હળવેહળવે હાલતી આવું ?
કે આવું પવનવેગે દોડતી તારી પાસ ?!

યશવંતભાઈની કવિતામાં દિવ્ય આધ્યાત્મિકતા અને સર્જનાત્મકતાની તેજસ્વિતા એટલી નિખરે છે કે મને રિલ્કેને ટાંકવાનું મન થાય છે – 'Is this brilliance coming from you (the poet) Or from God ?'

સમકાલીન ગુજરાતી ગીત-કાનનમાં યશવંતભાઈનાં આ ઊર્મિગીતોની અમર વસંત ખીલી છે. એમનાં ગીતોમાં પુષ્પોની ટીબોમાંથી રંગઝરતા પુષ્પદ્વીપો છે, સ્વર્ગનાં પંખીઓના શાશ્વત ટહુકા છે, પવનની લ્હેરખીઓ પર હીંચતાં કન્યાઓનાં સ્વપ્નો છે. કવિનો ભાવોદ્રેક આખી પૃથ્વીને હથેળીમાં ઊંચકી લે એટલો બલવત્તર છે, એમની કલ્પના-લીલા એટલી અનેરી છે કે પરીકથાની સાળ ઉપર વણાતા ભાષાના વસ્ત્ર ઉપર સતત આમ્રમંજરીની ખડી પ્રિન્ટ અને સોનેરી બુટ્ટા ઊપસ્યા કરે છે । તળપદા લોકબોલીના શબ્દોનું અપૂર્વ માધુર્ય, હવામાં ઊડતા પરીઓના દુપટ્ટા સમા પ્રલંબ લય, રવાનુકારી પ્રાસોની લીલયા રમત; અને એમાં પ્રેમ અને વેદનાની ઊપસતી આવતી, ઇસ્પહાનનાં ગુલાબોથી ભરેલી વાણીની રંગબેરંગી જાજમને લીધે યશવંતભાઈનાં ગીતો ગુર્જરીનાં અપૂર્વ ગીતો લેખે સિદ્ધ થાય છે.

આવા આગવા મિજાજના કવિની આ અનિર્વચનીય ગીતસૃષ્ટિનું ભારતીય સાહિત્યમાં હર્ષોલ્લાસપૂર્વક અંતઃકરણથી સ્વાગત હો !

વિશેષ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વરાયેલા પ્રમુખ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

પ્રિયકાન્ત પરીખ

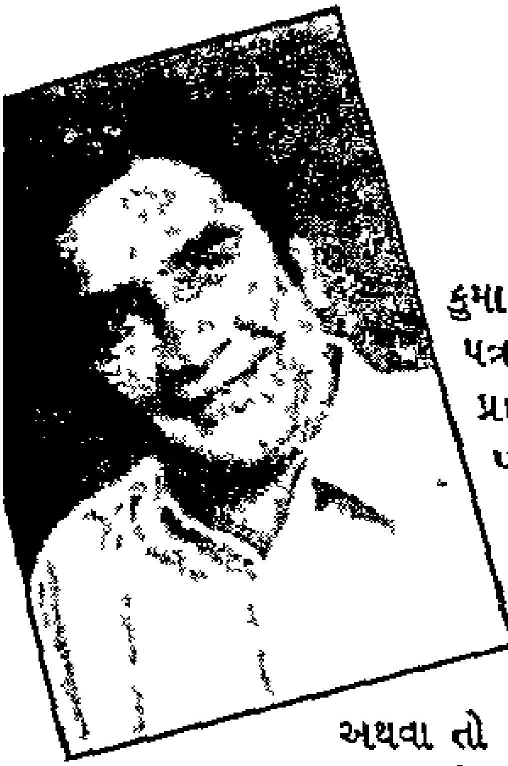

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૪૪મા પ્રમુખ તરીકે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ બિનહરીફ ચૂંટાયા છે સાહિત્ય, શિક્ષણ, પત્રકારત્વ, સમાજસેવા અને ધર્મદર્શન જેવાં ક્ષેત્રોમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરનાર ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વિકાસમાં પણ સક્રિય રીતે મહત્ત્વનો ફાળો આપેલો છે. સાબરમતી નદીને કિનારે સાહિત્ય પરિષદનું વિશાળ ભવન બનાવવાની અને એની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓની કામગીરીમાં એમનું યોગદાન મહત્ત્વનું રહ્યું છે. છેલ્લા અઢી દાયકાથી તેઓ પરિષદ સાથે મંત્રી તરીકે અથવા તો કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય તરીકે સંકળાયેલા છે આજે સાહિત્ય પરિષદ શતાબ્દી પૂર્ણ કરીને આધુનિક ટેક્નૉલોજી સાથે દેશમાં અને વિદેશમાં ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના વિકાસના નવા સોપાન તરફ ગતિ કરી રહી છે, ત્યારે ડૉ કુમારપાળ દેસાઈ જેવા વિદ્યા, સાહિત્ય અને સેવાને સમર્પિત સાહિત્યકાર પરિષદના પ્રમુખ બને તે આનંદની ઘટના છે.

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈને ગળથૂથીમાંથી જ સાહિત્યના સંસ્કાર મળ્યા. એમના પિતા સાહિત્યકાર શ્રી જયભિખ્ખુએ એમના સમયમાં નોકરી કરવી નહીં અને માત્ર સાહિત્ય-લેખનને આધારે જીવવું એવો સંકલ્પ કર્યો હતો. એમનાં માતા જયાબહેને ૧૯૩૦ના અસહકાર આંદોલનમાં ભાગ લીધો હતો નાની વયથી જ ઝવેરચંદ મેઘાણી, દુલા કાગ, ગુણવંતરાય આચાર્ય, ધૂમકેતુ જેવા સાહિત્યકારો અને કનુ દેસાઈ, 'ચંદ્ર' અને 'શિવ' જેવા ચિત્રકારોને મળવાનો યોગ થયો હતો અભ્યાસકાળમાં તેઓ નગીનદાસ પારેખના પ્રિય શિષ્ય બની રહ્યા અને એ પછી ભાષાસાહિત્યભવનમાં શ્રી ઉમાશંકર જોશી પાસે અધ્યયનનો લાભ મળ્યો. એક વાર ધૂમકેતુએ એમ કહ્યું કે "મીરાં અને આનંદઘન સમાન પ્રતિભા ધરાવતા સર્જકો છે, તેમ છતાં મીરાં જગતની કવયિત્રી બની અને આનંદઘન માત્ર સંપ્રદાયમાં પુરાઈ ગયા." આ ટકોરને કારણે કુમારપાળ દેસાઈએ આનંદઘનનાં સ્તવનો વિશે ૩૦૦ જેટલી હસ્તપ્રતોના આધારે સંશોધનકાર્ય કર્યું અને એ પછી પણ મધ્યકાળના મર્મી કવિ અને સંત આનંદઘન વિશે પુસ્તકો લખ્યાં. કુમારપાળના મધ્યકાલીન સાહિત્ય-સંશોધનનો પ્રારંભ થયો. એ પછી 'અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ', 'જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત સ્તબક', 'મેરુસુંદર ઉપાધ્યાયરચિત અજિતશાંતિ સ્તવનનો બાલાવબોધ', 'આનંદઘન : જીવન અને કવન' અને 'હેમચંદ્રાચાર્યની સાહિત્યસાધના' જેવા પુસ્તકો લખાયાં. તાજેતરમા સાહિત્ય અકાદમી –

દિલ્હીએ આનંદઘન વિશે એમણે હિંદીમાં લખેલું પુસ્તક आनदघन પ્રગટ કર્યું છે. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના ગણ્યાગાંઠ્યા અભ્યાસીઓમાં કુમારપાળ દેસાઈ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. આની સાથોસાથ 'શબ્દસંનિધિ', 'ભાવન-વિભાવન' અને 'શબ્દસમીપ' જેવા વિવેચન-ગ્રંથો તેઓ અર્વાચીન સાહિત્યના પણ મર્મજ્ઞ છે એનો ખ્યાલ આપે છે.

અગિયાર વર્ષની વયે 'ઝગમગ' બાલસાપ્તાહિકમાં દેશ માટે જીવનનું બલિદાન આપનાર એક ક્રાંતિવીરની કાલ્પનિક કથાથી લેખનનો પ્રારંભ કર્યો. પિતા જેવાં જ ખમીર અને ખુમારી કુમારપાળમાં છે. પોતાનું લખાણ પિતાના કારણે ન છપાય એ માટે જ તેમણે પોતાનું પ્રથમ લખાણ 'કુ. બા. દેસાઈ' એવા નામથી મોકલ્યું હતું. એમનું પ્રથમ પુસ્તક 'વતન, તારાં રતન' કોલેજના અભ્યાસકાળ દરમ્યાન પ્રગટ થયું, જ્યારે ૧૯૬૫માં પ્રગટ થયેલું લાલબહાદુર શાસ્ત્રીનું જીવનચરિત્ર 'લાલ ગુલાબ' બાળસાહિત્યક્ષેત્રે નોંધપાત્ર બન્યું. એ પુસ્તકની ૬૦,૦૦૦ જેટલી નકલો વેચાઈ. બાળસાહિત્યના સર્જનમાં પુસ્તકોની સંખ્યામાં સતત વૃદ્ધિ કરવી એવું એમનું લક્ષ્ય નહોતું, પરંતુ પ્રત્યેક પુસ્તકના લેખન પાછળ આગવી દૃષ્ટિ રાખીને તેઓ લખતા. આને પરિણામે ગુજરાતના વિચક્ષણ પુરુષ દામોદર મહેતાના ચાતુર્યની ઓળખ આપતું 'ડાહ્યો ડમરો', કચ્છની વીરતા દર્શાવતું 'કેડે કટારી, ખભે ઢાલ', નાનાં બાળકોનાં સાહસો દર્શાવતું 'હૈયું નાનું, હિંમત મોટી' જેવાં પુસ્તકો લખ્યાં. એમણે લખેલું 'હૈયું નાનું, હિંમત મોટી' પુસ્તક એ ૧૯૭૬ના વર્ષમાં દેશના બાલસાહિત્યના શ્રેષ્ઠ પુસ્તક તરીકે સ્થાન પામ્યું હતું. એમના ચરિત્ર-આલેખનનું વૈવિધ્ય આશ્ચર્યજનક છે. ભગવાન મહાવીર અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વિશે ગુજરાતી અને અંગ્રેજીમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સન્માન પામેલાં ચરિત્રો આપવાની સાથોસાથ વર્તમાન સમયની વ્યક્તિઓ વિશે 'માનવતાની મહેંક' અને 'આફતોની આંધી વચ્ચે સમૃદ્ધિનું શિખર' જેવાં ચરિત્રો તેમણે લખ્યાં છે.

વિકલાંગ વ્યક્તિઓએ સ્પોર્ટ્સના ક્ષેત્રમાં મેળવેલી સિદ્ધિઓને આલેખતું 'અપંગનાં ઓજસ' પુસ્તક બ્રેઇલ-લિપિમાં તેમજ 'अपाहिज तन, अडिग मन' નામે હિંદીમાં (બે આવૃત્તિ) પ્રગટ થયું છે. જે થોડા સમયમાં અંગ્રેજી ભાષામાં પણ પ્રગટ થશે. 'એકાંતે કોલાહલ' એ એમનો વાર્તાસંગ્રહ છે તો આફ્રિકન સર્જક ઑસ્ટિન બૂકેન્યાની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત લઈને એના નાટક 'ધ બ્રાઇડ'નું 'નવવધૂ'ને નામે અનુવાદ કર્યો છે

એમનાં સંપાદિત પુસ્તકોની સંખ્યા પણ ૨૨ જેટલી થાય છે જેમાં 'હેમસ્મૃતિ', 'નર્મદ : આજના સંદર્ભમાં', 'સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ', 'એકવીસમી સદીનું બાળસાહિત્ય' જેવાં એમનાં સંપાદનો મહત્ત્વનાં છે.

ઈ. સ. ૧૯૬૯માં જયભિખ્ખુનું અવસાન થયું ત્યારે કુમારપાળ ૨૭ વર્ષના હતા. મસ્ત, સ્વતંત્ર મિજાજ અને સ્વમાન ધરાવતા સર્જક 'જયભિખ્ખુ'એ જીવનમાં નિર્ણય કર્યો હતો કે પૈતૃક સંપત્તિ લેવી નહીં અને પુત્રને સંપત્તિ આપવી નહીં. બધાએ આપબળે તૈયાર થવું. 'જયભિખ્ખુ'ના અવસાન વખતે એમનાં પુસ્તકોમાંથી રૂ. ૩૫૦ મળ્યા. એ વખતે 'જયભિખ્ખુ' 'ગુજરાત સમાચાર'માં 'ઈંટ અને ઈમારત' કૉલમ લખતા. તેમણે ૧૯૫૨થી આ કૉલમ લખવી શરૂ કરેલી. તે ૧૯૭૦થી કુમારપાળ દેસાઈ લખે છે. પિતા-પુત્ર દ્વારા અડધી સદીથી પણ વધુ સમયથી નિયમિત રીતે આ કૉલમ લખાય છે. આ ઉપરાંત 'પારિજાતનો પરિસંવાદ', 'આકાશની ઓળખ', 'ઝાકળ બન્યું મોતી' જેવી અન્ય કૉલમો

પણ પ્રગટ થાય છે. 'અખબારી લેખન' અને પત્રકારત્વ વિશેનું એમનું મહત્ત્વનું પુસ્તક છે. એક રમતસમીક્ષક તરીકે અખબાર, રેડિયો અને ટેલિવિઝન પર સમીક્ષા આપનાર કુમારપાળ દેસાઈનાં ક્રિકેટની કલા વિશે ગુજરાતી, હિંદી, મરાઠી અને અંગ્રેજીમાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે.

જૈનદર્શનના અભ્યાસી તરીકે ૧૯૯૩માં શિકાગોમાં અને ૧૯૯૯માં કેપટાઉનમાં યોજાયેલી વિશ્વ ધર્મ પરિષદોમાં તથા યુનાઇટેડ નેશન્સના ચેપલમાં વક્તવ્યો આપ્યાં છે.

૧૯૬૫થી અધ્યાપક તરીકે તેઓ નવગુજરાત કૉલેજમાં જોડાયા. નવગુજરાત કૉલેજથી કારકિર્દીનો પ્રારંભ કરનાર તેઓ ૧૯૮૩માં ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ભાષાસાહિત્યભવનમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક તરીકે જોડાયા. ભાષાસાહિત્યભવનના નિયામક અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીની વિનયન શાખાના ડીન તરીકેની એમની સેવાઓ જાણીતી છે.

ગુજરાતી વિશ્વકોશની પ્રવૃત્તિમાં એમણે મહત્ત્વનું યોગદાન કર્યું છે. પ્રારંભથી જ આ પ્રવૃત્તિ સાથે તેઓ જોડાયેલા છે. ગુજરાત સરકાર પાસેથી વિનામૂલ્યે જમીન પ્રાપ્ત કરી અને એ પછી એના પર ઉસ્માનપુરા વિસ્તારમાં વિશ્વકોશના સાંસ્કૃતિક ભવનનું નિર્માણ કર્યું. દોઢસો બેઠકોવાળું અદ્યતન સુવિધા ધરાવતું વાતાનુકૂલિત સભાગૃહ કર્યું આ ભવનના નિર્માણમાં થયેલો ખર્ચ તો દાન રૂપે મળ્યો, પણ તેથીય વિશેષ એના બાળવિશ્વકોશનું દર મહિને પ્રગટ થતું 'વિશ્વવિહાર' નામનું મુખપત્ર આગવી ભાત પાડે છે. ગુજરાત સાહિત્યસભાના ઉપપ્રમુખ, પ્રો. અનંતરાય રાવળ સ્મારક સમિતિ અને ચંદ્રવદન મહેતા સ્મારક સમિતિના મંત્રી એવા ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ શ્રી જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ દ્વારા અનેક સાહિત્યિક આયોજનો કર્યાં છે જેમાં અમદાવાદ, મુંબઈ, ભાવનગરમાં જયભિખ્ખુ સ્મૃતિ-વ્યાખ્યાન; ગરીબ, અશક્ત કે વૃદ્ધ લેખકોને પૂર્ણ સન્માન સહિત આર્થિક સહાય; શાળા, કૉલેજ અને સાહિત્યરસિકો માટે નિબંધસ્પર્ધા જેવી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે. એક સમયે અમદાવાદના એમના ઘરમાંથી કામ કરતી 'ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનૉલોજી' નામની આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થા આજે અમદાવાદ અને લંડનમાં પોતાનાં કાર્યાલયો ધરાવે છે. એટલું જ નહીં પણ વિદેશમાં રહેલી ભારતીય હસ્તપ્રતો વિશે મહત્ત્વનું કાર્ય કરે છે.

સેવાનાં ક્ષેત્રોમાં પણ ભૂકંપ વખતે ૧૫ લાખ રૂપિયા જેટલી રકમ એકઠી કરનાર કુમારપાળ, ગામડાંઓની સ્કૂલોમાં નિશાળમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોની આંખની ચિકિત્સા કરીને ચશ્માં તથા જરૂરી સારવાર પૂરી પાડતી 'આઈ-કેર ફાઉન્ડેશન' નામની સંસ્થાના ઇન્ટરનેશનલ ડાયરેક્ટર છે. મૂક-બધિર સંસ્થા 'ઉમંગ' દ્વારા ગરીબ મૂક-બધિર બાળકોને સહાય કરે છે.

ગયા ડિસેમ્બરમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનની પૂર્વસંધ્યાએ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યની સ્મૃતિ સાથે જોડાયેલો 'કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય સુવર્ણચંદ્રક' ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈને એનાયત થયો હતો.

એમનાં સાહિત્ય, શિક્ષણ અને સાંસ્કૃતિક કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને ભારત સરકારે ઈ. સ. ૨૦૦૪માં ભારતના રાષ્ટ્રપતિ એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ દ્વારા એમને 'પદ્મશ્રી'નો ખિતાબ એનાયત કર્યો છે.

અનેક ક્ષેત્રોમાં આગવી પ્રતિભાથી મૂલ્યવાન પ્રદાન કરનાર કુમારપાળ દેસાઈને અભિમાન સ્પર્શી શક્યું નથી. ચહેરા પર હંમેશાં સ્નેહાળ સ્મિત અને નાનામાં નાના માણસ સાથે પણ પ્રેમપૂર્વક ઉષ્માપૂર્ણ વ્યવહાર તેમના પ્રસન્ન વ્યક્તિત્વનો અને સાર્થ જીવનશૈલીનો મર્મ પ્રગટ કરે છે

પરિષદ-પ્રમુખ તરીકે પરિષદની ક્ષિતિજો વિસ્તારવાની, શહેર અને અંતરિયાળ ગ્રામપ્રદેશો સુધી સાહિત્યપ્રીતિનું સંવર્ધન કરવાની, વિદ્વદ્જનો તથા સાહિત્યરસિકોને સંતર્પક એવી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરવાની તથા વિદેશોમાં વસતા સર્જકો સુધી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિનો દોર લંબાવવાની એમની નેમ છે. મારી શુભેચ્છાઓ.

પરિષદના આજીવન સભ્યોને વિનંતી

આદરણીય મુરબ્બીઓ અને મિત્રો,

આપ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આજીવન સભ્ય છો. સૌ પ્રથમ તો પરિષદ સાથે ભાવાત્મક રીતે સંકળાવા માટે આનંદ અને આભારની લાગણી પ્રગટ કરી લઉં.

પરિષદના આજીવન સભ્ય તરીકે આપને 'પરબ' નિયમિત રીતે મળતું હશે કાગળ અને મુદ્રણની મોંઘાઈ, પુરસ્કારખર્ચ, ટપાલખર્ચ વગેરે મળીને 'પરબ'નો વાર્ષિક ખર્ચ રૂપિયા સાડા ત્રણ લાખ જેટલો થવા જાય છે. આ રીતે 'પરબ'નો ઘણો મોટો આર્થિક બોજો પરિષદ પર રહે છે. આ ઉપરાંત પરિષદની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અંગે મળેલા દાનની રકમના વ્યાજના દર ઓછા થઈ જવાને કારણે એ પ્રવૃત્તિઓને આર્થિક રીતે પહોંચી વળવા માટે પણ ઘણી જ મથામણ કરવાની થાય છે.

પરિષદની આજીવન સભ્ય ફીના ઈ.સ. ૧૯૭૮માં વ્યક્તિ માટે રૂ. એકસો પચાસ હતા જે વધતાં વધતાં ઈ.સ. ૨૦૦૩ માર્ચથી રૂ. ૧૫૦૦/- થયા હતા હવે તા. ૧-૪-૨૦૦૬થી પરિષદની આજીવન લવાજમ ફી વ્યક્તિ માટે રૂ. ૨૦૦૦/- કરવામાં આવી છે. આપ વ્યક્તિ તરીકે રૂ. ૧૫૦/-, ૨૦૦/-, ૩૦૦/-, ૫૦૦/-, ૧૦૦૦/- કે ૧૫૦૦/-માં સભ્ય થયા હશો. આ પત્ર દ્વારા હું આપને વિનંતી કરું છું કે આપ આજની આજીવન સભ્ય-ફી અને આપ સભ્ય થયો હો તે વખતની આજીવન સભ્ય-ફીના તફાવતની રકમ ધ્યાનમાં રાખીને આપને યોગ્ય લાગે તેટલી રકમ સ્વૈચ્છિક રીતે દાનરૂપે પરિષદને મોકલશો તો એનાથી પરિષદની પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગ મળશે. પરિષદના આજીવન સભ્યોની સંખ્યા ત્રણ હજાર જેટલી છે સૌનો સહકાર મળી રહેશે એવી મને પૂરી શ્રદ્ધા છે.

આપ સૌની કુશળતા ચાહું છું

લિ. સ્નેહાધીન
રતિલાલ બોરીસાગર
(વહીવટી મંત્રી)

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

'નરસિંહ મહેતાનાં પદો : નવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં' – એક પડકારરૂપ સંશોધન

| દર્શના ધોળકિયા

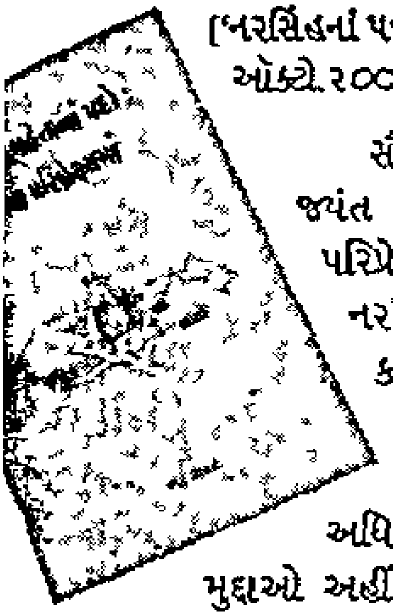

['નરસિંહનાં પદો નવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં' લે. જયંત કોઠારી, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, પ્ર.આ. ઑક્ટો.૨૦૦૪, ક્રાઉન, કિં રૂ ૬૫]

સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીની નરસિંહ મહેતા વ્યાખ્યાનમાળા ઉપક્રમે શ્રી જયંત કોઠારીએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો 'નરસિંહ મહેતાનાં પદો નવા પરિપ્રેક્ષ્યમા' ગ્રંથસ્થ થયાં છે. પાંચ પ્રકરણોમાં વિભાજિત આ પુસ્તકમાં નરસિંહનાં જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિબોધક પદો તેમજ કૃષ્ણલીલાનાં પદોમાં કર્તૃત્વની અધિકૃતતા લેખકે તપાસી છે. સાથે સાથે નરસિંહનાં કેટલાંક પદોની પાઠશુદ્ધિ, નરસિંહનાં પદોમાંથી ઊઘડતી જતી નરસિંહની કવિછબી, મામેરાનાં પદોની વાચનાઓ ને એની અધિકૃતતા તથા નરસિંહનાં પદોમાં શબ્દાર્થોની સમસ્યાઓ – જેવા મુદ્દાઓ અહીં સ્વસ્થ વિવેચકીય અભિગમ ને ઝીણી નજરથી ચર્ચાયા છે.

જયંતભાઈએ અહીં જણાવ્યું છે તેમ, નરસિંહનાં પદોની અધિકૃતતા વિશે ઊહાપોહ કંઈ નવી વાત નથી. છેક 'નરસિંહ મહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ' (૧૯૧૩)થી એ આરંભાઈ છે પ્રસ્તુત સંગ્રહના સંચયકાર શ્રી ઇચ્છારામ દેસાઈ જ એ સંગ્રહમાં સંગૃહીત થયેલાં સઘળાં પદોને નરસિંહનાં ગણાવતા નથી. ને પછીથી ગુજરાતીના અનેક વિદ્વાનો જેવા કે, સર્વશ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી, ડૉ. શિવલાલ જેસલપુરા, શ્રી જેઠાલાલ ત્રિવેદી ને ડૉ ધીરુ પરીખે પણ આ પદોની અધિકૃતતા શંકાસ્પદ ગણી જ છે. જયંતભાઈ ભલે એમ કહે કે 'નરસિંહને નામે મળતા વિશાળ પદસમૂહના કોયડાની આવી તીવ્ર સભાનતા છતાં એ કોયડો સંશોધનની કઠોર શિસ્ત સાથે ને શ્રદ્ધેય બની શકે એવી પદ્ધતિએ ચર્ચવાનું કામ તો કોઈ સમર્થ અભ્યાસ-મંડળીની વાટ જોતું બેઠું છે', પણ આ વ્યાખ્યાનોમાં તેમણે એકલે હાથે એમણે અપેક્ષેલી બંને શરતો સાથે કરવાનો જહેમતપૂર્વક પ્રયાસ કર્યો છે.

પ્રથમ પ્રકરણમાં નરસિંહમાં જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિબોધક પદોની અધિકૃતતા ચકાસવા માટે જયંતભાઈ નરસિંહનાં બધાં જ પદોને એની હસ્તપ્રતના પ્રાપ્ય સમયમાં ગોઠવવાનું સૂચવે છે, જેથી એની ભાષા, શૈલી, પદબંધ, વિચાર, વિષયવસ્તુ વગેરેમાં પ્રવેશતાં નવતર તત્ત્વો ઊપસી આવે. નરસિંહનાં પદોની અધિકૃતતા તપાસવાની આ ચાવી એમણે પોતે જ ઉપયોગમાં લીધી છે ને જેસલપુરાએ નોંધેલી ૧૨૨ હસ્તપ્રતો, જે સં. ૧૬૬૮થી ૧૯૨૦ સુધીના લગભગ ૨૫૦ વર્ષના સમયગાળાને આવરી લે છે તેને સેકાવાર ગોઠવીને જે નિષ્કર્ષ

તારવ્યો છે તે મુજબ, નરસિંહનાં આશરે ૩૮૦ જેટલાં પદોમાંથી અધઝાઝેરાં જૂની પ્રતોમાંથી મળે છે. આ ઘટના, જયંતભાઈને મતે આશ્વાસક છે. આ પછી તેમણે જૂની પ્રતો ને નવી પ્રતોમાં પદોની તુલના કરીને, નવી પ્રતોમાંથી ઊપસતાં નવતર તત્ત્વોની વિગતે આલોચના કરી છે.

નરસિંહનાં જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિબોધનાં આ પ્રતોમાં મળતાં કુલ ૬૫ પદોમાંનાં ૧૧ સં ૧૭૦૦ સુધીની બે પ્રતમાંથી ને બાકીનાં ૫૪ સં ૧૭૯૨થી ૧૯૨૦ સુધીની પ્રતોમાં પ્રાપ્ય છે. આ બંને પ્રતોમાં પદોને સામસામે મૂકતાં આ પદોનાં કર્તૃત્વ પર ઘણો પ્રકાશ પડી શકે છે. જૂની પ્રતમાંથી નરસિંહનાં જાણીતાં પદો 'ભૂતળ અવતારનું ફળ એક', 'કોણ પુણ્યે કરી', 'પરિબ્રહ્મ ગોપાળા શું રમે' મળે છે. જેનો મુખ્ય વિચાર કૃષ્ણપ્રીતિ જ છે. આ પદોમાં ક્યાંય નિર્ગુણ બ્રહ્મવાદ, અદ્વૈતવાદ ને વૈરાગ્યભાવની .... નજરે પડતી નથી. આ પદોમાં ઉમેરાયેલાં કેટલાંક નવતર તત્ત્વો જેવાં કે, હરિભક્તને વહાલા ગણવાનો ઉપદેશ, રામાવતારનાં કાર્યોનો નિર્દેશ અહીં સાંપડે છે.

પછીની પ્રતમાંથી મળતાં પદોની અધિકૃતતા તપાસવા માટે લેખકને કેટલાક ચોક્કસ આધારો પણ સાંપડ્યા છે, જેવા કે આ પદોની આટલાબધા મોડા સમયે પહેલી વાર થતી પ્રાપ્તિ, આ પદોનો ભાવવિચાર, ભાષા-પરિભાષા વગેરે. આમાંનો એક ચોક્કસ આધાર જયંતભાઈ બે પદ વિશે આપે છે : 'હું ખરે તું ખરો', ને 'સ્વામીનું સુખ હતું ' નારી-અવતારનો મહિમા ગાનાર નરસિંહને તો સ્વાભાવિક રીતે જ દ્વૈતભાવ ઇષ્ટ હોય તેને બદલે અહીં કેવળ અદ્વૈતની સ્થાપના થઈ છે. ને એથીય અગત્યની વાત એ છે કે આ બંને પદ કૃષ્ણજીને નામે મળે જ છે. જયંતભાઈને મતે, આ પદોનું વિચારમૂલ્ય, એની પરિભાષા એ સઘળું વેદાંતી જ્ઞાનમાર્ગી કૃષ્ણજી સાથે જ પૂરેપૂરું બંધ બેસે છે.

આ પછી જયંતભાઈ, ઉમાશંકર જેને નરસિંહની અદ્વૈતાનુભૂતિની અષ્ટપદી તરીકે ઓળખાવે છે તેવાં પદોમાં 'જાગીને જોઉં તો', 'જ્યાં લગી આતમા તત્વ ચીન્યો નહીં' જેવાં નરસિંહનાં પ્રખ્યાત પદોની અધિકૃતતા ચર્ચતાં જણાવે છે તેમ, આ પદો એક તો, થોડી હસ્તપ્રતોમાંથી મળે છે, તેમાં રામનામનો વિશેષ મહિમા કરવામાં આવ્યો છે. જયંતભાઈનું છેવટનું તારણ એ છે કે સં. ૧૭૦૦ સુધીની જૂનામાં જૂની બે પ્રતોમાંથી કૃષ્ણભક્તિબોધ, પ્રેમલક્ષણાનો મહિમા, નારીઅવતારનું મહત્ત્વ, જ્ઞાન આદિ સાધનોની નિષ્ફળતા – વગેરે વિષયોનાં પદો મળે છે, જેમાં જ્ઞાનમાર્ગનું એક પણ પદ નથી. તે પછીથી મળતાં પદોમાં તત્ત્વદર્શનનો બોધ, યોગમાર્ગનું અનુમોદન, મૂર્તિપૂજાવિરોધ, ઈશ્વરકૃપાની અપ્રસ્તુતતા, વૃદ્ધત્વનાં બિહામણાં ચિત્રો જેવાં વિચારવલણો પ્રાપ્ત થાય છે. આ બંને વચ્ચેનો પરસ્પર વિરોધ સ્વયંસ્પષ્ટ છે. એટલે પછીથી મળતાં આ પદોને કૃષ્ણલીલાના ગાયક નરસિંહની રચનાઓ માનવામાં લેખકને સ્વાભાવિક રીતે જ મુશ્કેલી જણાઈ છે. એટલે એ પદોને લેખક કોઈ એક વ્યક્તિની રચના માનવાને બદલે અન્ય નરસિંહ નામધારીઓની, કે પછી નરસિંહને નામે લોકો'દ્વારા ચડાવાયેલી રચના માનવાની શક્યતા ચીંધે છે.

એ જ રીતે, કૃષ્ણલીલાનાં પદોનાય અનેક પ્રશ્નો છે એ પદોને જયંતભાઈએ એની હસ્તપ્રતની પ્રાચીનતા ઉપરાંત એની પદાવલી, પદબંધની પણ વિગતે તપાસ કરીને એનાં કર્તૃત્વને પણ શંકાસ્પદ ગણવું પડે એવી સ્થિતિ નિર્દેશી છે. આ પદોમાં 'હળવે હળવે હળવે

હરજી', 'ગોરી તારાં નેપૂર', 'જળકમળ છાડી જા રે બાળા !' જેવા પદોનો સમાવેશ થયો છે અલબત્ત, જયતભાઈ વિવેકપૂર્વક નોંધે છે તેમ, નરસિંહનાં પદોના કર્તૃત્વના પ્રશ્ન પર નક્કર પ્રકાશ તો ત્યારે જ પડી શકે, જ્યારે પદો હસ્તપ્રતમાં પ્રાપ્યતાના ક્રમે ગોઠવાય, એનો સંપૂર્ણ શબ્દકોશ રચાય તેમજ અનેક દૃષ્ટિએ વિવિધ હસ્તપ્રતોમાંથી મળતા પદોનો અભ્યાસ થાય. એ કામ જયતભાઈ કોઈ સસ્થાનું ગણાવે છે પણ પ્રથમ પ્રકરણનો લેખકનો અભ્યાસ અભ્યાસમડળી કરી શકે એટલો જ ક્ષમતાપૂર્ણ થયો હોવાનુ જણાય છે

નરસિંહનાં પદોની પાઠશુદ્ધિ અગે પણ જયતભાઈએ વિગતે આલોચના કરી છે શ્રી કે કા. શાસ્ત્રી ને શ્રી શિવલાલ જેસલપુરાએ આપેલા પાઠોમા આવશ્યક જણાતી જગાઓએ જયતભાઈએ કાવ્યોના ભાવને ઉચિત પાઠસુધારણા કરી છે એકાદ ઉદાહરણ જોતા લેખકની શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ થશે 'સેજેથી ઊઠી રે શ્યામા શીશ અબોડી વાલે રે' એ પદમા બીજી પક્તિમા શ્રી શાસ્ત્રીજી વદન સુધાકર બાલીને ઉદિયો દિનકરને અજવાળે રે' પાઠ આપે છે ત્યારે જેસલપુરા 'વદન સુધાકર વાળી ઉદિયો દિનકરને અજવાળે રે' પાઠ આપે છે પણ લેખકની દૃષ્ટિએ 'બાલીને' (=બાળાને) પાઠ જ બરાબર છે મુખ પર પથરાયેલા વાળ સકેલી અંબોડો વાળ્યો એટલે બાળાનો મુખચદ્ર જાણે ઊગ્યો, અને તે પણ સૂર્યના પ્રકાશમા અનેક પદોના પાઠની સૂક્ષ્મતમ ચર્ચા અહીં સાંપડી શકી છે

પહેલાં બે પ્રકરણોમા વિવેચક રહેલા જયતભાઈ ત્રીજા પ્રકરણમાં આસ્વાદક તરીકે ખીલી ઊઠ્યા છે નરસિંહના જૂની પ્રતોમાથી સાંપડતાં કાવ્યોમાથી પ્રગટતી નરસિંહની કવિછબી ને તેના કાવ્યોન્મેષો તેમણે રસિક ને સૂક્ષ્મ નિરીક્ષકની દૃષ્ટિએ સહૃદયોને ચીંધી બતાવ્યા છે આ પદો ભાવકો માટે ઘણા અજાણ્યા છે ને તેથી જ એ પદોના કાવ્યોન્મેષો ઉજાગર કરવાની લેખકની જહેમત વિશેષ સાર્થક બની છે આ પદોમાના કોઈમા છે રાધા માધવની સજની, ક્યાક છે ગોપીનું આહીરડી સ્વરૂપ. નરસિંહની વિદગ્ધ અલકાર-રચનાઓની લાબી યાદી જયતભાઈ આપે છે । આ નરસિંહ, જયતભાઈએ અગાઉ નોંધ્યુ તેમ, કૃષ્ણલીલાના ગાયક તરીકે જ અહીં પ્રગટ થયા છે

એ પછી મામેરાનાં પદોની વાચનાઓ, જેના વિશે અગાઉ પણ જયતભાઈએ વિગતે વિચારણા કરેલી તેને પુરવણી સાથે મૂકી આપી છે

છેલ્લે, મધ્યકાલીન કૃતિઓમા વપરાયેલા શબ્દાર્થોને મધ્યકાલીન અર્થસદર્ભમા જોવાનું સૂચવતા લેખકે શાસ્ત્રીજી, જેસલપુરા ને રતિલાલ દવેએ નરસિંહની કૃતિઓના કરેલા સપાદનોમા છેડે આપેલા શબ્દકોશોને લક્ષમા લેવા જણાવે છે ને એમાંય શુદ્ધિ-વૃદ્ધિનો અવકાશ ચીંધે છે કેટલાક શબ્દો મધ્યકાળમાં કેવો ભિન્ન અર્થ ધરાવતા હતા એના દૃષ્ટાતો તરીકે 'નાટક' (નૃત્ય અને વિવિધ પ્રકારના ખેલ) અખાડો (શૌર્યસ્પર્ધાનુ મેદાન) 'ભૂરચા'નો અર્થ જેસલપુરાએ 'મૂર્ખ' આપ્યો છે પણ જયતભાઈ સદર્ભો આપીને એનો અર્થ 'પૃથ્વીલોકમા' એવો કરે છે નરસિંહના પદોના ખરા મર્મને પામવા માટે સાચા શબ્દાર્થો સુધી પહોંચવુ જયતભાઈ અનિવાર્ય ગણાવે છે

આમ, નરસિંહના પદોને અનેક પરિપ્રેક્ષ્યમાં તપાસતુ આ પુસ્તક, નરસિંહની કવિછબીને ઘણી જુદી રીતે આકારે છે વર્ષોથી નરસિંહને ચોક્કસ રીતે ઓળખતા સહૃદયો માટે આ સશોધન ઘણી જગાએ આઘાતક નીવડે એવા મુદ્દાઓનુ સ્થાપન કરે છે પણ

લેખક પોતે જ જણાવે છે તેમ, સંશોધન નિર્મમ હોવું ઘટે એ ન્યાયે મધ્યકાળના સમર્થ કવિને અહીં સાચી અંજલિ અપાઈ છે એમ કહેવું ઘટે.

થોડી પણ સ્થિરદ્યુતિ-કવિતાના સર્જક | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

[એક જ દે ચિનગારી - હરિહર ભટ્ટ, પ્ર. સુનીતા ચૌધરી, રંગદ્વાર પ્રકાશન, અમદાવાદ, પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૧૦૮, રૂ ૧૦૦]

જે કાવ્યરચનાથી કવિ ગુજરાત અને વિશ્વભરમાં જ્યાં જ્યાં કોઈ ગુજરાતી વસે છે ત્યાં ત્યાં હોઠે ને હૈયે વિહરતા થયા છે, તે કાવ્ય 'એક જ દે ચિનગારી' આપણી કવિતામાં 'અમર વારસો' બની ગયું છે. પૂ. બાપુએ એને હોંશે હોંશે 'આશ્રમ ભજનાવલિ'માં સ્થાન આપેલું છે 'તે પ્રાર્થનાગીતના કવિ સ્વ. હરિહર પ્રાણશંકર ભટ્ટ છે,' એમ કહીએ, ત્યારે લોકો આનંદ, આશ્ચર્ય અને આદર સાથે યાદ કરી કૃતાર્થ થાય છે આપણી બેત્રણ પેઢીએ એને શાળામાં કાર્યારંભે પ્રાર્થનાકાવ્ય તરીકે ગાયું છે, અનેકને એ કંઠસ્થ છે, આજે પણ ઘણી ગ્રામશાળાઓમાં એ ગવાય છે.

એ વિદેહ કવિનાં સકલ કાવ્યોના સંચય રૂપે 'એક જ દે ચિનગારી' – શીર્ષકથી સંગ્રહ પ્રકાશિત કરનાર કવિપુત્રો સર્વશ્રી સુબોધભાઈ અને સુધાકરભાઈ આપણા અભિનંદનના અધિકારી ઠરે છે. એમણે ખરેખર, આ પ્રકાશન દ્વારા 'સાચું પિતૃતર્પણ' કર્યું છે, એમ કહેવું જોઈએ. એમની સાથે જ 'રંગદ્વાર પ્રકાશન' અમદાવાદ પણ ધન્યવાદને પાત્ર ઠરે છે જેણે કવિપુત્રોની અભિલાષાને સાકાર કરવા આ સંગ્રહનું પ્રકાશન કરવાનું ઉમદા કાર્ય હાથ ધર્યું આ રીતે આપણને ગાંધીયુગના એક પ્રતિભાસંપન્ન કવિનાં બધાં કાવ્યો સુલભ બને છે. ઈ. સ. ૧૮૯૫થી ૧૯૭૮ની ૮૩ વર્ષની આયુષ્ય-અવધિ, મુંબઈ યુનિ.ના બી.એ., પછી શિક્ષક, ગાંધીઆશ્રમ(સાબરમતી)માં ગાંધીજીના સહવાસી, 'સત્યાગ્રહી' તરીકે ૧૮ માસનો કારાવાસ, પછીથી ભો. જે. વિદ્યાભવન – અમદાવાદમાં ખગોળશાસ્ત્રના અધ્યાપક, એ વિષયમાં એમ.એ., પીએચ.ડી.ના માર્ગદર્શક – એમ જીવનને તેઓ ભરપૂર જીવ્યા, પણ નક્ષત્રમાળાઓમાં ઘૂમનાર ખગોળશાસ્ત્રીએ કવિતાગગનમાં પણ ઊંડેરી ઉડાન ભરી છે

પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ૧૯૩૪માં 'હૃદયરંગ' શીર્ષકથી પ્રસિદ્ધ થયો. એનો ઉપોદ્ઘાત આપણા 'ગાંધીયુગના સાહિત્યગુરુ' રા. વિ. પાઠકસાહેબે વિસ્તારથી લખેલો. એમણે નોંધેલું : 'આ સંગ્રહ કદમાં અને કાવ્યોની સંખ્યામા નાનો છે, પણ ગુણમાં નાનો નથી.' આપણા વિદ્વાન ભાષાવિદ્ અને કવિ નરસિંહરાવે એમના મુંબઈ યુનિ.નાં ફાઇલોલૉજિકલ વ્યાખ્યાનોમાં હરિહર ભટ્ટના કાવ્ય 'કાવ્યની નિરર્થકતા'ની પંક્તિઓને 'Sublime little piece' તરીકે નવાજેલી અને તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રસ્તુત કરેલો. આપણા વિચારપ્રધાન કવિતાના પુરસ્કર્તા પ્રો. બ. ક ઠાકોરે સ્વ. હરિહર ભટ્ટનાં કાવ્યો 'અચલેશ્વરીની આરતી' અને 'નમતા'નું સુંદર સંપાદન ટિપ્પણ સાથે તેમના ચયન 'આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ'માં કર્યું હતું આમ, આજે ઓછા જાણીતા કવિ હરિહર ભટ્ટનું કાવ્યદૈવત કેવું હતું તેનો અંદાજ આ પ્રમાણોથી આવી

શકશે.

'હૃદયરંગ' (૧૯૩૪) પછી પણ કાવ્યો લખાતાં રહેલાં. કવિની ઇચ્છા અનુગામી સંગ્રહ તૈયાર કરવાની હતી, પણ તેમના ખગોળશાસ્ત્ર, 'પ્રત્યક્ષ પંચાંગ' આદિના નિજી ઉત્કટ રસને કારણે અવસાનપર્યંત એ મનીષા પૂર્ણ ન થઈ. તેમની ઇચ્છા બીજા કાવ્યસંગ્રહનું શીર્ષક 'હૃદયનૃત્ય' રાખવાની હતી. તેમના પુત્રોએ એ શીર્ષક રાખીને આ સંચયમાં એ બધાં કાવ્યો સમાવ્યાં છે. આમ આપણને 'એક જ દે ચિનગારી' રૂપે કવિનું સકલ કાવ્યસર્જન ઉપલબ્ધ થાય છે. કથાસર્જક કવિ – કાવ્યજ્ઞ શ્રી રઘુવીરભાઈના 'આવકાર' સાથે એ 'રંગદ્વાર'ના સહયોગથી પ્રસિદ્ધ થાય છે, એનો આપણને આનંદ છે.

અનેક ધ્વન્યર્થ કે નાનાર્થોથી વ્યંગ્યાર્થમનોહર એવી રચના 'એક જ દે ચિનગારી' તો સ્વયંભૂ કવિશક્તિનો ઉત્તમ આવિષ્કાર છે. આપણા સાક્ષર કવિ નરસિંહરાવ દિવેટિયાએ એને 'અપૂર્વ કવિત્વપ્રેરણાથી જન્મ પામેલા સુંદર કાવ્ય' તરીકે યોગ્ય રીતે દર્શાવ્યું છે. તેમણે એને 'પરમાત્માના પ્રેરક અનલમાંથી' 'ચિનગારી રૂપ' 'એક અણુઅંશ' કહીને પિછાન્યો છે, પણ 'જુદા જુદા પરીક્ષકો' એની જુદી જુદી કલ્પના કરશે એવો વિકલ્પેય ખુલ્લો રાખ્યો છે. એ ખરી વાત છે કે આ ભૈરવીમાં ગાઈ શકાતી પ્રાર્થનાગીતરચના આપણા અસ્તિત્વના ઊંડા તારને ઝંકૃત કરી મૂકેછે. અર્થગૌરવ, શબ્દરચનાકૌશલ અને ગેયતાની દૃષ્ટિએ આ કાવ્ય આપણા કવિતાસાહિત્યમાં ચિરકાલીન સ્થાનનું અધિકારી બન્યું છે, તેથી તેની વિશેષ ચર્ચા અહીં અપેક્ષિત ન હોય. સંચયમાં યોગ્ય રીતે એ પ્રથમાંકે છે.

'એક જ દે ચિનગારી' – સકલ કવિતાસંચયમાં પ્રારંભમાં 'હૃદયરંગ'નાં ૨૩ કાવ્યો, રા. વિ પાઠકનો ઉપોદ્‌ઘાત અને અંતે ત્રણ પરિશિષ્ટોમાં નરસિંહરાવ, બ. ક. ઠાકોરનાં કવિ હરિહર ભટ્ટનાં કાવ્યો વિશેનાં વાર્તિકો સંગૃહીત થયાં છે. સંચયના ઉત્તરાર્ધમાં કવિનાં મૌલિક ઊર્મિકો, મુક્તકો સાથે અંગ્રેજી–સંસ્કૃત કાવ્યોના પદ્યાનુવાદો મળીને ૪૪ રચનાઓ લેવાઈ છે. આમ કુલ ૬૭ કૃતિઓમાં ભાવાંજલિ કાવ્યો છે, રાષ્ટ્રપ્રીતિનો ભાવસ્પન્દ છે, ગાંધીજી વિશેનાં બે-ત્રણ નિરાળાં અને નોંધપાત્ર કાવ્યો છે, તો આપણા કવિતાસાહિત્યમાં વિરલ ગણાતાં હાસ્ય-કટાક્ષ કાવ્યો કવિની અનોખી મુદ્રાને અહીં અંકિત કરે છે. 'શેષનાં કાવ્યો'ને શ્રી વિષ્ણુભાઈ ત્રિવેદીએ 'પાઠકની પ્રયોગમાળા' કહેલી, તેમ સ્વ. ભટ્ટનો આ સંચય પણ તેમની 'પ્રયોગશાળા' બની રહે છે. કવિનું મનોગત તત્કાલીન પરિબળોથી કેવું આંદોલિત થતું રહ્યું છે, તેનો પ્રતિઘોષ આ રચનાઓમાં સંભળાય છે. સહજ, નિખાલસ અને સરળ હૃદયભાવો ગીતમય અને માત્રામેળી વૃત્તાત્મક અભિવ્યક્તિ સાધે છે, તો વિચારની દીપ્તિ સંપૃક્ત ઊર્મિસ્પન્દ સૉનેટી અને છન્દોમય અભિવ્યક્તિમાં વહે છે. અને હાસ્ય-કટાક્ષકાવ્યોમાં કાવ્યશૈલી તિર્યક્તા સિદ્ધ કરે છે. સમગ્રતયા ગાંધીયુગીન કાવ્યરીતિનું પ્રતિબિંબ પાડતો હોવા છતાં કવિની નિરાળી વૈયક્તિકતા એમાં સરસ રીતે ઊપસી આવે છે. સંવેદનશીલ જીવન-કલ્પના, ઉપાસકનું ગાંભીર્ય અને ગાંભીર્યને તીરછી નજરે જોઈને નિરૂપતા કવિની માર્મિકતા – એમ ઉભયની યુગપત્ ઉપસ્થિતિ અહીં અનુભવાય છે !

'એક જ દે ચિનગારી'માં જે પ્રભુકૃપા, ચેતનાના પ્રકાશની ઝાંખી કે પરમાત્માની પ્રેમલ દ્યુતિમાંથી પ્રાપ્ય કવિત્વની ચિનગારીની મનીષા કવિએ સેવેલી, તેની કંઈક પૂર્તિ કરતું કાવ્ય 'આજ કૃપા થઈ તારી' આગળની રચના સાથે માણવા જેવું છે, ત્યાં કવિ લખે છે :

ચાંદો સળગ્યો, સૂરજ સળગ્યો
સળગી આભ અટારી,
ને આ સળગી સગડી મારી
શાશ્વત્‌ – ઉષ્મા ધારી
દયામય, આજ કૃપા થઈ તારી.

પણ પછી કાવ્યાન્તે મૂકેલી નોંધમાં નિર્દેશે છે : 'અત્યંત અલ્પ ઝાંખીનો નમ્ર સ્વીકાર આમાં છે.' (પૃ. ૬૦)

જોકે શ્રી નટવરલાલ પ્ર. બૂચે, પ્રથમ રચનાના યાચનાભાવના પ્રત્યુત્તર ગીતરૂપે લખેલું – 'યાચે શું ચિનગારી, મહાનર, યાચે શું ચિનગારી ?' જેવું પ્રતિકાવ્ય પણ આના અનુસંધાને વાચકોએ જોવા જેવું છે ! ત્રણે રચનાઓ ભાવક-કાવ્યરસિકે કાવ્યાનંદ માણવા માટે વાંચવા જેવી છે. [શ્રી બૂચનું ગીત 'સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી ગીતસંચય' (ગુ. સા. અકાદમી પ્રકાશન)માં પૃ. ૧૪૪ પર જોઈ શકાશે.]

'કાવ્યની નિરર્થકતા', 'નમ્રતા' 'ક્યારે બનશે તાત ?', 'આલમના ઉસ્તાદને' – પ્રાર્થનાભાવની પ્રભાવક કૃતિઓ છે. એમાં સંવેદનની સન્નિષ્ઠા છે.

'ભવ્ય ડોસો' અને 'સત્યના સંત' આપણાં ગાંધીકાવ્યોમાં જુદેરી ભાત પાડે તેવાં છે. 'ભવ્ય ડોસો'માં વિશ્વવંદનીય મહાપુરુષ તરીકે ગાંધીજીનાં વિભિન્ન વ્યક્તિત્વપાસાંને ઉત્તરોત્તર શિખરીભૂત પંક્તિઓ રચતાં રચતાં ભવ્યોદાત્ત કાવ્યાંજલિ અર્પાઈ છે. 'દીન ભારત તણા ભવ્ય ડોસો', 'સત્યસૌન્દર્યના ભક્ત ડોસા', 'પ્રેમ શાશ્વતભર્યા દિવ્ય ડોસા', 'વર્ષ શત જીવ ઓ વિશ્વ ડોસા !' – એમ કવિહૃદયનો પૂજ્યભાવ પરાકાષ્ઠા સાધતો જાય છે 'સત્યના સંતમાં' ગાંધીજીના ચોસઠમા જન્મદિને મનમાં જાગતા વિવિધ ભાવસ્પન્દો ગૌરવાન્વિત ઇબારતમાં રજૂ કરેલા છે. બંને રચનાઓમાં પ્રયુક્ત ઝૂલણા કવિની વૃત્તપ્રયોગની પરિપક્વ હથોટીની ગવાહી આપે છે.

કવિ હરિહર ભટ્ટનાં નર્મમર્મ અને હાસ્ય-કટાક્ષનાં કાવ્યો તેમને 'શેષ'ની પંગતમાં બેસાડે છે. એમનામાં સ્વકીય હાસ્યેન્દ્રિય (Sense of humour) છે. તમે 'હૃદયરંગ'ના 'અચળેશ્વરીની આરતી', 'હાલ્યને માહતર થાઈ' કે 'ગામઠી ગીતા'નો આસ્વાદ કરશો ! 'હૃદયનૃત્ય'નાં 'મચ્છરને', 'જગા વધી પડી !', 'હવે એક પકડી લે !' 'કાવ્યની 'મોજતીહોરી' કે 'હાલ્યની સાગશર (સાક્ષર) થઈ'માં હળવી નાડે લટાર મારશો, તો આ કવિને મરકતા હસતા, ટીખળ કરતા કે ચૂંટી ખણતા જોઈ શકશો. 'ગામઠી ગીતા' તો હવે સ્વ. ઇન્દુલાલ ગાંધીની 'આંધળી માનો કાગળ'ની જેમ કવિનામને વિસરાવી 'લોકગીત' જેવી કૃતિ બની ગઈ છે. પણ એમાં કવિની ગમ્મતમાં ગાંભીર્યને રસી લેવાની કલા ખીલી ઊઠી છે. રવીન્દ્રનાથની પ્રસિદ્ધ કૃતિ 'અચલાયતન'નું સદ્ય સ્મરણ કરાવતું કાવ્ય 'અચળેશ્વરીની આરતી'માં 'જડ', 'કૂપમંડૂક' અને માત્ર 'પરંપરાને પૂજીને જીવનારી સંસ્કૃતિ'નો ઉપહાસ થયો છે.

'બહારથી અજવાળું ના આવે જરીએ, મા, ના.
(માટે) તુજ મંદિર અંદરથી (૨) બંધ કરીએ.'

જેવી પંક્તિઓમાં વેધક માર્મિકતા છે રૂઢિબદ્ધ જીવતરની જડપદ્ધતિને 'અચળેશ્વરી મા' કહીને ભારે કટાક્ષ કર્યો છે. 'હાલ્યને માહતર થાઈ'માં તત્કાલીન પ્રાથમિક શિક્ષણનાં સ્ખલનોને ઠીક ખુલ્લાં કરવામાં આવ્યાં છે, તો 'ગામઠી ગીતા'માં આમ તો 'ભગવદ્‌ગીતા'ના કર્મયોગનો જ મહિમા થયો છે, પણ એમાં ગામઠી બોલી, કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો આદિનો ત્રેવડપૂર્વક પ્રયોગ થયો છે.

અર્જુનવિષાદક્ષણને કવિ આ રીતે મૂકે છે.

"અરજણિયો કે' સે –
નાનાંય મારવાં ને મોટાંય મારવાં
ને મારવાનો નો મળે આરો,
એવું આજ કદીક ને નો કર્યું
તો ક્યિો અગો રઈ ગ્યો કુંવારો ?
કરહણિયા, હું તો નથી લડવાનો."

કવિએ સૌરાષ્ટ્રી ચરોતરી બોલીનો મિશ્રપ્રયોગ કરીને તત્સમોનું તદ્‌ભવીકરણ કરીને ભાષા પાસેથી પોતાની રીતે કામ લીધું છે. અહીં કૃષ્ણ 'કરહણિયો', અર્જુન 'અરજણિયો', માસ્તર, 'માહતર', મોન્ટેસરી – 'મોણતીહોરી' થઈ જાય છે ! આપણી હાસ્યકવિતામાં હરિહર ભટ્ટનું સ્થાન આદરપૂર્વક નિશ્ચિત થયેલું છે. શ્રી ર. વિ. પાઠક નોંધે છે : "શ્રી હરિહરભાઈનું કાવ્ય સમજવા માટે હાસ્યના ઔચિત્યના વિચારવમળમાં પડવાની જરૂર નથી, તેમનું કાવ્ય સ્પષ્ટરૂપે હાસ્ય છે અને તે બહુ સાદી રીતે સિદ્ધ કરેલું છે" (ઉપોદ્‌ઘાત પૃ ૧૭)

કવિને ગીત, ભજન, લાવણી – ઝૂલણા જેવા સુગેય લયઢાળો, ભૈરવી, માલકોશ – જેવા સંગીતના માધ્યમરૂપ લયતાલ – આદિ તત્ત્વો પર સારું એવું પ્રભુત્વ છે. પૃથ્વીવૃત્તને પણ તેમણે સરસ રીતે પ્રયોજ્યો છે. અંગ્રેજી-સંસ્કૃત કાવ્યોના પદ્યાનુવાદો એમનો ઇતર ભાષા ઉપરનો મહાવરો દર્શાવે છે.

'એક જ દે ચિનગારી'નો ભૈરવી કેવો ત્રેવડભર્યો છે ! શ્રી રઘુવીરભાઈ 'આવકાર'માં બરાબર નિરીક્ષણ કરે છે : "ઇબારતની ચર્ચા પણ આ કાવ્યો ખમી શકે તેમ છે. 'વિદાય' કાવ્ય કવિના સંવેદન અભિવ્યક્તિની લાક્ષણિકતા વ્યક્ત કરે છે." તેઓ 'તરલ સ્પર્શ' જેવા શબ્દપ્રયોગમાં સૂર સાથે તાલ પણ કેવો સંયોજાય છે, તેની ઉપાદેયતા સદૃષ્ટાંત સ્ફુટ કરે છે.

'હૃદયનૃત્ય'નાં મુક્તકોનું લાઘવ, અર્થઘનતા, માર્મિકતા અને છન્દોલય – આ બધું કવિની રમણીયાર્થ-પ્રતિપાદક એવી કવિત્વશક્તિનું પરિણામ છે. એક ખગોળશાસ્ત્રવેત્તા, એક પ્રતિભાસંપન્ન કવિ પણ છે, એનો અનુભવ કરીને પ્રસન્ન થવાય છે. આપણે આ સંચયને સાદર – સોત્સાહ આવકારીએ.

શ્રદ્ધાંજલિ

રમણલાલ સોનીનો કસબ અને કારીગરી

જય વસાવડા

૨૦૦૬ના કાળવર્ષમાં ભારતીય ક્રિકેટ ટીમના બેટિંગ ઓર્ડરની ઝડપે કુદરતે જે ગુજરાતી સારસ્વતોની વિકેટો ટપોટપ પાડી, એમ વયોવૃદ્ધ બાળસાહિત્યકાર રમણલાલ સોની પણ સેન્ચ્યુરીના આરે આવીને 'આઉટ' થઈ ગયા. રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક વિજેતા અને અનુવાદ તથા બાળસાહિત્યક્ષેત્રે સો ટચના સોના જેવું કામ કરી ચૂકેલા રમણલાલ સોનીને માણવાનું સદ્ભાગ્ય ગુજરાતીઓની પાંચ-પાંચ પેઢીને પ્રાપ્ત થયું છે પણ બાળસાહિત્ય, હાસ્યસાહિત્ય તથા રહસ્યસાહિત્ય હજુ હમણા સુધી ઉપેક્ષિત ગણાતા હોઈને વિદેશમાં આ ક્ષેત્રે કામ કરતા સર્જકોની જે કદર થાય છે, એટલી સ્વદેશમાં દુર્ભાગ્યે નથી થતી. પરિણામે મોડાસાના બ્રિજેશ ચંદ્રરાવ જેવા યુવકો રમણલાલ સોની અને બાળસાહિત્ય પર ડૉક્ટરેટની થીસિસ લખે, એવા એકલદોકલ અપવાદો સિવાય રમણલાલ સોનીની કૃતિઓનું નિયમિત અને ઉલ્લેખનીય વિવેચન નથી થઈ શક્યું

આ લખનારે રમણલાલ સોનીનું લગભગ તમામ સર્જન એક ભાવકની નજરે માણ્યું છે. આમ તો રમણલાલ સોનીના નામે ચારસોથી વધુ ગ્રંથો (ટાઇટલ્સ) બોલે છે. પણ એમના શબ્દયજ્ઞને ચાર વેદીઓમાં વહેંચી શકાય : (૧) મૌલિક અને અનુવાદિત બાળવાર્તાઓ. (૨) મુખ્યત્વે બાળકો માટે કાવ્યો અને જોડકણાંઓ; (૩) અંગ્રેજી અને બંગાળીમાંથી અનુવાદ. (૪) ચિંતનાત્મક લખાણો, આત્મકથાનાત્મક અનુભવો અને સંપાદનો.

બાળસાહિત્યકાર રમણલાલ સોનીની વાત માંડતા પહેલાં અનુવાદક રમણલાલ સોનીની વાત કરવી પડે બાળવાર્તાઓના અનુવાદની વાત આવે એટલે તરત જ વિદેશી વાર્તાઓ આપણા મનમાં આવે.. પણ રમણલાલ સોનીએ કુશળતાપૂર્વક બૌદ્ધ - જાતકકથાઓથી લઈને રામાયણ-મહાભારત જેવા ગ્રંથોની આડકથાઓ ને બાળવાર્તાઓમાં ઢાળી છે. એમની પદ્ધતિ બહુ મજાની. મૂળ ધાર્મિક સાહિત્ય કે લોકસાહિત્યની તમામ પસંદ કરેલી કથાઓમાંથી બધી જ ચરબી ઓગાળી નાખે. અઘરા સંદર્ભો, નામો કે અંધશ્રદ્ધાની હદે પહોંચતા ધાર્મિક ઉપદેશોને પણ ગાળી નાખે. મૂળ કથામાં છુપાયેલો સંદેશ જાળવીને એની આસપાસનું ભારેખમ ચિંતન કે વર્ણન સફાઈપૂર્વક દૂર કરે. આવું જ એ વિદેશી લોકકથાઓ કે પરીકથાઓ સાથે કરે. સોની થઈને પણ મિસ્ત્રીકામનો ધંધો બરાબર ચલાવી જાણે !

આટલું કર્યા પછી એકદમ રસતરબોળ કરે એવી એમની આગવી શૈલીથી વાર્તાનો નવો અવતાર ઘડાય. ટૂંકાં વાક્યો, રોમાંચક ઘટનાઓ, રમતિયાળ ગુજરાતીમાં વર્ણનો અને

સંવાદો એમની ખાસિયત. 'ફક્કડ', 'એ..ઈ', 'ચૂપ', 'ખડખડ હસવું', 'કબૂલ' 'જે', 'ઓત્તારીની', 'છી !', 'બંદા', 'દુષ્ટ', 'ખરું', 'ઊહું', 'હું'... જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને કૃતિને એકદમ ચટાકેદાર બનાવી દે. વિસ્મય એમનો પ્રધાન રસ. એ તો એમણે ખુદ કબૂલ્યું છે. માટે ઉદ્ગારચિહ્નોથી એમની કથાઓ છલોછલ હોય. વાક્યો બોલાતાં હોય એમ ઘણી વાર અધૂરાં છોડવાનાં... અને બાળવાર્તાઓ પણ બાલિશ નહિ બનાવવાની. એમાં ઘટના તો હોય જ, પણ 'ફેન્ટેસીની ફ્લાઇટ' સાથે તર્કનો તાંતણો ગૂંથાયેલો રહે જ ! એટલે જ મૂળ વાર્તા અંગ્રેજીમાં વાંચો તો રમણલાલ સોનીના 'અનુસર્જન' સામે ફિક્કી લાગે. અને એમની બાળવાર્તાઓ પણ માત્ર વાર્તા ન રહેતાં 'લર્ન વિથ ફન'વાળી 'વેલ્યૂ એજ્યુકેશન'ની પાઠમાળા બની જાય ! ચિરંજીવ અમરત્વની સાથે !

રમણલાલ સોનીની વાર્તાઓનાં પાત્રોનાં નામ પણ ગમ્મત પડે તેવાં ! લાલો લક્કડશી, રોટલા બાવા, ફત્તેચંદ ફીતરું, મૂછો પટેલ, ફીફળશા, જાડારામ, ગીધો ગોર, ખોડાશા શેઠિયો, ગલબો શિયાળ, વલવો વાઘ ઇત્યાદિ. એમની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૧૯૭૯માં સોનીમંડળે બહાર પાડેલાં સંપાદનોમાં અને પછી વિશ્વપ્રકાશન (જે કદાચ એમનું જ હતું) દ્વારા બહાર પડાયેલી લોકકથાઓમા છે. કમનસીબે એ ચોવીસ કૅરેટના સોના જેવાં પુસ્તકોનાં (સ્વાભાવિકપણે ગ્રાહકોના અભાવે) ભાગ્યે જ પુનઃપ્રકાશન થયાં છે. એમની 'શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તા'ઓનો સંગ્રહ હમણા જ બહાર પડેલો... પણ એ સંપાદન શ્રેષ્ઠ કહી શકાય તેવું નહોતું.

રમણલાલ સોનીએ લઘુનવલ કે નવલકથાઓ પર જો હાથ અજમાવ્યો હોત તો વાંધો ન આવત, તેની ખાતરી એમની 'આંખો' કે 'યશની ધજા' જેવી લાંબી 'ફેમિલી ડ્રામા'વાળી વાર્તાઓ વાંચીને આવી જાય. પણ એ કસર એમણે બંગાળી સાહિત્યના અનુવાદોથી પૂરી કરી. શરદબાબુ, નરેશચંદ્ર સેનગુપ્ત અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની અઢળક વાર્તા – નવલકથા (અરે, મુક્તકો પણ !) એમણે ગુજરાતીમાં સાંગોપાંગ ઉતારી છે. એમ તો શેરલોક હોમ્સના પાત્રવાળી રહસ્યકથાઓ કે ફ્રેન્કેસ્ટાઇન જેવી સાયન્સ ફિક્શન (ગુજરાતી અનુવાદ : નરાસુર) પણ એમણે ગુજરાતીમાં રજૂ કરી. ગુજરાતી બાળસાહિત્યમાં બાળકો માટે લાંબી નવલકથાઓનો પ્રવાહ ભાગ્યે જ જોવા મળે છે, જે પશ્ચિમમાં સર્વમાન્ય અને સામાન્ય છે. કદાચ એ ખોટ પૂરવા આવી લાંબી કથાઓ 'તુબંતુંબા' કે 'ઓઝસ્તાનના ઉલ્લૂ'ની માફક રમણલાલ સોનીએ વાન બદલાવી, પણ સાન જાળવી રાખીને રજૂ કરી. નગીનદાસ પારેખ અને રમણલાલ સોનીએ બંગાળી સાહિત્ય માટે જે કર્મ કર્યું છે, એ માટે ખરેખર તો બંગાળી સાહિત્યસંસ્થાઓએ એમનું યોગ્ય સન્માન કરવું જોઈએ !

રમણલાલ સોનીનાં કાવ્યો – જોડકણાંમાં તો એમનામાં છુપાયેલો બાળક જ મોજમસ્તી કરતો. લોકપ્રિયતામાં 'ક્લાસિક' એવું 'એક ઈડરનો વાણિયો' હોય કે ગાંધીવિચારના પ્રચારનાં રમૂજી કાવ્યો... એનો એક અલગ લહેકો આવે. વાંચતાવેંત જ મનમાં ગવાઈ જાય એવો ! કદાચ અવનવા પ્રયોગોમાં ઘણી આગળ નીકળી ગયેલી કવિતાની દુનિયાની નજરે એમનાં કાવ્યો 'આઉટડેટેડ' લાગે. પણ એ ય યાદ રાખવું જોઈએ કે સદીઓ સુધી વગર પ્રયાસે ટકેલાં કબીર, નરસિંહ, મીરાં, અખો કે નોરતાંના ગરબાઓ પણ આવા જ સીધાસરળ છે. કદાચ એનું સત્ત્વ જીવનના અનુસંધાન અને સામાન્ય માણસના સંવેદન સાથેના જોડાણમાં છે.

છેલ્લી વાત રમણલાલ સોનીનાં સંપાદનોની. 'માતા મહાતીર્થ', 'રવિ-પ્રસાદ', 'દ ન ધન', 'પિતા : પહેલા ગુરુ', 'સંતસાગર', 'ગુલાબી દૃષ્ટાંતકથાઓ', 'સુવાક્યસાગર' જેવાં સેંકડો પુસ્તકોમાં એ માત્ર સંપાદક જ નથી રહ્યા, અનુવાદક વત્તા સર્જક પણ રહ્યા જ છે. શબરીની જેમ ચાખીચાખીને, ટકોરા મારીમારીને એવી કૃતિઓ પસંદ કરે, પાછો નવેસરથી એવો ઘાટ ઘડે કે મૂળ લેખક પ્રત્યે હોવું જોઈએ એથી વધુ માન થઈ જાય। સંપાદકની સાથે જ એમનામાં છુપાયેલો આધ્યાત્મિક ચિંતક પણ 'ઘટમાળ : જન્મ, કર્મ, મૃત્યુની' કે 'કર્માનુબંધ, ઋણાનુબંધ' જેવાં પુસ્તકોમાં પ્રગટ થઈ આવે. જીવનના કેટલાય કોયડાઓની એમાં એવી સરળ સમજૂતી છે કે પૂરતા પ્રમાણમાં સમાજની સમજ સુધી પહોંચે, તો ટીવી ચેનલો ગજવતા ઘણા ધધૂપપૂઓનો શ્રોતાગણ બાષ્પીભવન પામે ! સાહિત્યની એમની ઊંડી સૂઝ, કાવ્યતત્ત્વની પરખ અને સંસ્કૃત, ઉર્દૂ, અંગ્રેજી, ગુજરાતી ભાષા પરની પક્કડને લીધે આવાં એમનાં પુસ્તકોમાં આગવો નિખાર આવે છે. ગુણગ્રાહી વ્યક્તિત્વને લીધે છેલ્લામાં છેલ્લી ઘટનાઓથી વાકેફ રહે, અને પરિણામે મોટાભાગનું સર્જન કાળજયી બને.

રમણલાલ સોનીની આત્મકથા 'રાખનું પંખી' પણ આગવી ભાત પાડે તેવી છે. અલબત્ત, ગાંધીજીએ અજાણતાં જ ઊભા કરેલા માપદંડને પ્રતાપે સ્ખલનોનો એકરાર હોય એવી જ આત્મકથાઓને મુઠ્ઠીઊંચેરી ગણવાનો (કુ)રિવાજ આપણે ત્યાં ફેલાયો છે. કાં તો પછી માત્ર આત્મપ્રશસ્તિથી રચાયેલી કથાઓ હોય, જે સ્વયમેવ વેંતઊંચેરી થવા માટે જ લખાઈ હોય ! પણ કોઈના જીવનમાં સ્ખલન જ હોય નહિ, તો એની કબૂલાત ક્યાંથી કરે ? અને તો પછી એ કથા મસાલેદાર ન બને । આમ છતાં, નિખાલસ આત્મવૃત્તાંત તરીકે 'રાખનું પંખી' ભરપૂર રસાળ બની છે.

રમણલાલ સોનીના કસબ-કારીગરીની આ તો આછેરી ઝલક છે. આ ઉપરાંત એમના પ્રદાન-યોગદાન વિશે ઘણું લખી શકાય... પણ ખરેખર તો આવા પડદાઓ હટાવીને સીધું જ એમના સર્જન સુધી પહોંચવું એ શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ છે. એમણે જેને સમજાવવું પડે એવું અઘરું ક્યારેય લાગ્યું નથી. હા, એક નાનકડું કાજળનું ટપકું છેલ્લે છેલ્લે કરવું જરૂરી લાગે છે. રમણલાલ સોનીમાંનો મૂલ્યનિષ્ઠ ગાંધીવાદી એમનામાં સર્જકને કશેક નડતો... એટલે ભાગ્યે જ એમની કથાઓમાં સૌંદર્ય અને પ્રેમની વાત આવે, અને રોમૅન્ટિક અનુવાદો પણ 'એડિટ' થઈ 'સામાજિક' બની જાય ! સર્જકને સંતોષ થાય, પણ વાચકને...

પરિષદવૃત્ત

સંકલન • અનિલા દલાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ

ચોવીસમું જ્ઞાનસત્ર

માંડવી (કચ્છ): તા. ૨૩-૨૪-૨૫ ડિસેમ્બર – ૨૦૦૬

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ચોવીસમું જ્ઞાનસત્ર વિવેકાનંદ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, માંડવી(કચ્છ)ના નિમંત્રણથી પરિષદ પ્રમુખ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈના અધ્યક્ષપદે તા. ૨૩ ૨૪-૨૫ ડિસેમ્બર – ૨૦૦૬ (શનિ રવિ-સોમ)ના દિવસો દરમિયાન યોજાશે. આ જ્ઞાનસત્રમાં જોડાવા માટે સભ્યોએ ડેલિગેટ-ફી રૂ ૧૦૦/ અને ભોજન-ઉતારા ફી રૂ ૨૦૦/ એમ કુલ રૂ ૩૦૦/- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના કાર્યાલયમાં તા. ૧૫ ડિસેમ્બર – ૨૦૦૬ સુધીમાં ભરવાના રહેશે. પરિષદના આજીવન કે વાર્ષિક સભ્ય ન હોય તેઓએ વાર્ષિક સભ્ય-ફીના રૂ ૨૦૦/ પણ ભરવાના રહેશે. એટલે કે તેઓએ કુલ રૂ ૫૦૦/ (પાંચસો રૂપિયા) ભરવાના થશે. વિદ્યાર્થીઓ માટે ડેલિગેટ-ફી રૂ ૫૦/- અને ભોજન-ઉતારા ફી રૂ ૧૦૦/ ભરવાના રહેશે. વિદ્યાર્થીઓએ ફી સાથે આચાર્યશ્રીના સહીસિક્કાવાળું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાનું રહેશે. જ્ઞાનસત્રનો વિગતવાર કાર્યક્રમ નીચે આપ્યો છે રાત્રિબેઠકોમાં પરિષદ તથા સ્વાગત સમિતિ દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો યોજાશે. જ્ઞાનસત્રના દિવસો દરમિયાન પુસ્તકપ્રદર્શન પણ યોજાશે.

કાર્યક્રમ

પ્રથમ બેઠક • ઉદ્ઘાટન-બેઠક

તા. ૨૩ ૧૨ ૨૦૦૬, બપોરના ત્રણ વાગ્યે.

પ્રાર્થના	
ગીત (જય જય ગરવી ગુજરાત)	
સ્વાગતમંત્રીશ્રીનું પ્રવચન	શ્રી કીર્તિભાઈ ખત્રી
સ્વાગતપ્રમુખશ્રીનું પ્રવચન	શ્રી કાંતિસેન શ્રોફ
મહેમાનોનું પુસ્તક-અર્પણ દ્વારા સ્વાગત	યજમાનસંસ્થાના પ્રતિનિધિ
પરિષદ-મંત્રીશ્રીનું નિવેદન	શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર
પારિતોષિક-વિતરણ	સંચાલન શ્રી ભારતીબહેન દવે
ઉમાસ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક પ્રાપ્ત કૃતિ વિશે	
અતિથિવિશેષશ્રીનું વક્તવ્ય	શ્રી ઉશનસ્
પ્રાસંગિક વક્તવ્ય	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
પ્રમુખશ્રીનો પરિચય	શ્રી વર્ષાબહેન અડાલજા

છેલ્લી વાત રમણલાલ સોનીનાં સંપાદનોની. 'માતા મહાતીર્થ', 'રવિ-પ્રસાદ', 'ન ધન', 'પિતા : પહેલા ગુરુ', 'સંતસાગર', 'ગુલાબી દૃષ્ટાંતકથાઓ', 'સુવાક્યસાગર' જેવાં સેંકડો પુસ્તકોમાં એ માત્ર સંપાદક જ નથી રહ્યા, અનુવાદક વત્તા સર્જક પણ રહ્યા જ છે. શબરીની જેમ ચાખીચાખીને, ટકોરા મારીમારીને એવી કૃતિઓ પસંદ કરે, પાછો નવેસરથી એવો ઘાટ ઘડે કે મૂળ લેખક પ્રત્યે હોવું જોઈએ એથી વધુ માન થઈ જાય ! સંપાદકની સાથે જ એમનામાં છુપાયેલો આધ્યાત્મિક ચિંતક પણ 'ઘટમાળ : જન્મ, કર્મ, મૃત્યુની' કે 'કર્માનુબંધ, ઋણાનુબંધ' જેવાં પુસ્તકોમાં પ્રગટ થઈ આવે. જીવનના કેટલાય કોયડાઓની એમાં એવી સરળ સમજૂતી છે કે પૂરતા પ્રમાણમાં સમાજની સમજ સુધી પહોંચે, તો ટીવી ચૅનલો ગજવતા ઘણા ધધૂપપૂઓનો શ્રોતાગણ બાષ્પીભવન પામે ! સાહિત્યની એમની ઊંડી સૂઝ, કાવ્યતત્ત્વની પરખ અને સંસ્કૃત, ઉર્દૂ, અંગ્રેજી, ગુજરાતી ભાષા પરની પક્કડને લીધે આવાં એમનાં પુસ્તકોમાં આગવો નિખાર આવે છે. ગુણગ્રાહી વ્યક્તિત્વને લીધે છેલ્લામાં છેલ્લી ઘટનાઓથી વાકેફ રહે, અને પરિણામે મોટાભાગનું સર્જન કાળજયી બને.

રમણલાલ સોનીની આત્મકથા 'રાખનું પંખી' પણ આગવી ભાત પાડે તેવી છે. અલબત્ત, ગાંધીજીએ અજાણતાં જ ઊભા કરેલા માપદંડને પ્રતાપે સ્ખલનોની એકરાર હોય એવી જ આત્મકથાઓને મુઠીઊંચેરી ગણવાનો (કુ)રિવાજ આપણે ત્યાં ફેલાયો છે. કાં તો પછી માત્ર આત્મપ્રશસ્તિથી રચાયેલી કથાઓ હોય, જે સ્વયમેવ વેંતઊંચેરી થવા માટે જ લખાઈ હોય ! પણ કોઈના જીવનમાં સ્ખલન જ હોય નહિ, તો એની કબૂલાત ક્યાંથી કરે ? અને તો પછી એ કથા મસાલેદાર ન બને ! આમ છતાં, નિખાલસ આત્મવૃત્તાંત તરીકે 'રાખનું પંખી' ભરપૂર રસાળ બની છે.

રમણલાલ સોનીના કસબ-કારીગરીની આ તો આછેરી ઝલક છે. આ ઉપરાંત એમના પ્રદાન-યોગદાન વિશે ઘણું લખી શકાય... પણ ખરેખર તો આવા પડદાઓ હટાવીને સીધું જ એમના સર્જન સુધી પહોંચવું એ શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ છે. એમણે જેને સમજાવવું પડે એવું અઘરું ક્યારેય લાગ્યું નથી. હા, એક નાનકડું કાજળનું ટપકું છેલ્લે છેલ્લે કરવું જરૂરી લાગે છે. રમણલાલ સોનીમાંનો મૂલ્યનિષ્ઠ ગાંધીવાદી એમનામાં સર્જકને કશેક નડતો.. એટલે ભાગ્યે જ એમની કથાઓમાં સૌંદર્ય અને પ્રેમની વાત આવે, અને રોમૅન્ટિક અનુવાદો પણ 'એડિટ' થઈ 'સામાજિક' બની જાય ! સર્જકને સંતોષ થાય, પણ વાચકને....

પરિષદવૃત્ત

સંકલન અનિલા દલાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ

ચોવીસમું જ્ઞાનસત્ર

માંડવી (કચ્છ) તા. ૨૩-૨૪-૨૫ ડિસેમ્બર – ૨૦૦૬

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ચોવીસમુ જ્ઞાનસત્ર વિવેકાનંદ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, માંડવી(કચ્છ)ના નિમત્રણથી પરિષદ પ્રમુખ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈના અધ્યક્ષપદે તા ૨૩ ૨૪ ૨૫ ડિસેમ્બર – ૨૦૦૬ (શનિ રવિ-સોમ)ના દિવસો દરમિયાન યોજાશે આ જ્ઞાનસત્રમાં જોડાવા માટે સભ્યોએ ડેલિગેટ-ફી રૂ ૧૦૦/ અને ભોજન-ઉતારા ફી રૂ ૨૦૦/ એમ કુલ રૂ ૩૦૦/ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના કાર્યાલયમા તા. ૧૫ ડિસેમ્બર – ૨૦૦૬ સુધીમા ભરવાના રહેશે. પરિષદના આજીવન કે વાર્ષિક સભ્ય ન હોય તેઓએ વાર્ષિક સભ્ય ફીના રૂ ૨૦૦/ પણ ભરવાના રહેશે. એટલે કે તેઓએ કુલ રૂ ૫૦૦/ (પાચસો રૂપિયા) ભરવાના થશે. વિદ્યાર્થીઓ માટે ડેલિગેટ ફી રૂ ૫૦/ અને ભોજન-ઉતારા ફી રૂ ૧૦૦/ ભરવાના રહેશે. વિદ્યાર્થીઓએ ફી સાથે આચાર્યશ્રીના સહીસિક્કાવાળું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાનુ રહેશે. જ્ઞાનસત્રનો વિગતવાર કાર્યક્રમ નીચે આપ્યો છે રાત્રિબેઠકોમા પરિષદ તથા સ્વાગત સમિતિ દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો યોજાશે જ્ઞાનસત્રના દિવસો દરમિયાન પુસ્તકપ્રદર્શન પણ યોજાશે

કાર્યક્રમ

પ્રથમ બેઠક ઉદ્‌ઘાટન-બેઠક

તા. ૨૩ ૧૨ ૨૦૦૬ બપોરના ત્રણ વાગ્યે.

પ્રાર્થના	
ગીત (જય જય ગરવી ગુજરાત)	
સ્વાગતમત્રીશ્રીનું પ્રવચન	શ્રી કીર્તિભાઈ ખત્રી
સ્વાગતપ્રમુખશ્રીનું પ્રવચન	શ્રી કાતિસેન શ્રોફ
મહેમાનોનુ પુસ્તક-અર્પણ દ્વારા સ્વાગત	યજમાનસસ્થાના પ્રતિનિધિ
પરિષદ મંત્રીશ્રીનું નિવેદન	શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર
પારિતોષિક-વિતરણ	સચાલન શ્રી ભારતીબહેન દવે
ઉમાસ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક પ્રાપ્ત કૃતિ વિશે	
અતિથિવિશેષશ્રીનું વક્તવ્ય	શ્રી ઉશનસ્
પ્રાસગિક વક્તવ્ય	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
પ્રમુખશ્રીનો પરિચય	શ્રી વર્ષાબહેન અડાલજા

ઉપપ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક
પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય : શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ
આભાર : યજમાનસંસ્થાના પ્રતિનિધિ
આભાર : શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ

બીજી-ત્રીજી બેઠક

તા. ૨૪-૧૨-૨૦૦૬, સવારના ૮-૩૦થી ૧૦-૩૦ તથા ૧૧-૪૫થી બપોરના ૧-૦૮

વિષય : ઈ. સ. ૨૦૦૪ તથા ઈ. સ. ૨૦૦૫ના બે વરસના સમયગાળામાં પ્રકાશિત થયેલા ગુજરાતી સાહિત્યનું સરવૈયું

સંચાલન : શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ – શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ
અધ્યક્ષ : શ્રી ચંદુ મહેરિયા

વિષય અને વક્તાઓ :

કવિતા : શ્રી દિલીપ ઝવેરી
નાટક : શ્રી રાજેન્દ્ર મહેતા
વાર્તા : શ્રી માય ડિયર જયુ
વિવેચન : શ્રી ભરત મહેતા
નવલકથા (૨૦૦૪) : શ્રી બિપીન આશર
નવલકથા (૨૦૦૫) : શ્રી સિલાસ પટેલિયા
નિબંધ : શ્રી મહેન્દ્રસિંહ પરમાર
સંશોધન-સંપાદન : શ્રી અભય દોશી
ચરિત્રસાહિત્ય : શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ
બાળસાહિત્ય : શ્રી રક્ષાબહેન દવે
અનુવાદ : શ્રી ઋચા બ્રહ્મભટ્ટ

ચોથી બેઠક

તા. ૨૪-૧૨-૨૦૦૬, બપોરના ૨-૩૦થી ૫-૩૦

વિષય : સર્જકવિશેષ : 'દર્શક'

સંચાલન : શ્રી ભારતીબહેન દવે
અધ્યક્ષ : શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતા
નવલકથા : શ્રી સૌરભ શાહ
નાટક : શ્રી ભરત દવે
શેષ : સમગ્ર ગદ્ય : શ્રી મનસુખ સલ્લા

પાંચમી બેઠક

તા. ૨૫-૧૨-૨૦૦૬, સવારના ૧૦-૦૦થી ૧૨-૩૦

ષય : ઉત્તર ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છનું લોકસાહિત્ય

લન : શ્રી અનિલા દલાલ
યક્ષ : શ્રી બળવંત જાની
. સમાજ અને સાહિત્યની ભૂમિકા : શ્રી ભગવાનદાસ પટેલ

ભીલ આદિવાસીઓના લોકગીતો
વિશેષે કરીને પ્રણયગીતો — શ્રી કાનજી પટેલ
સૌરાષ્ટ્ર પ્રાચીન ભજનસાહિત્ય — શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુ
કચ્છનુ લોકસાહિત્ય — શ્રી દિનેશ જોશી
કચ્છી લગ્નગીતો — શ્રી વિશન નાગડા

સમાપન ૧૨-૩૦થી ૧-૦૦

સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો

તા. ૨૩ ૧૨-૦૬ રાત્રે ૮ ૩૦

નવોદિત કવિઓનું કાવ્યપઠન

શ્રી સતીશ વ્યાસ લિખિત, શ્રી કમલ જોશી દિગ્દર્શિત નાટક 'જળને પડદે'

તા. ૨૪ ૧૨-૦૬ રાત્રે ૮-૩૦

યજમાન સંસ્થા તરફથી સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

પુસ્તક-પ્રદર્શન

તા. ૨૩ ૧૨-૦૬થી તા. ૨૫ ૧૨-૦૬

*

આપણો સાહિત્યવારસો

તા. ૧૭-૧૧ ૨૦૦૬ના રોજ સાંજે પંડિતયુગના મનીષી સાક્ષર મણિલાલ ન. દ્વિવેદીના સાહિત્યવારસાનો મૂલ્યાંકનપરક સઘન પરિચય શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકરે આપ્યો. આરંભમા અનિલા દલાલે મણિભાઈની 'કંઈ લાખો નિરાશામા અમર આશા છુપાઈ છે પક્તિ યાદ કરી કહ્યુ કે અલબત્ત, તેમનું મુખ્ય પ્રદાન ગદ્ય સાહિત્ય છે મણિભાઈના ઊંડા અભ્યાસી ધીરુભાઈએ પછી જણાવ્યુ કે ભલે તે ગદ્યકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા, પણ તેમણે શરૂઆત તો કવિતાથી કરી હતી – આત્મનિમજ્જન' સગ્રહના પ્રકાશનથી. મણિલાલ દ્વિવેદીના 'આત્મવૃત્તાન્ત'ની વાત કરતા તેમણે આ મનીષીના જીવન કવનને ' ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર" કહ્યુ હતું મણિભાઈનુ બાહ્યજીવન કુરુક્ષેત્ર હતું પણ તેમનું સાહિત્યક્ષેત્ર એ ધર્મક્ષેત્ર હતું વેદાંતની પ્રતિષ્ઠા માટે લખેલા સર્વગ્રાહી ગ્રથ સિદ્ધાતસાર'નો વિસ્તૃત પરિચય આપી મણિભાઈની બૌદ્ધિકતાને બિરદાવી, સાથે અન્ય નિબધો, મુખ્ય લેખોની સદૃષ્ટાત ચર્ચા કરી. તો રમણભાઈ નીલકંઠ અને મણિભાઈ વચ્ચેના વિવાદની 'ભદ્રભદ્ર'માથી ઉદાહરણ આપી રસપ્રદ ચર્ચા કરી મણિલાલના પ્રદાનનું મૂલ્યાકન પસદ કરેલા દૃષ્ટાતોના પઠનથી પુષ્ટ કર્યું અને સમજવા અઘરા કંઈક શુષ્ક બની જાય એવા પંડિતયુગના આ સાક્ષરની સુબોધ રજૂઆત કરી તેમણે પડિતયુગને જીવત કરી દીધો. રમણભાઈ અને મણિલાલના વિચારભેદને સ્પષ્ટ કરવા અંતમા ધીરુભાઈએ 'ઊંચા પહાડ નીચી ખીણ' એ નાટિકાના અશો વાચ્યા હતા ધીરુભાઈની વિનતીથી અધ્યાપિકા નલિનીબહેને પણ અન્ય ઉદાહરણોનું ભાવપૂર્ણ પઠન કર્યું હતુ તેમના સુઆયોજિત વ્યાખ્યાન દ્વારાશ્રી ધીરુભાઈએ એક અભ્યાસી વક્તા તરીકે અનુકરણીય દૃષ્ટાત પૂરુ પાડ્યુ એમ આભારવિધિમા ભોળાભાઈએ ઉલ્લેખ કર્યો.

*

ગ્રંથાલય સપ્તાહ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ચી. મં. ગ્રંથાલયમાં તા. ૧૪-૧૧-૦૬થી ૨૦-૧૧-૦૬ દરમિયાન ગ્રંથાલય સપ્તાહનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. તેમાં બપોરે ૧૨-૦૦થી ૫-૩૦ સુધી પુસ્તક-પ્રદર્શન અને સાંજે ૪થી ૬ વાચકો-બાળકો માટે તેમજ સાહિત્યના વિવિધ કાર્યક્રમોનું આયોજન થયું. ૧૪-૧૧-૦૬ના રોજ સાંજે પરિષદ પ્રમુખ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ પુસ્તક પ્રદર્શનમાં મૂકેલાં પુસ્તકોમાંથી પસંદ કરેલી પંક્તિઓનું પઠન કરી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂક્યું હતું. આજના કૉમ્પ્યુટર યુગમાં જ્યારે વાચન ઓછું થઈ રહ્યું છે ત્યારે આવા કાર્યક્રમોથી જ વાચકો વાચન સુધી પહોંચી શકે તે વાત તેમણે કરી. પરિષદના વહીવટીમંત્રી શ્રી રતિભાઈએ ગ્રંથપાલની જવાબદારીમાં મહત્ત્વ પર ભાર મૂક્યો. પ્રકાશનમંત્રી શ્રીમતી ભારતીબહેને પુસ્તક-પ્રદર્શન અને ગ્રંથાલય-સપ્તાહ વિશે વિગતો આપી. તા. ૧૫-૧૧-૦૬ સાંજે, બાળવાર્તા-કથન સ્પર્ધામાં (૧૮ બાળકો-કિશોરો) નિર્ણાયક તરીકે બાળસાહિત્યકાર શ્રી યશવંત મહેતાએ સેવાઓ આપી. તા. ૧૬-૧૧-૦૬ સાંજે બાળ-કાવ્યોની-ગીતોની સ્પર્ધામાં (૩૬ બાળકો) શ્રી શ્રદ્ધાબહેન ત્રિવેદીએ બાળકોને તાલ-લયની સમજ આપી અને ઇનામો જાહેર કર્યાં. ૧૭-૧૧-૦૬ સાંજે બાળજોડકણાં સ્પર્ધામાં (૨૧ બાળકો) ઉપપ્રમુખ શ્રી હરિકૃષ્ણભાઈએ સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર તરફ બાળકોનું ધ્યાન દોરી પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો. આ કાર્યક્રમમાં ભૂતપૂર્વ પ્રમુખશ્રી ધીરુબહેન પટેલ અને પ્રસારમંત્રી અનિલાબહેન હાજર રહ્યા હતા. દરેક સ્પર્ધામાં ચાર-ચાર ઇનામો આપવામાં આવ્યાં. અને ત્રણે દિવસના કાર્યક્રમોમાં જુદી જુદી શાળાઓ – સી. એન. વિદ્યાલય, મંગલવિદ્યાલય, વિજયનગર સ્કૂલ, વસંત સ્કૂલ વગેરેમાંથી ભાગ લેનાર દરેક વિદ્યાર્થીને એક-એક પુસ્તક આપ્યું.

૧૮-૧૧-૦૬ના રોજ વાચકો સાથેના વાર્તાલાપના કાર્યક્રમમાં ગ્રંથાલયમાં નિયમિત આવતા શ્રી હરીશભાઈ ખત્રી અને શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ રાવલ આમંત્રિત હતા. તેમણે સમાજ અને જીવનમાં ગ્રંથાલયના ફાળા વિશે તેમજ ગ્રંથાલય પાસેથી રહેતી અપેક્ષાઓની વાતો કરી. બીજા વાચકોને પણ પોતાના અનુભવ, ગ્રંથાલયની સમય-મર્યાદા વગેરે વિશે રસપૂર્વક ચર્ચાઓ કરી. કોષાધ્યક્ષ શ્રી રાજેન્દ્રભાઈએ વાચકોની અપેક્ષાઓ પૂરી કરવા પ્રયત્નો કરીશું એવી આશા આપી. ૧૯-૧૧-૦૬ સાંજે – 'મને ગમતું પુસ્તક' વિશે શ્રી માર્ટિનભાઈ મેકવાને નાતજાતના ભેદભાવ રાખ્યા વિના વ્યવહાર કરવા વિશે દૃષ્ટાંતો આપી બાળકો સાથે વાતો કરી. તા. ૨૦-૧૧-૦૬ સાંજે – શ્રી બિંદુબહેન ભટ્ટ અને શ્રી દીવાન ઠાકોરે પોતાની સર્જનપ્રક્રિયા વિશે વક્તવ્યો રજૂ કરતાં 'અખેપાતર' અને 'પ્રવેશદ્વાર'નાં લેખન દરમિયાન પોતાને થયેલા અનુભવો – મૂંઝવણોની સુંદર છણાવટ કરી.

આ સમગ્ર કાર્યક્રમમાં અમારા ઉત્સાહને વધારનાર પરિષદના સૌ હોદ્દેદારોના અમે ઋણી છીએ. દરેક વખતે માર્ગદર્શન આપી આયોજનમાં સહાય કરનાર ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના નિયામક શ્રી રમેશભાઈ દવે તેમજ અન્ય વ્યાખ્યાતાઓ, કર્મચારીઓનો તેમજ ચી. મં. ગ્રંથાલયના સાથી-કર્મચારીઓનો હૃદયથી આભાર માનીએ છીએ.

– દીપ્તિ શાહ
ગંગારામ વાઘેલા
(ચી. મં. ગ્રંથાલય)

નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'નવોદિત-સર્જકો સાથે સંવાદ' વિશેના કાર્યક્રમોમાં તા. ૭-૧૧-૨૦૦૬ના રોજ પરિષદ પ્રમુખ કુમારપાળ દેસાઈએ નવોદિત-સર્જકોને સંબોધીને સર્જનપ્રક્રિયા વિશે ચાવીરૂપ વક્તવ્ય આપ્યું હતું તુષાર ભટ્ટ અને નિરંજન ત્રિવેદીએ પણ સર્જનપ્રક્રિયાની ચર્ચામાં ભાગ લીધો હતો. તા. ૧૪-૧૧-૦૬ના રોજ રતિલાલ બોરીસાગરે 'ટૂંકીવાર્તામાં ભાષાકર્મ' વિશેની ચર્ચા કરી હતી. તા. ૨૨-૧૧-૦૬ના રોજ ધીરુબહેન પટેલે નવોદિતો સાથે સર્જનપ્રક્રિયાની ગોષ્ઠિ કરી હતી. કુમારપાળ દેસાઈ, સતીશ વ્યાસ અને રાજેન્દ્ર પટેલે પણ ચર્ચામાં ભાગ લઈ નવોદિતોને સર્જનપ્રક્રિયાની પ્રેરણા આપી હતી. કેટલાંક નવોદિતોએ કૃતિઓ પઠન પણ કર્યું હતું

ગ્રંથગોષ્ઠિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક લા. સ્વાધ્યાય મંદિરના ઉપક્રમે યોજાતા 'ગ્રંથગોષ્ઠિ' કાર્યક્રમમાં તા. ૨૩-૧૧-૨૦૦૬ના રોજ કિરણ દેસાઈકૃત બૂકર પારિતોષિક પ્રાપ્ત નવલકથા 'ધ ઇન્હેરિટન્સ ઑફ લોસ' વિશે ભોળાભાઈ પટેલે રસપ્રદ વક્તવ્ય આપ્યું હતું

*

* તા. ૫-૧-૨૦૦૭ સાંજે 'વિનોદિની નીલકંઠ શતાબ્દી' નિમિત્તે વિનોદિનીબહેનના સાહિત્યિક પ્રદાન વિશે પરિસંવાદનું આયોજન થયું છે – વિનોદિની નીલકંઠ પરિવાર અને પરિષદના સંયુક્ત ઉપક્રમે.

* તા. ૬-૧-૨૦૦૭ અને તા. ૭-૧-૨૦૦૭ – બે દિવસો દરમિયાન દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદમીના સહયોગમાં પરિષદ ભવનમાં 'ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી' પર રાષ્ટ્રીય કક્ષાનો પરિસંવાદ યોજવામાં આવ્યો છે

* 'આપણો સાહિત્યવારસો' અંતર્ગત દિવંગત ગદ્યસર્જક શ્રી આનંદશંકર ધ્રુવની ગદ્યરચનાઓના અંશોનું પઠન જાન્યુઆરીમાં યોજાશે.

* તા. ૨૦ તથા ૨૧ જાન્યુઆરી ૨૦૦૭ના દિવસોએ 'એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહનનિધિ તરફથી એકાંકી નાટ્યલેખન શિબિર પરિષદ ભવનમાં યોજવામાં આવી છે. ભાગ લેવા ઇચ્છતાં બહેનોએ તા. ૧૦-૧-૨૦૦૭ સુધીમાં રજિસ્ટ્રેશન ફી રૂ ૧૦૦/- ભરી સંપૂર્ણ માહિતી કાર્યાલયમાંથી મેળવી લેવી અથવા વેબસાઇટ : www gujaratisahityaparisad org જોઈ લેવી. શિબિરનો સમય સવારના ૧૦થી સાંજના ૬ સુધીનો રહેશે.

આ પ્રાથમિક શિબિરમાં તૈયાર થયેલી કૃતિઓમાંથી પસંદગી પામેલી કૃતિઓની લેખિકાઓ માટે સઘન તાલીમ મેળવવા તા. ૨૭-૧-૦૭, તા. ૨૮-૧-૦૭, તા. ૨૯-૧-૦૭ના રોજ બીજી શિબિર યોજવામાં આવશે રજિ ફી રૂ ૧૫૦/-.

'પરબ' અપીલ પેટે મળેલ દાન તથા અન્ય દાનની વિગત

૧	દીપક વી. દવે	મુંબઈ	૧,૦૦૦
૨	ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા	રાજકોટ	૨૫૦
૩	જયંત ગાડીત	વડોદરા	૧,૮૫૦
૪	જાગૃત ગાડીત		૮૫૦

૫.	મુકુન્દ શાહ	અ'વાદ	૫૦૦
૬	અરુણાબહેન જાડેજા	અ'વાદ	૧,૦૦૦
૭.	રસિકલાલ દવે	વડનગર	૫૦૦
૮.	જસ્ટિસ એ. પી. રવાણી	અ'વાદ	૧,૫૦૦
૯.	રમણ સોની	વડોદરા	૧,૦૦૦
૧૦.	હિમાંશી શેલત	વલસાડ	૧,૫૦૦
૧૧.	યોગેશ જોષી	અ'વાદ	૧,૦૦૦
૧૨.	કમલેશ દરૂ	મુંબઈ	૧,૦૦૦
૧૩.	સુરેશ એમ. શાહ	અ'વાદ	૫૦૦
૧૪.	ભગવતીપ્રસાદ પાઠક	ચોરવાડ	૧,૮૫૦
૧૫	કુંજબાળા કે. પરીખ	મુંબઈ	૨,૦૦૦
૧૬.	જગદીશ એમ. પટેલ	અ'વાદ	૫૦૦
૧૭	ગુરુપ્રસાદ હિ દેસાઈ	જૂનાગઢ	૬૨૧
૧૮.	ચુનીલાલ ગઢિયા	વડોદરા	૫૦૧
૧૯	મનસુખ સલ્લા	અ'વાદ	૧,૦૦૦
૨૦	અનિલ શ્રીધરાણી	ભાવનગર	૨,૦૦૦
૨૧.	લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	અમદાવાદ	૧૩,૦૦૦
૨૨.	સુધીર શાહ	ભરૂચ	૧૫,૦૦૦
૨૩.	પૂર્ણિમાબહેન પી. પાઠક	અમદાવાદ	૫,૦૦૦
૨૪.	પુષ્કર કન્સ્ટ્રક્શન કું (હ. પ્રિયકાન્ત પરીખ)	અ'વાદ	૫,૦૦૦
૨૫	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ સેવા સમાજ ટ્રસ્ટ (પૂરક દાન)	દંતાલી	૧,૦૦,૦૦૦
૨૬.	ભરૂચ ડિસ્ટ્રીક્ટ મેનેજમેન્ટ એસોસીએશન c/o જી સી. શાહ (ભરૂચમાં ગોઠવેલ વ્યાખ્યાન પેટે પ્રાપ્ત)	ભરૂચ	૪૦,૦૦૦
૨૭	ગ્રામભારતી (પુસ્તકોના પ્રકાશનમાં યત્કિંચિત દાન પેટે)	અમરાપુર	૫૦,૦૦૦

જ્ઞાનસત્ર સ્થળે પહોંચવા અંગેની સૂચના

- અંગત વાહન દ્વારા આવનારે ભચાઉ પહોંચ્યા પછી ભચાઉથી બાયપાસ રોડ દ્વારા સીધા ભુજ પહોંચી શકાશે
- ભુજથી માંડવી જતાં પચાસ કિલોમિટરના અંતરે, માંડવી શહેરથી બે કિલોમિટર પહેલાં સંસ્થા આવેલી છે
- બસ અથવા ટ્રેન દ્વારા આવનાર માટે સીધા ભુજ પહોંચવાનું હિતાવહ રહેશે. અલબત્ત, ઊપડવાના સ્થળથી માંડવીની સીધી બસસેવા ઉપલબ્ધ હોય તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સીધા જ જ્ઞાનસત્રના સ્થળે પહોંચી શકાશે
- ભુજ રેલવે સ્ટેશનથી એસ. ટી. બસસ્ટેન્ડથી માંડવી આવવા માટે એસ.ટી.ની બસો મળ્યા કરતી હોય છે એસ.ટી. બસ સ્ટેન્ડ પર ખાનગી વાહનો પણ મળે છે
- જરૂર પડ્યે સંપર્ક : ગોરધનભાઈ પટેલ 'કવિ' (સ્થાનિક વ્યવસ્થાપક) મોબાઈલ નં. ૯૮૨૫૨-૪૩૩૫૫

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

નરેશ વેદનું વ્યાખ્યાન

બગસરાની શ્રીમતી જે સી. ધાણક આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કૉલેજના અનુસ્નાતક કેન્દ્રના ઉપક્રમે ૯ ઑક્ટોબરના રોજ ડૉ. નરેશ વેદે 'રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર' પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું

ઉપલેટામાં મુશાયરો

ઉપલેટામા 'શબ્દલોક'ના ઉપક્રમે ૩૦ ઑક્ટોબરના રોજ મુશાયરો થયો જેમાં પથિક, અહમદ મકરાણી, ગુણવંત જોશી, ભગુ ખાખરિયા, અશરફ મકરાણીએ પોતાની કૃતિ રજૂ કરી હતી.

'વલયની અવકાશી સફર'નું વિમોચન

કિશોર અંધારિયા લિખિત, ગૂર્જર ગ્રથરત્ન કાર્યાલય દ્વારા પ્રકાશિત, 'વલયની અવકાશી સફર'નુ વિમોચન સુભાષભાઈ મહેતાએ કર્યું શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર કાર્યક્રમના અધ્યક્ષ હતા અને સચાલન અજય પાઠકે કર્યું હતું

⊛

નવલકથા

ઠૂંઠ : જેઠાભાઈ પટેલ, ૨૦૦૬, હર્ષ પ્રકાશન (અ'વાદ-૧), પૃ. ૮+૧૫૨, રૂ ૭૦/- છાવણી : ધીરેન્દ્ર મહેતા, ૨૦૦૬, ગૂર્જર ગ્રથરત્ન કાર્યાલય (અ'વાદ-૧), પૃ. ૨૪૮, રૂ ૧૧૦/- કોઈક તો... : વિષ્ણુ પ્રભાકર, ૨૦૦૬, નવભારત પ્રકાશન (અ'વાદ-૧), પૃ ૩૪૦, રૂ ૧૬૦/- વેદનાની એક ડાળ : ગિરીશ ભટ્ટ, ૨૦૦૫, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ-૧), પૃ. ૧૯૬, રૂ ૧૦૫/-. આંધીનો ઉજાશ - જય ગજ્જર, ૨૦૦૬, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ-૧), પૃ ૩૫૮, રૂ ૧૯૦/- કૌશેટાનું ઘર - સુમંત રાવલ, ૨૦૦૬, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ-૧), પૃ. ૨૧૨, રૂ ૧૧૦/- અબોલા બોલબાલા : ઇન્દુ પુવાર, ૨૦૦૫, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ-૧), પૃ. ૧૮૮, રૂ ૧૦૦/-

'પરબ' ૨૦૦૬ : વાર્ષિક સૂચિ

ઊર્મિલા ઠાકર

વર્ષ : ૪૮	જાન્યુ.-જૂન ૨૦૦૬	અંક ૧-૬
*વર્ષ : ૧	જુલાઈ-ડિસેમ્બર ૨૦૦૬	અંક ૧-૬

(ગુજરાતી આંકડા અંકનો મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક સૂચવે છે)

કૃતિસૂચિ

● અભ્યાસ

આર્થર મિલર	સુરેશ શુક્લ	૬, 48-51
એક સાચા બાલસાહિત્યકાર	શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૮, 60-62
કલા અને સાહિત્ય	સુમન શાહ	૬, 42-48
પરંપરાનું સંકલન : થોડોક પુનર્વિચાર	અરુણા જોશી	૧૦, 36-43
પહેલું સુખ તે માંદા પડ્યા	રતિલાલ બોરીસાગર	૩, 46-53
'પોટર્કુ' – એક મર્મવિશ્લેષણ	કે જે વાળા 'સુલભેશ'	૮, 58-60
સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રનાં નાટકોમાં કલ્પનો	સુરેશ દેસાઈ	૩, 32-46

● અહેવાલ

અસ્મિતાપર્વ-૯ : અમીરસ સૂરશબ્દનો ઝમે મૌનમાં..	અજય પાઠક	૫, 74-75
કવિશ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લને નરસિંહ મહેતા ઍવૉર્ડ	નીતિન વડગામા	૧૧, 79-80
સંસ્કૃતસત્ર છ : સક્રિય ભાવાત્મક એકતાનું રસકેન્દ્ર	અજય પાઠક	૧૦, 73

● આસ્વાદ –

કવિતા

અભિધાની પાર ઊભેલી કવિતા (ચુપચાપ ચાલ્યો : ધીરુ પરીખ)	યોસેફ મેકવાન	૮, 33-34
'એક બારી ઊઘડે...' (એક બારી ઊઘડે : હરિકૃષ્ણ પાઠક)	સતીન દેસાઈ 'પરવેઝ'	૨, 40-41
કલ્પના નદીના કાંઠે પંખીકલ્પનો (હું જો હોત : જીવનાનંદ દાસ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૧, 41-44
કવિતા ન કરવા વિશે કવિતા (કવિતા ન કરવા વિશે કવિતા : જયન્ત પાઠક)	વિનોદ જોશી	૩, 29-31
નિકટ છતાં દૂર (ભેશ ન આંજું. રાપ ' ' નીનુ મઝુમદાર)	વિનોદ જોશી	૬, 40-41

* 'પરબ' વર્ષ ૪૮ના ૬ઠ્ઠા અંક (જૂન ૨૦૦૬) પછી સબ ડિવિઝનલ મૅજિસ્ટ્રેટ, અમદાવાદની ઑફિસના આદેશ મુજબ 'પરબ'નું રજિસ્ટ્રેશન નવેસરથી કરાવવાનું બન્યું હોઈ જુલાઈ ૨૦૦૬ના અંકથી 'વર્ષ ૧' 'અંક ૧' – ક્રમાંક આપ્યો છે.

યૉસેફ મેકવાનનું એક કાવ્ય (રાત યૉસેફ મેકવાન) લાભશંકર ઠાકર ૧, 27 28
સહજમા ઊઘડતો સઘળાનો વિસ્તાર
(અવકાશની ઝાંખી હર્ષદ ત્રિવેદી) સંજુ વાળા ૭, 38-40
સૌદર્ય અને પ્રેરણા સ્પર્શનું કાવ્ય
(છે છે અને નથી નથી નિરંજન ભગત) રમેશ પારેખ ૧, 28 30
હવાની કબરમા ગૂગળામણ ? (બસ નીલેશ રાણા) રાધેશ્યામ શર્મા ૪ 38-40
• એકાંકી
તત્ત્વાતર સતીશ વ્યાસ ૧૧ 22 37
• કવિતા
અટકળનો દરિયો અઝીઝ ટંકારવી ૩, 15
અવસરિયો રતિલાલ સથવારા ૮, 20
આ સમય છે .. ઉર્વીશ વસાવડા ૧૨, 9
આટલીક લગરીક વાત યૉસેફ મેકવાન ૩, 16
આવી જવું અચાનક સંધ્યા ભટ્ટ ૧૦ 17
આવ્યા ત્યારે ને જાઓ ત્યારે ઉશનસ્ ૧, 13
ઉનાળુ બપોર પ્રદ્યુમ્ન તન્ના ૫, 15
એક કાવ્ય ઇન્દુ પુવાર ૧૧, 12
એક કાવ્ય વિપાશા ૫, 14
એના દરમા ! દિલહર સઘવી ૫ 14
એમ જ લખુ છું કિશોર મોદી ૫, 12
એવું પૂછે અંદરથી મહેશ દાવડકર ૧૨, 16
ઍશીમે નિરંજન ભગત ૭ 11
કરો સહી કાગળ પર.. હરિશ્ચન્દ્ર જોશી ૯, 14
કહાં હશે મીતવા શૈલેશ ટેવાણી ૧૧, 13
ક્લિક્ ક્લિક્ ક્લિક્ ઊર્મિલા ઠાકર ૧, 15-19
કુંજડી લાલજી કાનપરિયા ૪ 13
ક્યાં છે ? નલિન રાવળ ૧૨ 9
ગયો વાપરો પડી ઊજમશી પરમાર ૧૧, 11
ગાડાં વસ્યા હો ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી ૨, 18
ઘટના એવી હરિકૃષ્ણ પાઠક ૫, 12
ચનિયો મોટો ચોર ! કરસનદાસ લુહાર ૧૦ 16-17
ચાર કાવ્યો (૧ બે કૂતરાની કથા, ૨ તું શુ કરે ?
૩ સાભરણ, ૪ બર્ડફ્લૂ) ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૫, 10-11
ચાર ગઝલ (૧ અઠે દ્વારકા, ૨ ભ્રમ મહીં રહેતો
નહીં. ૩ જીવવાનુ શા માટે ? ૪ કોઈ રોકે) રાજેશ વ્યાસ મિસ્કીન ૨, 19
ચાર ગઝલ (૧ અંતે ૨ ભૂલી જા, ૩ પ્હાડથી

ગબડાન .. ૪. પવતનુ ખળખળ વહી જવું)	[illegible]	[illegible]
છે વાર ક્યાં ?	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦, 20
જત લખવાનું	રાજેશ મહેતા 'રાજ'	૧૨, 16
ઝાડી, ઝાંખરાં જંગલ વેરાન	બકુલ ત્રિપાઠી	૧, 19-20
ત્રણ કાવ્યો	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૬, 14-16
ત્રણ કાવ્યો (૧. ધૂળિયો વૈભવ, ૨. તડકો ચાખો પોષની સવારે, ૩. સાંયા)	હરિશ્ચન્દ્ર જોશી	૧, 14
ત્રિપદી	દિનેશ કોઠારી	૬, 18
દયાની અરજી	જયન્ત પંડ્યા	૯ 21-22
દૂધ	સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	૩, 10-12
દેવઊઠી અગિયારસના દિવસે ,	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧, 13
દેહી – તરાપા	ઊજમશી પરમાર	૧૧, 11
ધૂઆંધારની ધારા	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૮, 15-16
નથી – છે – હશેના હોવાથી સંભાવના વિશે (૧. નથીના હોવા વિશે, ૨. છેના હોવા વિશે, ૩ હશેના હોવા વિશે)	પ્રાણજીવન મહેતા	૯, 18-19
નીકળ	મનહર જાની	૧૦, 14-15
પડઘાની ધાર	અંકિત ત્રિવેદી	૫, 12
પંખી પદારથ	હરીશ મીનાશ્રુ	૮, 16-19
પંખી પદારથ	હરીશ મીનાશ્રુ	૧૨, 10-14
પંથ ભવનો	જયન્ત પંડ્યા	૩, 14
પાછાં આવ્યાં પતંગિયાં	રમણીક અગ્રાવત	૧૨, 15
પ્રતિક્રિયાનું કાવ્ય	સુભાષ શાહ	૧૦, 18-20
પ્રતીક્ષા	નિરંજન ભગત	૧૨, 8
બધી વાત	સાગર નવસારવી	૬, 20
બર્નિંગ ટ્રેન	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૯, 15-16
બાઈ, મારે આંગણે ..	ગભરુ ભડિયાદરા	૬, 18
બારણાં	ભાસ્કર ભટ્ટ	૧૨, 15
બિલ્ડર	વત્સલ ર. શાહ	૧૦, 15-16
બે કાવ્યો (૧. પશ્યંતીની પેલે પાર, ૨. આ દિશાઓની જરા ઓઢો પછેડી)	જાતુષ જોશી	૩, 14
બે કાવ્યો (૧. ગાડીની ગતિ, ૨. રાહમાં મુસાફર)	ધીરુ પરીખ	૪, 17
બે કાવ્યો (૧. ઠેરના ઠેર, ૨. આર્ક ઓફ નોઆ)	ધીરુ પરીખ	૬, 19
બે કાવ્યો (૧ રંજ, ૨. ચિંતા)	ચિનુ મોદી	૮, 13-15
બે કાવ્યો (૧. જોડે જોડે, ૨. મારા પ્રેમમાં)	નિરંજન ભગત	૩, 13
બે કાવ્યો (૧ પિતાશ્રીને, ૨. એ પછી)	પ્રબોધ ર. જોશી	૧૦, 21

બે કાવ્યો	રમણીક સોમેશ્વર	૧૦, 13
બે ગઝલ (૧. લાગે છે, ૨. સમજો)	ભગવતીકુમાર શર્મા	૭, 10
બે ગઝલ (૧. આંખોમાં લઈને જાઉં ક્યાં ? ૨. તિરાડ)	રિષભ મહેતા	૨, 20
બે ગઝલ (૧. આમ બસ આમ જ... ૨. આકાશમાં)	સતીન દેસાઈ 'પરવેઝ'	૫, 13
બે ગીતો (૧. વરસે ખાંડાધાર, ૨. કોઈ અંજલિ છાંટે)	ઊજમશી પરમાર	૪, 13
બે રવીન્દ્રકાવ્યો (૧. કવિ ! તમે ક્યાં છો ? ૨. ગાઈ રહ્યા)	નિરંજન ભગત	૯, 13-14
બે સૉનેટ	ઉશનસ્	૧૦, 12-13
બે હાઈકુ	કંદર્પ ર. ત્રિવેદી	૭, 18
ભિક્ષાં દેહિ	દિનેશ કોઠારી	૯, 17
ભીતર જાઉં છું	સતીન દેસાઈ 'પરવેઝ'	૧૧, 14
મનોમયિ	નલિન રાવળ	૭, 11
મિત્ર, કવિ ઉશનસ્ પ્રતિ	જયન્ત પંડ્યા	૫, 15
મૃગજળના ડાઘ	પ્રભુ પહાડપુરી	૩, 15
રણમાં મલ્હાર...	હરિશ્ચન્દ્ર જોશી	૧૧, 13
રે મુજ ગુર્જર ધરતી	ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી	૧૦, 14
રૂમની દીવાલો	અરુણ પારેખ	૧૨, 17
લ્હેરા લઈને ગાઉં...	ઊજમશી પરમાર	૯, 16
વાચસ્પતિ	લાભશંકર ઠાકર	૮, 10-13
વાર થોડી લાગશે	સુધીર પટેલ	૧૦, 16
શબ્દપ્રમાણ	સ્નેહલ જોષી	૧૧, 13
શહેર અને ગામડાની વચ્ચેનું ગીત	પ્રફુલ્લ પંડ્યા	૩, 12
શિલ્પ સાથે સવાદ	લાભશંકર ઠાકર	૨, 11-18
સહારો	પ્રીતમ લાખાણી	૮, 19
સાદ કરે છે	ગોપાલ શાસ્ત્રી	૬, 20
સામો કાંઠો	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૯, 15
હરિ, એમ કરતાં કરતાં	રવીન્દ્ર પારેખ	૭, 18
હરિગીત	રવીન્દ્ર પારેખ	૬, 19
હવે હું સંબંધોના જાળામાં છું	ઉશનસ્	૬, 17
હંસગામિની	સુલભા દેવપુરકર	૭, 11
હાઈકુ	'જગતમિત્ર'	૭, 18
હાઈકુ	ધીરુ મોદી	૭, 18
હાઈકુ અને તાન્કા	પરાગ મ. ત્રિવેદી	૭, 10
હાથ મિલાવી નહીં શકુ	ગૌરાંગ ઠાકર	૪, 16
હુક્કાની ઘૂંટમાં આવેલ ઉત્સવનું ગીત	હર્ષદેવ માધવ	૪, 16
હું જીવું છું	સાહિલ	૧૨, 17
હેલો	યજ્ઞેશ દવે	૭, 12-18

હોય છે	રશીદ મીર	૬ 20
• કાલ્પનિકા (આધિભૌતિકી)		
મિસરની શાહજાદી	મધુસૂદન ઢાંકી	૨, 21-36
• કેફિયત		
'જળને પડદે'ની આરપાર	સતીશ વ્યાસ	૮, 30-32
• ગદ્ય		
છાયા	મનોજ્ઞા દેસાઈ	૯, 31
સ્વૈરકથા	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૯, 28-31
• ચરિત્ર નિબંધ		
કૈલાસ	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૦ 26-27
ધૂળનું રતન ભાણીબહેન	મનસુખ સલ્લા	૮, 26-29
• તંત્રીસ્થાનેથી		
શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રીજી, શ્રી રમણલાલ જોશી તથા શ્રી રમણલાલ સોનીની વિદાય	યોગેશ જોષી	૧૦ 4-6
ગુલાબદાસ બ્રોકરની વિદાય	„ „	૭ 4-5
ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની વિદાય	„ „	૪, 4-6
જાડેજાસાહેબની વિદાય	„ „	૧, 4
તુર્કિશ નવલકથાકાર ઓરહન પામુકને નોબલ પુરસ્કાર	„ „	૧૧ 4-6
બકુલભાઈ ચાલ્યા ગયા	„ „	૯, 4-6
રમેશ પારેખની વિદાય	„ „	૬, 4-7
કવિશ્રી વિંદા કરંદીકરને જ્ઞાનપીઠ પારિતોષિક	„ „	૨, 4-6
કવિશ્રી સુરેશ દલાલને કેન્દ્રિય સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક	„ „	૧, 4-5
• દૃશ્ય – શ્રાવ્ય		
ક્યાં છો, કાન્ત ?	રમણ સોની	૦૬, 52-59
15 પાર્ક એવન્યુ	ભરત દવે	૦૨, 76-79
સંવેદનશીલ લોકોએ જોવા જેવી ફિલ્મ ખામોશ પાની Silent Water	શરીફા વીજળીવાળા	૦૫, 60-65
• નિબંધ		
કેરીગાળો	ધીરુ મોદી	૦૫ 23-27
ક્યાં ગયું મારું ગામ	ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૧, 38-40
ગરવું ઈ મન, માનુ '	જયંતીલાલ દવે	૦૭ 31-37
જળરાશિનું અનુપમ સૌંદર્ય	કિશોર પંડ્યા	૦૬, 26-27
તસવીર બનાતા હૂં	હર્ષદ ત્રિવેદી	૧૨, 22-26
મારી આંખોમાં શહેર સળવળે	માવજી મહેશ્વરી	૦૪ 23-24

મારુ ગામ મનસુખ સલ્લા ૦૫, 20-23
મોભ રામચન્દ્ર પટેલ ૦૩, 25 28

• પત્રસેતુ

અભિજિત વ્યાસ ૦૪, 83 * ડંકેશ ઓઝા ૦૪, 83 * જયંત ગાડીત ૦૫, 84 * ધીરુભાઈ અધ્યારુ ૦૧, 82 * પરેશ નાયક ૧૧, 05 * ભોળાભાઈ પટેલ ૦૬, 82 * મનસુખ સલ્લા ૦૪, 83 * મહેન્દ્ર મેઘાણી ૦૨, 85, ૦૪, 82 * મુકુન્દ આર. દવે ૦૧, 81 82 * રમણ સોની ૦૭, 82, ૮, 84 * રમેશ દવે ૧૧, 85 * શિરીષ પંચાલ ૦૮, 79 * સૌરભ શાહ ૧૦, 79-83

• પરિષદ – અધિવેશન વિશેષાંગ

કવિતાની કોઢ અને નાટકનું નિર્માણ ચિનુ મોદી ૦૨, 46-49
કાંદિવલી (મુંબઈ) ખાતે ગુ.સા.પ.નું ૪૩મુ અધિવેશન
શબ્દ અને શબ્દકારનો જીવન્ત અનુભવ.. અજય પાઠક ૦૧, 55-62
ગુજરાતી વિવેચનવિચાર કેટલાક પ્રશ્નો શિરીષ પંચાલ ૦૨, 49-54
દલિત સાહિત્ય ભારતીય સંદર્ભમાં ચંદુ મહેરિયા ૦૨, 54 57
પ્રમુખપદેથી મુક્ત થવાની આ ઘડીએ. ધીરુબહેન પટેલ ૦૧, 49-51
બીજી શતાબ્દીનુ બીજુ પગલુ (પરિષદમંત્રીનો હેવાલ) હરિકૃષ્ણ પાઠક ૦૧, 51 55
સર્જકતા અદ્ભુત રોમાંચ, અદ્ભુત રહસ્ય બકુલ ત્રિપાઠી ૦૧, 46-49

• પરિષદ-પ્રમુખોના ભાષણોમાંથી આચમન : સંકલન યોગેશ જોષી

શ્રી કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી ૦૨, 7 9
શ્રી જયન્ત પાઠક ૦૪, 7-9
શ્રી ધીરુબહેન પટેલ ૧૧, 7 9
શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકર ૦૯, 8 12
શ્રી નટવરલાલ કુબેરદાસ પંડ્યા ૦૫, 4 8
શ્રી નિરંજન ભગત ૦૮, 4 7
શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી ૧૨, 4
શ્રી ભોગીલાલ સાંડેસરા ૦૩, 4 7
શ્રી યશવંત શુક્લ ૦૧, 6-9
શ્રી વિનોદ ભટ્ટ ૦૭, 6-9
શ્રી રઘુવીર ચૌધરી ૧૦, 7 11
શ્રી રાજેન્દ્ર શાહ ૦૬, 8 11

• પરિષદવૃત્ત

સંકલન દિલીપ વ્યાસ

અતિથિગૃહની સગવડો અંગે ૦૪, 77 * એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ પારિતોષિક સમારંભપૂર્તિ ૦૧ 75 * એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ ૦૫ 76 * કોર કમિટીનો હેવાલ ૦૪, 71 75 * ગની દહીંવાલા વ્યાખ્યાનશ્રેણી ૦૧, 75 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ કાર્યવાહક સમિતિ ૨૦૦૬-૦૯ સભ્યો ૦૧, 76 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને તેના વિવિધ ઘટકોનાં અંદાજપત્રનું સમગ્ર ચિત્ર ૦૫, 77 81 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને નિરીક્ષક ફાઉન્ડેશન

૦૨, 83 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવાં આજીવન સભ્યો ૦૧, 76-77 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો ૦૨, 80-83, ૦૩, 82 * ગ્રંથગોષ્ઠિ ૦૫, 76 * સ્વ. ચંદ્રકાન્ત બક્ષીને શ્રદ્ધાંજલિ સભા ૦૫, 76 * દિવંગત સાહિત્યકારોની શોકસભા ૦૩, 82 * દિવંગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલિ ૦૨, 83 * નવાં આજીવન સભ્યો ૦૪, 79 * પાક્ષિકી ૦૫, 76 ભક્તિપ્રસાદ મો ત્રિવેદી (પત્રકારત્વ) વ્યાખ્યાનમાળા ૦૨, 83 * મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ ખંડનું ઉદ્દ્ઘાટન ૦૪, 77-78 * શ્રી રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાન શ્રેણી ૦૩, 82 * વાર્તાલાપ અને ચર્ચા ૦૩, 82 * વિશ્વકવિતાકેન્દ્ર ૦૪, 77 * સદ્. વ્રજલાલ દવે વ્યાખ્યાનમાળા ૦૧, 75 * સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી યોજિત... ૦૪, 78 * સ્થાનિક કાર્યક્રમો માટે નિમંત્રણ ૦૩, 82 * સ્થાનિક કાર્યક્રમો માં નિમંત્રણ-પૂર્તિ ૦૪, 77

સંકલન : અનિલા દલાલ

અમરાપુર વાચનપર્વ ૧૭, 80 * આપણો સાહિત્યવારસો ૧૧, 75; ૧૨, 61 * ૦૯, 77-78 * ૦૭, 79, * ૦૮, 74, * ૧૦, 75 * એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ ૦૬, 78 * ઉમાશંકર જોશી જન્મજયંતી ૦૮, 74-75 * કાર્યક્રમો વિશે ૧૦, 75 * શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ ગુજ.સા.પ.ના પ્રમુખ ૧૧, 45 * ગુજ. સા. પ.નું ૨૪મું જ્ઞાનસત્ર ૧૦, 74, ૧૧, 74-75, ૧૨, 59-61 * ગુજ. સા. પ. અને ગુજ. સા. અકાદમીના ઉપક્રમે વાચનપર્વ ૦૬, 78 *, ૦૮, 75 * સ્વ. ગુલાબદાસ બ્રોકરને શ્રદ્ધાંજલિ સભા ૦૭, 80 * ગ્રંથ-ગોષ્ઠિ ૧૧, 75; ૧૨, 63 * શ્રી જયન્ત પંડ્યાની શોકસભા ૦૯, 75 * જયંતિ દલાલની સ્મૃતિસંધ્યા ૦૮, 75 *, ૦૯, 78-79 * દિવંગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલિ ૧૦, 74-75 * નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ ૦૮, 73-74 *, ૦૯, 75-76; ૧૨, 63 *, ૧૦, 74 *, ૦૬, 79 * પરિષદ પ્રમુખની ચૂંટણી ૦૯, 75 * પારિતોષિક બાબતે ભૂલસુધાર ૦૬, 79 * શ્રી પી. જે. ઉદાણી લોકસાહિત્ય વ્યાખ્યાનમાળા ૧૧, 75 * ફટકડિયું વિશે ૦૭, 80 * મુંબઈમાં નિરંજન ભગત સાથે સાહિત્યગોષ્ઠિ ૦૬, 78 * યશલક્ષ્મી પુસ્તક સહાય ૦૮, 75 * સ્વ. કવિ શ્રી રમેશ પારેખને શ્રદ્ધાંજલિ ૦૬, 79 * વાચનપર્વ શિબિર-ગ્રામભારતી અમરાપુરા ૦૯, 76-77 * વ્યક્તિ અને કૃતિ ૦૬, 78 * શ્રી સચ્ચિદાનંદ સન્માન ૦૮, 75 * 'હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુકનું વિમોચન ૦૯, 79-80

- પુરસ્કાર : સંકલન : ભોળાભાઈ પટેલ

સાહિત્ય અકાદમી-દિલ્હી : પુરસ્કારો-૨૦૦૫ — ૧, 78-79

- પુસ્તક-પરિચય

"Tuesday with Morrie" by Mitch Albom — અરુણા પરમાર — ૦૨, 73-75

- પ્રકીર્ણ

મળી માતૃભાષા મને ગુજરાતી — ડંકેશ ઓઝા — ૦૩, 79-81

- પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી — ૦૨, 10; ૦૩, 8-9; ૦૪, 10-12; ૦૫, 9; ૦૬, 12-13; ૦૮, 8-9; ૦૯, 7

શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ — ૧૨, 67

- પ્રવાસ

મારી સાહિત્યિકયાત્રા — અમીના અમીન, અનુ. ગોવિન્દીની શાહ — ૦૪, 25-37

• પ્રસ્તાવના
યશવંત ત્રિવેદીની અપૂર્વ ગીતમાધુરી યોસેફ મેકવાન ૧૨, 38 44
હાસ્ય અને વ્યંગવિનોદનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર (હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુક
રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુ રમણલાલ સોની) ભોળાભાઈ પટેલ ૦૭ 58 60
• ભારતીય સાહિત્ય
અનાવૃત્ત કોશ રાજી સેઠ, અનુ આભા દવે ૦૯, 33-44
ચાર કાવ્યો ૧ વ્યર્થતા, ૨ જાગરણ, ૩ રાત્રિ,
૪ બીજી એક રાત્રિ ગ્યુસેપ, ઉન્ગારેત્તી, અનુ રાધેશ્યામ શર્મા ૦૨, 43
ચાર કાવ્યો ૧ સુરન્યાત્રા, ૨ આ હાથ,
૩ પહાડ, ૪ પખીઓ સર્વેશ્વરદયાલ સકસેના, અનુ. પુરુરાજ જોષી ૦૬, 30-33
જળગીત એન. ગોપી, અનુ રમણીક સોમેશ્વર ૦૬, 33 36
નવ કાવ્યો તુકારામ, અનુ અરુણા જાડેજા ૦૭, 41-44
પ્રૂફરીડર ચચલકુમાર ઘોષ, અનુ ઉમા રાદેરિયા ૦૮, 35-43
બે કાવ્યો ૧ ઉંદીનુ ૨ શબ્દોની
માટી નવ થાયે વિંદા કરંદીકર, અનુ નલિની માડગાવકર ૦૨, 42
મારો પડોશી ફ્રેન્ઝ કાફકા, અનુ સુરેશ શુક્લ ૦૨, 48
રસ માનસ અભિભૂતિ વિજ્ઞાન અને
ધર્મના પ્રકાશમા કાનાઈલાલ મુખોપાધ્યાય, અનુ હસમુખ પાઠક ૦૧, 31 36
વિદાય વેળાએ શશી દેશપાડે, અનુ ઉમા રાદેરિયા ૦૪, 41-47
• ભાવાંજલિ
'ગીત-સગીતના ઐશ્વર્ય'ના ઉપાસક અજિતભાઈ તથા
ગુજરાતમા પ્ર (પ્રા) યોજિત સગીત સુગમ-સગીત ચદ્રકાન્ત શેઠ ૦૫, 66 73
• મૌખિક પરંપરા
રામાયણ અને કુંકણા વિક્રમ ચૌધરી ૦૩ 64 66
રામકથા
• લઘુકથા
આશ્વાસન રમેશ ત્રિવેદી ૦૪, 22
પ્રતિભાવ રમેશ ત્રિવેદી ૧૨, 21
• લઘુનવલ અંશ
અરવલ્લી કિશોરસિંહ સોલંકી ૦૭, 25 30
• વક્તવ્ય
થર્ડ વૉઈસ ઑફ ધ પોએટ્રી ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી ૦૯, 48 51
સાહિત્યકારની નિસબત ધ્રુવ ભટ્ટ ૦૯, 47-48
• વાર્તા
આવો આપણે છૂટા પડીએ પ્રવીણસિંહ ચાવડા ૦૬ 21 25
ગાડી સુરેશ ઓઝા ૦૩ 17 24

૦૨, 83 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવાં આજીવન સભ્યો ૦૧, 76-77 * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો ૦૨, 80-83, ૦૩, 82 * ગ્રંથગોષ્ઠિ ૦૫, 76 * સ્વ. ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની શ્રદ્ધાંજલિ સભા ૦૫, 76 * દિવંગત સાહિત્યકારોની શોકસભા ૦૩, 82 * દિવંગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલિ ૦૨, 83 * નવાં આજીવન સભ્યો ૦૪, 79 * પાક્ષિકી ૦૫, 76 ભક્તિપ્રસાદ મો ત્રિવેદી (પત્રકારત્વ) વ્યાખ્યાનમાળા ૦૨, 83 * મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ ખંડનું ઉદ્ઘાટન ૦૪, 77-78 * શ્રી રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાન શ્રેણી ૦૩, 82 * વાર્તાલાપ અને ચર્ચા ૦૩, 82 * વિશ્વકવિતાકેન્દ્ર ૦૪, 77 * સદ્. વ્રજલાલ દવે વ્યાખ્યાનમાળા ૦૧, 75 * સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી યોજિત. ૦૪, 78 * સ્થાનિક કાર્યક્રમો માટે નિમંત્રણ ૦૩, 82 * સ્થાનિક કાર્યક્રમો માટે નિમંત્રણ-પૂર્તિ ૦૪, 77

સંકલન : અનિલા દલાલ

અમરાપુર વાચનપર્વ ૧૭, 80 * આપણો સાહિત્યવારસો ૧૧, 75, ૧૨, 61 * ૦૯, 77-78, * ૦૭, 79, * ૦૮, 74, * ૧૦, 75 * એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ ૦૬, 78 * ઉમાશંકર જોશી જન્મજયંતી ૦૮, 74-75 * કાર્યક્રમો વિશે ૧૦, 75 * શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ ગુજ સા.પ.ના પ્રમુખ ૧૧, 45 * ગુજ. સા. પ.નું ૨૪મુ જ્ઞાનસત્ર ૧૦, 74, ૧૧, 74-75, ૧૨, 59-61 * ગુજ સા. પ. અને ગુજ સા. અકાદમીના ઉપક્રમે વાચનપર્વ ૦૬, 78 *, ૦૮, 75 * સ્વ. ગુલાબદાસ બ્રોકરને શ્રદ્ધાંજલિ સભા ૦૭, 80 * ગ્રંથ-ગોષ્ઠિ ૧૧, 75, ૧૨, 63 * શ્રી જયન્ત પંડ્યાની શોકસભા ૦૯, 75 * જયંતિ દલાલની સ્મૃતિસંધ્યા ૦૮, 75 *, ૦૯, 78-79 * દિવંગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલિ ૧૦, 74-75 * નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ ૦૮, 73-74 *, ૦૯, 75-76; ૧૨, 63 *, ૧૦, 74 *, ૦૬, 79 * પરિષદ પ્રમુખની ચૂંટણી ૦૯, 75 * પારિતોષિક બાબતે ભૂલસુધાર ૦૬, 79 * શ્રી પી જે ઉદાણી લોકસાહિત્ય વ્યાખ્યાનમાળા ૧૧, 75 * ફટફટિયું વિશે ૦૭, 80 * મુંબઈમાં નિરંજન ભગત સાથે સાહિત્યગોષ્ઠિ ૦૬, 78 * યશલક્ષ્મી પુસ્તક સહાય ૦૮, 75 * સ્વ. કવિ શ્રી રમેશ પારેખને શ્રદ્ધાંજલિ ૦૬, 79 * વાચનપર્વ શિબિર-ગ્રામભારતી અમરાપુરા ૦૯, 76-77 * વ્યક્તિ અને કૃતિ ૦૬, 78 * શ્રી સચ્ચિદાનંદ સન્માન ૦૮, 75 * 'હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુક'નું વિમોચન ૦૯, 79 80

• પુરસ્કાર : સંકલન : ભોળાભાઈ પટેલ

સાહિત્ય અકાદમી-દિલ્હી : પુરસ્કારો-૨૦૦૫ ૧, 78-79

• પુસ્તક-પરિચય

"Tuesday with Morrie" by Mitch Albom અનુરાધા સરકાર ૦૯, 73-75

• પ્રકીર્ણ

મળી માતૃભાષા મને ગુજરાતી ડંકેશ ઓઝા ૦૩, 79-81

• પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી ૦૨, 10, ૦૩, 8-9; ૦૪, 10-12, ૦૫, 9; ૦૬, 12-13, ૦૮, 8-9; ૦૯, 7

શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ ૧૨, 67

• પ્રવાસ

મારી સાહિત્યિકયાત્રા અમીના અમીન, અનુ ગોવિન્દીની શાહ ૦૪, 25-37

• પ્રસ્તાવના
યશવંત ત્રિવેદીની અપૂર્વ ગીતમાધુરી — યૉસેફ મેકવાન — ૧૨, 38-44
હાસ્ય અને વ્યંગવિનોદનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર (હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુક : રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુ રમણલાલ સોની) — ભોળાભાઈ પટેલ — ૦૭, 58-60
• ભારતીય સાહિત્ય
અનાવૃત્ત કોણ — રાજી સેઠ, અનુ આભા દવે — ૦૯, 33-44
ચાર કાવ્યો : ૧. વ્યર્થતા, ૨ જાગરણ, ૩ રાત્રિ, ૪. બીજી એક રાત્રિ — ગ્યુસેપ, ઉન્ગારેત્તી, અનુ રાધેશ્યામ શર્મા — ૦૨, 43
ચાર કાવ્યો : ૧. સુરન્યાત્રા, ૨ આ હાથ, ૩ પહાડ, ૪. પંખીઓ — સર્વેશ્વરદયાલ સકસેના, અનુ. પુરુરાજ જોષી — ૦૬, 30-33
જળગીત — એન ગોપી, અનુ. રમણીક સોમેશ્વર — ૦૬, 33-36
નવ કાવ્યો — તુકારામ, અનુ અરુણા જાડેજા — ૦૭, 41-44
પ્રૂફરીડર — ચંચલકુમાર ઘોષ, અનુ ઉમા રાંદેરિયા — ૦૮, 35 43
બે કાવ્યો : ૧ ઉછીનું ૨ શબ્દોની માટી નવ થાયે — વિંદા કરંદીકર, અનુ નલિની માડગાંવકર — ૦૨, 42
મારો પડોશી — ફ્રેન્ઝ કાફકા, અનુ સુરેશ શુક્લ — ૦૨, 48
રસ-માનસ અભિભૂતિ : વિજ્ઞાન અને ધર્મના પ્રકાશમાં — કાનાઈલાલ મુખોપાધ્યાય, અનુ. હસમુખ પાઠક — ૦૧, 31-36
વિદાય વેળાએ — શશી દેશપાંડે, અનુ ઉમા રાંદેરિયા — ૦૪, 41-47
• ભાવાંજલિ
'ગીત-સંગીતના ઐશ્વર્ય'ના ઉપાસક અજિતભાઈ તથા ગુજરાતમાં પ્ર (પ્રા) યોજિત સંગીત- સુગમ-સંગીત — ચંદ્રકાન્ત શેઠ — ૦૫ 66-73
• મૌખિક પરંપરા
રામાયણ અને કુંકણા — વિક્રમ ચૌધરી — ૦૩, 64-66
રામકથા
• લઘુકથા
આશ્વાસન — રમેશ ત્રિવેદી — ૦૪, 22
પ્રતિભાવ — રમેશ ત્રિવેદી — ૧૨, 21
• લઘુનવલ અંશ
અરવલ્લી — કિશોરસિંહ સોલંકી — ૦૭, 25-30
• વક્તવ્ય
થર્ડ વૉઈસ ઑફ ધ પોએટ્રી — ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી — ૦૯, 48-51
સાહિત્યકારની નિસબત — ધ્રુવ ભટ્ટ — ૦૯, 47-48
• વાર્તા
આવો, આપણે છૂટા પડીએ — પ્રવીણસિંહ ચાવડા — ૦૬, 21-25
ગાડી — સુરેશ ઓઝા — ૦૩, 17-24

ઘમેલુ — ઇન્દુ કે ડી. મહેતા ૦૮, 23-27
દીપડો — વિપુલ વ્યાસ ૧૨, 18 20
પૂતળું — મોહનલાલ પટેલ ૦૫, 16-19
ભજન નિર્ગુણી — પ્રવીણસિંહ ચાવડા ૧૧, 15-21
લૂણો — કંદર્પ ર. દેસાઈ ૦૩, 19-24
વહુ — જિતેન્દ્ર પટેલ ૦૪, 18-22
સંપત્તિ — રવીન્દ્ર પારેખ ૦૮, 21-25
સોદો — કલ્પેશ પટેલ ૧૦, 22-25
હારોહાર — ઊજમશી પરમાર ૦૧, 22 26
• વાર્ષિક સૂચિ — ઊર્મિલા ઠાકર ૧૨, 66-82
• વિદેશી સાહિત્ય
એક કારકુનનું મૃત્યુ — ઍન્ટન ચેખોવ, અનુ ચિન્મય જાની ૦૬, 37-38
કાવ્યપંચક (પ્રતીક્ષા, તરછોડ, વસમી વિદાય, સંતોષ, ગતકાલ)
(મૂળ ઇટાલિયન ઉપરથી અનુ.) વિન્ચેન્ઝો કાદરિલિ, અનુ પ્રદ્યુમ્ન તન્ના ૦૩, 45-47
ક્વાસિમોદો – ઉન્ગારેત્તીનાં કાવ્યો — અનુ રાધેશ્યામ શર્મા ૦૯, 35-36
૧. દર્પણ — ક્વાસિ મોદો
૨. અને ઓચિંતી સાંજ ઢળી — "
૩ પ્રાચીન શિયાળો — "
૪. શાશ્વત — ગ્યુસેપ ઉન્ગારેત્તી
૫. વિરતિ — " "
ઢળતી સૂરજવેળા — ચિયાંગ શિઆઓન્યુન, અનુ સાકળચંદ પટેલ ૦૮, 44-48
દેઓલી સ્ટેશને થોભતી રાત વેળાની ટ્રેન — અનુ હરીશ મહુવાકર ૧૨, 27-30
પિન્ટરનું છેલ્લું નાટક — ભરત દવે ૦૫, 28-33
• વિવેચન
ઉમાશંકર જોશીની વાર્તાઓ : ફેરતપાસ — મણિલાલ હ. પટેલ ૦૩, 48-53
પાશ્ચાત્ય – ભારતીય વાર્તાકલા — વિજય શાસ્ત્રી ૧૦, 28-35
માય ડિયર જયુના વાર્તાગદ્યમાં સર્જકઉન્મેષો — ઇલા નાયક ૧૧, 57-61
સાહિત્યિક ઇતિહાસ — ધીરુભાઈ ઠાકર ૧૨, 31-37
• વિશેષ
કાલિઘાટનાં ચિત્રો · બદલાતા જગતની છબીઓ — જ્યોતીન્દ્ર જૈન ૦૮, 49-57
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વરાયેલા પ્રમુખ
ડૉ કુમારપાળ દેસાઈ — પ્રિયકાન્ત પરીખ ૧૨, 45-48
સુગમ સંગીત / કાવ્ય સંગીત ·
પ્રતિજ્ઞા, પડકાર અને પ્રતિભાવ — રાસબિહારી ર દેસાઈ ૦૩, 54 57
• વ્યંગવિનોદ
વેરવિખેર — રવીન્દ્ર પારેખ ૦૨, 37-39

• શ્રદ્ધાંજલિ

તપસ્વી સારસ્વતની ચિરવિદાય (શ્રી કે કા. શાસ્ત્રી) ચંદ્રકાન્ત શેઠ ૧૦, 66-69

'ગુલાબ' નથી સુવાસ વહેતી રહેશે (ગુલાબદાસ બ્રોકર) રાધેશ્યામ શર્મા ૦૭, 76-78

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી રઘુવીર ચૌધરી ૦૪, 48 53

જયંત પંડ્યા રઘુવીર ચૌધરી ૦૯, 69 74

સંસ્કારપૂર્તિ સાહિત્યકાર અને
કેળવણીકાર ડૉ. દિલાવરસિંહ જાડેજા રતિલાલ બોરીસાગર ૦૧, 71-74

મનના મનીષી : પુષ્કર ગોકાણી ઈશ્વર પરમાર ૦૨, 65-67

બકુલ ત્રિપાઠી રઘુવીર ચૌધરી ૧૦, 59 65

રમણલાલ જોશીની વિદાય પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ ૧૦, 70-72

રમણલાલ સોનીનો કસબ અને કારીગરી જય વસાવડા ૧૨, 56 58

કવિશ્રી હસમુખ પાઠકની ચિરવિદાય નલિન રાવળ ૦૨, 58 65

• સમીક્ષા / ગ્રંથાવલોકન

અતીતનું સાંપ્રતમા થતું આકલન
(પાનખરની બીક ના બતાવો : દર્શના ત્રિવેદી) વિજય શાસ્ત્રી ૦૨, 70-72

અન્યાય – શોષણ – દંભ – જુલમ સામે તલવાર તાણતી કવિતા
(સળગતી હવાઓ સરૂપ ધ્રુવ) દક્ષા વ્યાસ ૦૮, 66-71

અપૂર્ણ અપેક્ષાનો સરળ ચુકાદો (ચુકાદો ચિનુ મોદી) દીવાન ઠાકોર ૦૪, 58 59

આગવા શે'રનું આચમન
(પંખીઓ જેવી તરજ - ભરત વિંઝુડા) કિરીટ ગોસ્વામી ૦૭, 70-71

આધુનિક વાર્તાકળાના આયામોનો અરીસો
(લુકિંગ-ગ્લાસ મુકુન્દ પરીખ) રાધેશ્યામ શર્મા ૦૭, 67 69

'ઇઓ' એકવીસમી સદીના માનવની સંવેદના
ઝીલતી સમૃદ્ધ કવિતા (ઇઓ પ્રવીણ દરજી) યોસેફ મેકવાન ૦૫, 52 57

એક સિક્કાની ત્રણ બાજુ જોનારા ત્રિપાઠી
(હાસ્ય એટલે પ્રભુ સાથે મૈત્રી બકુલ ત્રિપાઠી) રાધેશ્યામ શર્મા ૧૦, 44-46

એક સ્વપ્નિલ રેખાકનયાત્રા (રેખાંકન રસિકલાલ ન. પરીખ) જય પંચોલી ૦૫, 57-59

કવિતા ચયનની સમસ્યાઓ (ગુજરાતી કવિતાચયન-૨૦૦૨
સપા રમણીક સોમેશ્વર) મણિલાલ હ. પટેલ ૦૯, 60-63

કવિતાનો સૂર્ય – રવીન્દ્રચરિત
ગાગરમાં સાગર સમો સર્વાશ્લેષી ચરિત્રગ્રંથ બાબુ દાવલપુરા ૦૯, 63 68

ખોખરી ઝાલર (અખંડ ઝાલર વાગે સુરેશ દલાલ) ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૦૨, 68 70

'ગઝલસંહિતા' સર્જનજીવનની ઉત્તમ ક્ષણોનો સાક્ષાત્કાર
('ગઝલસંહિતા' · રાજેન્દ્ર શુક્લ) ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૧૦, 46-51

ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષણનો મનોહર આલેખ ('ગુજરાતના સર્જકોનુ
પ્રાથમિક શિક્ષણ' · દર્શના ધોળકિયા) ગંભીરસિંહ ગોહિલ ૦૭, 61-63

વિમોચન – વડાપ્રધાનને હસ્તે ૦૭, 81 * ચ. ચી. મહેતાનો જન્મ મહોત્સવ ૦૬, 81 * ચંદુલાલ સેલારકા એવોર્ડ – ડૉ. યશવંત ત્રિવેદીને ૦૧, 80 * ચંદુલાલ સેલારકાને પ્રિયદર્શની ગુજરાતી સાહિત્ય એવોર્ડ ૦૪, 81 * ચંદ્રકાન્ત દેસાઈનું કાવ્યપઠન ૦૫, 83 * ચંદ્રકાન્ત દેસાઈને ડાયસ્પોરિક કાવ્યપારિતોષિક ૧૧, 77 * ચંદ્રકાન્ત દેસાઈનું વ્યાખ્યાન ૦૩, 85 * ચંદ્રકાન્ત બક્ષીને અંજલિ ૦૫, 82 * ટૂંકીવાર્તા સ્પર્ધા ૦૫, 82 * ટૂંકીવાર્તા સ્વરૂપ અને સર્જન પરિસંવાદ ૦૪, 81 * 93મી વિશ્વ સંસ્કૃત પરિષદમાં ડૉ ભારતી શેલતનું પેપર ૧૦, 78 * દર્શક ફાઉન્ડેશન અને ગુજ.સા.પ.ના ઉપક્રમે નવલેખક શિબિર ૦૮, 77 * દસ્તો પિંજર. ખાલ... કબૂતર'નું વિમોચન ૦૬, 81 * દિલહર સંઘવીનું નિધન ૦૮, 78 * દિલીપ ઝવેરીના નાટકનું અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર ૦૯, 81 * દેવમણિ આર્ટ્સ કૉલેજ, વિસાવદરમાં વ્યાખ્યાન ૧૧, 78 * ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક – ડૉ. પ્રવીણ દરજીને ૦૧, 80 * ધીરુ પરીખનું વિલિયમ કાર્લોસ વિલિયમ્સની કવિતા પર વ્યાખ્યાન ૦૩,, 85 * નર્મદચંદ્રક જવાહર બક્ષીને ૦૨, 84 * નરેશ વેદનું વ્યાખ્યાન ૧૨, 65, નિતાંત' ગઝલસંગ્રહનો લોકાર્પણવિધિ ૦૫, 82 * નિમેષ પટેલને એવૉર્ડ ૦૪, 80 * પત્રકાર પરિસંવાદ ૦૩, 84 * પ્રવીણ દરજીને ધનજીકાનજી સુવર્ણચંદ્રક ૦૫, 82 * પ્રવીણ દરજીને પ્રેમાનંદ સુવર્ણચંદ્રક ૧૧, 77 * પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા તરફથી બકુલ ત્રિપાઠીને શ્રદ્ધાંજલિ ૧૦ 78 * પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે બે કાર્યક્રમો ૦૮, 78 * 'મધ્યકાલીન ભારતીય પરંપરા' વિશે પરિસંવાદ ૦૫, 82 * ફંડાળાસંગ્રહ માટે અપીલ ૦૧, 80 * સ્વ. બકુલ ત્રિપાઠીની સ્મૃતિ સભા ૧૦ 76 * ભગતસિંહની પત્રસૃષ્ટિ' પર વ્યાખ્યાન ૦૮, 78 * ભોગીલાલ સાંડેસરા વ્યાખ્યાનમાળા ૦૧ 80 * 'મને તારી યાદ સતાવે' કાવ્યસંગ્રહનો લોકાર્પણ વિધિ ૧૧, 78 * મહાપંડિત રાહુલ કાત્યાયન પુરસ્કાર ૧૧, 77 * મહેન્દ્ર અમીનના કાવ્યસંગ્રહનું વિમોચન ૦૩, 84 * મહેન્દ્ર નાઈનું વ્યાખ્યાન ૦૩ 85 * માડલમાં કાવ્યનું ઇન્દ્રધનુ ૦૮, 78 * મોહનભાઈ ભાવસાર દીનબંધુ નું અવસાન ૦૧ 80 * યુવા નવલેખકો માટે વાર્તાશિબિર ૦૮ 78 * રણજિત પટેલ અનામી'ને કમલાશંકર પંડ્યા સાહિત્યકાર એવૉર્ડ ૦૬, 81 * રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક રાજેન્દ્ર શુક્લને અને ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક યશવંત મહેતાને ૧૧, 77 * ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ સાહિત્ય સૌરભનો પ્રકાશન-સમારોહ ૦૯, 82 * રવિસભા ૦૮, 78 * રામચંદ્ર બ. પટેલને કુમારચંદ્રક ૦૨, 84 * 'રે વાહ 'નો લોકાર્પણ સમારંભ ૦૪, 81 * વર્ષા અડાલજાને ૨૦૦૫નો રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક ૦૪, 80-81 *, ૦૧, 80 * 'વલયની અવકાશી સફર'નું વિમોચન ૧૨, 65 * વલી ગુજરાતી એવૉર્ડ ૧૧, 78 * વિમલાતાઈના પુસ્તકોનું લોકાર્પણ ૦૪, 81 * વિશ્વકોશ' એટલે ભારતના ભાવિ નિર્માણનો અમૂલ્ય ખજાનો ૦૬, 80 * 'શબ્દલોક'ની સ્થાપના ૦૯ 82 * સંગીતકાર અવિનાશ વ્યાસના ત્રણ સંગ્રહોનું વિમોચન ૦૯, 81 * સાહિત્ય અને ચારિત્ર્ય નિર્માણ વિશે વાર્તાલાપ ૧૧, 77 * સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હી અનુવાદ – પુરસ્કારો વર્ષ ૨૦૦૫ ૦૪, 80 * સાહિત્ય સૃષ્ટિ ના ઉપક્રમે વાર્તાલાપ ૦૪, 81 * સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રનો અભિવાદન સમારોહ ૦૫ 83 * સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર – પદ્મશ્રીથી વિભૂષિત ૦૩, 83-84 * કવિશ્રી સુંદરમ્ અમૃત મહોત્સવ સ્મૃતિ વ્યાખ્યાનમાળા ૦૧, 80 * સૌરાષ્ટ્ર યુનિ. ગુજરાત અધ્યાપક સંઘનું અધિવેશન ૦૩ 84 * 'સ્પર્શ આકાશનો'નું વિમોચન ૧૧, 77 * સ્વરાંજલિ ૧૧ 78 * હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટના ઉર્દૂ ગઝલસંગ્રહ 'સરગોસી' અને પાંખ ફૂટી આભને'નો લોકાર્પણવિધિ ૦૫,

83

• સ્મરણાંજલિ

મનોહરરાવ સરદેસાઈ — યજ્ઞેશ દવે ૦૮, 63-65

• સ્વાધ્યાય

'એક અસ્વપ્ન સુખી જીવન' - (જયંત ગાડીત) સિદ્ધિઓ અને સીમાઓ — રમેશ દવે ૦૫, 41-49

કર્તાસૂચિ

(નોંધ : ગુજરાતી આંકડા અંકનો મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક દર્શાવે છે.)

અજય પાઠક ૧, 55-62, ૫, 74-75, ૧૦, 73

અઝીઝ ટંકારવી ૦૩, 15

અનિલા દલાલ ૦૬, 78-79; ૦૭, 79-80; ૦૮, 73-75, ૦૯, 75-80; ૧૦, 74-75, ૧૧, 74-75, ૧૨, 17

અભિજિત વ્યાસ ૦૪, 83

અમીના અમીન ૦૪, 25-37

અરુણા જોશી ૧૦, 36-43

અરુણા પરમાર ૦૨, 73-75

અરુણ પારેખ ૧૨, 17

અંકિત ત્રિવેદી ૦૫, 12

ઇન્દુ કે. ડી. મહેતા ૦૯, 23-27

ઇન્દુ પુવાર ૧૧, 12

ઇલા નાયક ૧૧, 57-61

ઈશ્વર પરમાર ૦૨, 65-67, ૦૬, 72-73

ઉન્ગારેત્તી ૦૨, 43, ૦૯, 45-46

ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી ૦૯, 48-51

ઉર્વીશ વસાવડા ૧૨, 9

ઉશનસ્ ૦૧, 13, ૦૬, 17, ૧૦, 12-13

ઊજમશી પરમાર ૦૧, 22-26, ૦૪, 13, ૦૯, 16, ૧૧, 11

ઊર્મિલા ઠાકર ૦૧, 15-19: ૧૨, 66-82

એન્ટન ચેખોવ ૦૬, 37-38

કરસનદાસ લુહાર ૧૦, 16-17

કલ્પેશ પટેલ ૧૦, 22 25

કંદર્પ ર. દેસાઈ ૦૭, 18-24

કાનાઈલાલ મુખોપાધ્યાય ૦૧, 31-36

કાન્તિભાઈ બી. શાહ ૦૫, 50-52

કાફકા ફ્રેન્ઝ ૦૨, 44-45

કિરીટ ગોસ્વામી ૦૭, 70-71

કિશોર પંડ્યા ૦૬, 26-29

કિશોર મોદી ૦૫, 12

કિશોરસિંહ સોલંકી ૦૭, 25-30

કુમારપાળ દેસાઈ ૧૨, 6-7

કે. જે. વાળા 'સુલભેશ' ૦૮, 58-60

ગભરુ ભડિયાદરા ૦૬, 18

ગંભીરસિંહ ગોહિલ ૦૭, 61-63

ગોપાલ શાસ્ત્રી ૦૬, 20

ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી ૦૪, 65-70

ગૌરાંગ ઠાકર ૦૪, 16

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૦૨, 68-70, ૦૫, 10-11; ૦૯, 15-16, ૧૦, 46-51

ચન્દ્રકાન્ત મહેતા ૧૧, 69 71;

ચંચલકુમાર ઘોષ ૦૮, 35-43

ચંદુ મહેરિયા ૦૨, 54-57

ચંદ્રકાન્ત શેઠ ૦૧, 10-13, ૦૫, 66-73; ૦૬, 14-16; ૧૦, 66-69

ચિનુ મોદી ૦૨, 46-49; ૦૮, 13-15, ૧૧,

ચિયાંગ શિઆઓ-યુન

'જગતમિત્ર' ૦૭, 18
જય પચોલી ૦૫, 57 59
જય વસાવડા ૧૨, 56-58
જયન્ત પડ્યા ૦૩, 14, ૦૫, 15, ૦૯, 21-22
જયત ગાડીત ૦૫, 84
જયંતીલાલ દવે ૦૭, 31-37
જયા મહેતા ૦૫, 34-40; ૧૦, 55 58,
જાતુષ જોષી ૦૩, 14
જિતેન્દ્ર પટેલ ૦૪, 18 22
જ્યોતીન્દ્ર જૈન ૦૮, 49 57
ડંકેશ ઓઝા ૦૩, 79-81, ૦૪, 82
તુકારામ ૦૭, 41 44
દક્ષા વ્યાસ ૦૮, 66-71
દર્શના ત્રિવેદી ૦૬, 63 64
દર્શના ધોળકિયા ૧૨, 49 52
દિનકર ભોજક ૧૧, 67 69
દિનેશ કોઠારી ૦૬, 18, ૦૯, 17
દિલહર ૦૫, 14
દિલીપ વ્યાસ ૦૧, 75-76, ૦૨, 80-83, ૦૩, 82; ૦૪, 71 75, ૦૫, 76 81
દીવાન ઠાકોર ૦૪, 58 59
ધર્મેન્દ્ર માસ્તર ૦૭, 63-66
ધીરુ પરીખ ૦૪ 17, ૦૬ 19
ધીરુ મોદી ૦૫, 23-27, ૦૭ 18
ધીરુબહેન પટેલ ૦૧ 49 51
ધીરુભાઈ અધ્યારુ ૦૧, 82
ધીરુભાઈ ઠાકર ૧૨, 31 37
ધ્રુવ ભટ્ટ ૦૯, 47-48
એન ગોપી ૦૬, 33 36
નટવર પટેલ ૦૮, 71 72
નલિન રાવળ ૦૨, 58-65, ૦૭, 11, ૧૨, 9
નિરંજન ભગત ૦૩, 13, ૦૭ 11, ૦૯, 13-14, ૧૨, 8
નીતિન વડગામા ૧૧, 79-80
પરાગ મ. ત્રિવેદી ૦૭, 10
પરેશ નાયક ૧૧, 81 84
પારુલ કંદર્પ દેસાઈ ૧૦, 51 55
પુરુરાજ જોષી ૦૯, 52 55
પ્રદ્યુમ્ન તન્ના ૦૫, 15
પ્રફુલ્લ રાવલ ૦૧, 80; ૦૨, 84, ૦૩ 83-85, ૦૪, 80-81, ૦૫, 82 83, ૦૬, 80-81, ૦૭, 81, ૦૮, 77 78, ૦૯, 81 82, ૧૦, 26-27, 76-78, ૧૧, 77 78, ૧૨, 65
પ્રફુલ્લ પડ્યા ૦૩, 12
પ્રબોધ ર. જોશી ૧૦, 21
પ્રભુ પહાડપુરી ૦૩, 15
પ્રવીણ દરજી ૦૩ 73 75
પ્રવીણસિંહ ચાવડા ૦૬, 21 25, ૧૧, 15-21
પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ ૧૦ 70-72
પ્રાણજીવન મહેતા ૦૯, 18 19
પ્રિયકાન્ત પરીખ ૧૨, 45-48
પ્રીતમ લાખાણી ૦૮, 19
બકુલ ત્રિપાઠી ૦૧, 19-21, 46-49, ૦૨, 10; ૦૩, 8-9; ૦૪, 10-12, ૦૫, 9, ૦૬, 12 13, ૦૮, 8-9; ૦૯, 7
બાબુ દાવલપુરા ૦૯, 63-68
બારીન મહેતા ૦૧, 63-68
ભગવતીકુમાર શર્મા ૦૭ 10
ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ ૧૧, 38-40
ભરત દવે ૦૨, 48, ૦૫, 28 33
ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી ૦૨ 18, ૧૦, 14
ભાનુપ્રસાદ પડ્યા ૧૨, 52 55
ભાસ્કર ભટ્ટ ૧૨, 15
ભોળાભાઈ પટેલ ૦૧, 78-79, ૦૬, 82, ૦૭ 58-60
મણિલાલ હ પટેલ ૦૭ 48 53, ૦૯, 60-63
મધુસૂદન ઢાંકી ૦૨, 21 36

મધુસૂદન પારેખ ૧૧, 65-67
મનસુખ સલ્લા ૦૪, 83, ૦૫, 20-23
મનહર જાની ૧૦, 14-15
મનીષા દેસાઈ ૦૯, 31
મહેન્દ્ર મેઘાણી ૦૨, 85, ૦૪, 82-83
મહેન્દ્રસિંહ પરમાર ૦૪, 54-58
મહેશ દાવડકર ૧૨, 16
માવજી મહેશ્વરી ૦૪, 23 24
મુકુન્દ આર. દવે ૦૧, 81-82
મોહનલાલ પટેલ ૦૫, 16-19
યજ્ઞેશ દવે ૦૩, 76-78, ૦૭, 12-18, ૦૮, 63-65
યોગેશ જોષી ૦૧, 4-9, ૦૨, 4 9, ૦૩, 4 7, ૦૪, 4-9, ૦૫, 4-8, ૦૬, 4-11, ૦૭, 4-9, ૦૮, 4-7, ૦૯, 4-6, 8-12, ૧૦, 4-11, ૧૧, 4-9, ૧૨, 4
યોસેફ મેકવાન ૦૩, 16, ૦૫, 52-57, ૦૮, 33-34, ૧૨, 38-44
રઘુવીર ચૌધરી ૦૪, 48 53, ૦૯, 69-74, ૧૦, 59-65
રતિલાલ બોરીસાગર ૦૧, 37-45, ૦૧, 71-74, ૦૩, 46-53
રતિલાલ સથવારા ૦૮, 20
રમણ સોની ૦૬, 52-59, ૦૭, 82, ૦૮, 84
રમણીક અગ્રાવત ૧૨, 15
રમણીક સોમેશ્વર ૧૦, 13
રમેશ ત્રિવેદી ૦૩, 69 72, ૦૪, 22; ૧૨, 21
રમેશ દવે ૦૫, 41-49
રમેશ પારેખ ૦૧, 28-30; ૦૪, 61-64
રવીન્દ્ર ઠાકોર ૦૭, 72 73
રવીન્દ્ર પારેખ ૦૨, 37-39, ૦૬, 19, ૦૭, 18, ૦૮, 21-25
રશીદ મીર ૦૬, 20
રાધેશ્યામ શર્મા ૦૪, 38-40, ૦૬, 60-63, ૦૭, 67-69; ૦૭, 76-78, ૦૯, 55-58, ૧૦, 44 46, ૧૧, 41-46
રાજી શેઠ ૦૯, 33 44
રાજેશ મહેતા 'રાજ' ૧૨, 16
રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' ૦૨, 19; ૧૧, 10
રામચંદ્ર પટેલ ૦૩, 25-28
રાસબિહારી ર. દેસાઈ ૦૭, 54 57
રિષભ મહેતા ૦૨, 20
ઋજુતા ગાંધી ૦૭, 74-75
લાલજી કાનપરિયા ૦૪, 13
લાભશંકર ઠાકર ૦૧, 27-28, ૦૨, 11-18, ૦૮, 10-13
વત્સલ ર. શાહ ૧૦, 15-16
વિક્રમ ચૌધરી ૦૩, 64-68
વિજય શાસ્ત્રી ૦૨, 70-72, ૦૯, 58 60, ૧૦, 28-35
વિનોદ જોશી ૦૩, 29-31, ૦૬, 40-41
વિન્ચેન્જો કાદરિલ્લિ ૦૭, 45-47
વિપાશા ૦૫, 14
વિપુલ વ્યાસ ૧૨, 18-20
વિષ્ણુ પંડ્યા ૦૩, 54-63
વિંદા કરંદીકર ૦૨, 42
શરીફા વીજળીવાળા ૦૫, 60-65
શશી દેશપાંડે ૦૪, 41-47
શિરીષ પંચાલ ૦૨, 49-54, ૦૮, 79 84
શૈલેષ ટેવાણી ૧૧, 12
શ્રદ્ધા ત્રિવેદી ૦૧, 68-70; ૦૮, 60-62, ૧૧, 62-64
સતીન દેસાઈ 'પરવેઝ' ૦૨, 40-41, ૦૫, 13, ૦૬, 65-68, ૧૧, 14
સતીશ વ્યાસ ૦૮, 30-2, ૧૧, 22-37
સર્વેશ્વરદયાલ સકસેના ૦૬, 30-33
સંજુ વાળા ૦૭, 38-40
સંધ્યા ભટ્ટ ૦૪, 59-60; ૧૦, 17

સાગર નવસારવી ૦૬, 20
સાહિલ ૧૨, 17
સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર ૦૩, 10-12
સુધીર પટેલ ૧૦, 16
સુભાષ શાહ ૧૦, 18-20
સુમન શાહ ૦૬, 42-48
સુરેશ ઓઝા ૦૩, 17-24
સુરેશ દેસાઈ ૦૩, 32-46
સુરેશ શુક્લ ૦૬, 48-51
સુલભા દેવપુરકર ૦૭, 11
સૌરભ શાહ ૧૦, 79-83
સ્નેહલ જોષી ૧૧, 13
હરિકૃષ્ણ પાઠક ૦૧, 51-55; ૦૫, 12, ૦૮, 15-16, ૦૯, 28-31
હરિશ્ચંદ્ર જોશી ૦૧, 14, ૦૯, 14; ૧૧, 13
હરીશ મહુવાકર ૧૨, 27-30
હરીશ મીનાશ્રુ ૦૮, 16-19; ૧૨, 10
હરેશ ધોળકિયા ૦૬, 68-72
હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ ૧૦, 20
હર્ષદ ત્રિવેદી ૧૨, 22-26
હર્ષદેવ માધવ ૦૪, 16

□

નવા આજીવન સભ્યો

રમેશભાઈ કાપડિયા (અમદાવાદ), રમાબહેન જી. ઠાકોર (અમદાવાદ), પ્રફુલ્લા આર. મહેતા (અમદાવાદ), મહીપતભાઈ એલ. જાજલ (અમદાવાદ), વીણાબહેન એ. રાવલ (અમદાવાદ), મીના દિક્ષિત (મુંબઈ), કુંવર અમૃત ઝેડ. (ભિલોડા), ડૉ. કે. એમ. આચાર્ય (જામનગર), અરુણાબહેન જોશી (વડોદરા), ગિરીશ ભટ્ટ (સુરેન્દ્રનગર)

નવા સંસ્થા આજીવન

મંત્રીશ્રી, શ્રી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, વેસ્મા

આ અંકના લેખકો

અનિલા દલાલ	૩૪, પ્રોફેસર કોલોની, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
અરુણ પારેખ	૪, આદિત્ય એપાર્ટમેન્ટ, ચંદનગર છ રસ્તા પાસે, પાલડી, અમદાવાદ ૭
ઉર્વીશ વસાવડા	'આશીર્વાદ', એક્સ રે ઍન્ડ અલ્ટ્રા સાઉન્ડ ક્લિનિક, ચિત્તાખાના ચોક, જૂનાગઢ ૩૬૨૦૦૧
ઊર્મિલા ઠાકર	બી/૧૦૩, એસલ ટાવર, એપીસી સામે, આણંદ-વિદ્યાનગર રોડ, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦
કુમારપાળ દેસાઈ	૧૩/બી, ચંદનગર, નારાયણનગર, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૭
જય વસાવડા	'ઈરોટિક', બ્લૉક નં. ૯, અક્ષરધામ સોસાયટી, શેરી નં. ૨, ગૉંડલ-૩૬૦૩૧૧, જિ. રાજકોટ
દર્શના ધોળકિયા	ન્યૂ મિન્ટ રોડ, પૅરિસ બેકરી પાસે, ભૂજ-૩૭૦૦૦૧ (કચ્છ)
ધીરુભાઈ ઠાકર	૧૯, શારદા સોસાયટી, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
નલિન રાવળ	૧૦/એ, સત્તર તાલુકા સોસાયટી, પો. નવજીવન, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪
નિરંજન ભગત	ઈ/૨૩ જલદર્શન ફ્લૅટ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
પ્રફુલ્લ રાવલ	૩, રાજમહેલ ફ્લૅટ, આઈઓસી કૉલોની રોડ, વીરમગામ-૩૮૨૧૫૦
પ્રિયકાન્ત પરીખ	૮, મેઘવર્ષા એપાર્ટમેન્ટ, ચાણક્ય બસસ્ટેન્ડ પાસે, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૧૩
ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા	૨૪, સૌરભ બંગલોઝ, સત્યસાઈ હૉસ્પિટલ માર્ગ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫
ભાસ્કર ભટ્ટ	૨૦૨, ત્રિશલા, ૭, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૨
મહેશ ધાવડકર	બી/૧૬, પંચવટી એપાર્ટમેન્ટ, કોળીવાડ, અડાજણ ગામ, સૂરત-૩૯૫૦૦૯
યોગેશ જોષી	કે/૩૧/૩૭૨, શિવશક્તિ એપાર્ટમેન્ટ, અખબારનગર સામે, નવાવાડજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
યોસેફ મેકવાન	સી/૪, સનશાઈન એપાર્ટમેન્ટ, પોલિટેકનિક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
રમણીક અગ્રાવત	૭, મુક્તાનંદ, નર્મદાનગર, જિ. ભરૂચ-૩૯૨૦૧૫
રમેશ ત્રિવેદી	૩૩, રોયલ વ્યૂ સોસાયટી, કડી કરણનગર રોડ, કડી-૩૮૨૭૧૫, જિ. મહેસાણા
રાજેશ મહેતા 'રાજ'	ઈ/૩૧૦, શિવાંજલિ', શાસ્ત્રીનગર (અજમેરા), નાના મવા મેઈન રોડ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૫
વિપુલ વ્યાસ	૧૭, તુલસી ડુપ્લેક્સ, ઘનશ્યામ પાર્ક સામે, સહયોગ પાછળ, રીફાઈનરી રોડ, ગોરવા-વડોદરા-૩૯૦૦૧૬
સાહિલ	C/o જે એમ. બક્ષી ઍન્ડ કું., બંદર રોડ, વેરાવળ-૩૬૨૨૬૪, જિ. જૂનાગઢ
હરીશ મહુવાકર	'નિરનાદ', ૧૯૧૯ રૂપાણી, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૨
હરીશ મીનાશ્રુ	૯એ, 'સુમિરન', સૌરમ્ય બંગલા, વિનુકાકા માર્ગ, બાકરોલ-૩૮૮૩૧૫, જિ. આણંદ
હર્ષદ ત્રિવેદી	'સુરતા', એ/૧૧ નેમીશ્વરપાર્ક તપોવન પાસે, અમીયાપુર, જિ. ગાંધીનગર ૩૮૨૪૨૪

'સાહિત્ય સંગમ'ની ગુજરાતીઓને વાંચતા કરવાની 'ગ્રંથયાત્રા' યોજનાને આગળ વધારવા માટે એક કદમ આગળ -

રૂા. ૧૫૦/- થી વધુ જેનું લવાજમ હોઈ શકે તે જનક નાયકનું 'સંવેદન' ફરી શરૂ થાય છે. વાર્ષિક રૂા. ૧૮૦/-ને બદલે માત્ર રૂા. ૫૦/-માં

સંપૂર્ણ સાહિત્યને વરેલું ગુજરાતનું એક અનોખું માસિક

સંવેદન

તંત્રી : જનક નાયક

નવલિકા, કાવ્ય, વિવેચન, નાટક, ચર્ચા, મુલાકાત, પુસ્તકપરિચ અનુદિત કાવ્યો-વાર્તા, લાઉડ થીકિંગ, કાવ્યાસ્વાદ અને ઘણું બ

તા. ૧૫મી જાન્યુઆરીએ પ્રથમ અંક પ્રગટ થશે

છૂટક નકલ રૂા. ૧૫/- ■ વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૧૮૦/-ને બદલે માત્ર રૂા. ૫૦/-

લવાજમ ભરવાનું સ્થળ

સાહિત્ય સંગમ, બાવા સીદી, પંચોલી વાડી સામે, ગોપીપુરા, સુરત ૩૯૫ ૦૦૧

'સાહિત્ય સંગમ'ની 'ગ્રંથયાત્રા' યોજનામાં સામેલ થાઓ : 'ગ્રંથયાત્રા'નું વેચાણ ૫૦૦૦ સેટ તરફ આગળ વધે છે

રૂા. ૧૮૦૦/-નાં જાણીતા લેખકોનાં ૨૨ પુસ્તકો ૭૦ ટકા ઓછી કિંમતે ઘરબેઠાં માત્ર રૂા. ૫૪૫/-માં

સર્વશ્રી સ્વ. બકુલ ત્રિપાઠી, સ્વ. ચંદ્રકાંત બક્ષી, રઘુવીર ચૌધરી, ભગવતીકુમાર શર્મા, મોહમ્મદ માંકડ, વિનેશ અંતાણી, નગીનદાસ સંઘવી, શશીકાંત શાહ વગેરે જાણીતા લેખકોનાં નવાં પુસ્તકો દરેક ઘરમાં હોવા જોઈએ.

વિમોચન પ્રસંગે મુખ્યમંત્રીશ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી ઉવાચ : 'મા જન્મ આપે છે, પુસ્તકો જીવન આપે છે.'

નોંધ : લેખકો-સાહિત્યકારો-કવિઓને પોતાની કૃતિઓ મોકલવાનું ખાસ નિમંત્રણ.

હવે સર્વત્ર ઉપલબ્ધ

સાપ્તાહિક વિચારધારા

તંત્રી : સૌરભ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪૯૫ ભરીને રૂ.૫૯૫નાં ૯ પુસ્તકો ભેટ મેળવો

ત્રિવાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૪૦૦ ભરીને રૂ ૧૪૮૫નાં ૧૮ પુસ્તકો ભેટ મેળવો

'વિચારધારા'ના લવાજમ સાથે વિનામૂલ્યે મળનારા

લોકપ્રિય લેખક અને પ્રસિદ્ધ પત્રકાર સૌરભ શાહના

ખૂબ વંચાયેલા અને વખણાયેલા તેમજ કેટલાક તદ્દન નવા જ પુસ્તકો

૧ વર્ષનુ લવાજમ (રૂ ૪૯૫) ભરવાથી મળનારા કુલ રૂા ૫૦૦ના ૮ પુસ્તકો

૧ એકત્રીસ સુવર્ણમુદ્રાઓ (રૂ ૫૦) ૨ પ્રિય જિંદગી (રૂ ૫૦) ૩ કંઈક ખૂટે છે (રૂ ૫૦) ૪ મનની બાયપાસ સર્જરી (રૂ ૫૦) ૫ સંબંધોનું મેનેજમેન્ટ (રૂ ૭૫) ૬ સ્વભાવનુ મેનેજમેન્ટ (રૂ ૭૫) ૭ કુટુંબ-મિત્રો સામાજિક વ્યવહારનું મેનેજમેન્ટ (રૂ ૭૫) ૮ લાગણીઓનું મેનેજમેન્ટ (રૂ ૭૫)

૩ વર્ષનું લવાજમ (રૂા ૧૪૦૦) ભરવાથી મળનારા ઉપરોક્ત આઠ પુસ્તકો ઉપરાંત સૌ પ્રથમવાર પ્રગટ થઈ રહેલા ૮ પુસ્તકો સહિત રૂા ૧૪૦૦ના કુલ ૧૭ પુસ્તકો

૯ પોતપોતાના ધ્રુવના તારા (રૂ ૧૫૦) ૧૦ ઉંમરના એવા વળાંક પર (રૂ ૫૦) ૧૧ સાઠ પછીનો સૂર્યોદય (રૂ ૭૫) ૧૨ વેર-વૈભવ (નવી આવૃત્તિ) (રૂ ૧૫૦) ૧૩ ધર્મયાત્રા (રૂ ૧૨૫) ૧૪ આરોગ્યસુખ (રૂ. ૧૨૫) ૧૫ આવો, ઈસ્લામને ઓળખીએ (રૂ ૭૫) ૧૬ આવો, ઈસાઈયતને ઓળખીએ (રૂ ૭૫) ૧૭ આવો, હિન્દુત્વને ઓળખીએ (રૂ ૭૫)

એક/ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ભરનાર પ્રથમ ૧૦,૦૦૦ વાચકોને વધારાનો સ્ફોટક ઉપહાર : બહુચર્ચિત બેસ્ટ સેલર પુસ્તક 'અયોધ્યાથી ગોધરા'ની અનેક નવા લેખો સાથેની રૂ. ૯૫ની બીજી સચિત્ર સંવર્ધિત આવૃત્તિ

• આ લવાજમદર માત્ર ભારત માટેના છે • અમદાવાદ સિવાયની બેન્કના ચે ક પેટે રૂા ૧૫ વટાવ ખર્ચ મોકલવા • ભેટ પુસ્તકોનો સેટ ઘરેબેઠા મેળવવા રજિસ્ટર્ડ પાર્સલ / આંગડિયા તથા પેકિંગ ખર્ચ પેટે રૂા ૩૫ (૧ વર્ષનુ લવાજમ ભરનારે) રૂા ૪૫ (૩ વર્ષનુ લવાજમ ભરનારે) વધારાના મોકલવા • ભેટ પુસ્તકોની યોજના મર્યાદિત સમય માટે છે • દરેક લવાજમપેટે ભેટ તરીકે મળનારા પુસ્તકોના પાર્સલ લવાજમની મુદત શરૂ થયાના દસથી બાર અઠવાડિયા સુધીમા ઘરેબેઠા પહોંચતા કરવામા આવશે

'શ્રી વિચારધારા પ્રેસ' ના નામે ચેક/ ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ/ મ ઓ / રોકડા આ સરનામે મોકલવા
૨૦, અંબિકા સોસાયટી, નાબાર્ડ બેન્ક પાસે, પંચશીલ માર્ગ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
ફોન ૦૭૯-૨૭૫૬ ૧૮૦૨ /૦૩/૦૪, ૦૭૯-૩૨૫ ૨૨૨ ૩૩/૪૪, ફેક્સ ૦૭૯-૨૭૫૬ ૧૮૦૫
e mail vichardhara@gmail com www vichardhara com

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧
ફોન ૨૨૧૧૦૦૮૧ - ૨૨૧૧૦૦૬૪

દરેક શાળા, કૉલેજ, ગ્રંથાલય તથા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ વસાવવાલાયક

''રન્નાદે''નાં નિબંધસંગ્રહો

પુસ્તકનુ નામ	લેખકનુ નામ	કિંમત (રૂ.)
અનાયાસ	પન્ના અધ્વર્યુ	૫૫ ૦૦
મનજળ થભ થયેલુ	લાભશંકર ઠાકર	૧૩૦-૦૦
પરિપ્રશ્ન	પ્રવીણ દરજી	૮૫ ૦૦
કા કથા	પ્રવીણ દરજી	૮૫ ૦૦
તમારુ હૃદય આપો	ફાધર વર્ગીસ પૉલ	૭૦-૦૦
નિસબત	લાભશંકર ઠાકર	૧૫૦-૦૦
મબલખ વૈભવ	સુધીર દેસાઈ	૯૦ ૦૦
સવેદનાના સળ અને વળ	યૉસેફ મૅકવાન	૫૦-૦૦
જીવન સફર	ફાધર વર્ગીસ પૉલ	૭૦ ૦૦
મબલખ ખજાનો	સુધીર દેસાઈ	૮૦ ૦૦
મબલખની સાથે સાથે	સુધીર દેસાઈ	૧૦૦ ૦૦
હમારી સલામ	લાભશંકર ઠાકર	૧૨૫ ૦૦
અનામ આકાશ	ડૉ. યશવંત ત્રિવેદી	૧૩૫ ૦૦
આ રસ્તો આકાશ સુધી જાય છે ?	ડૉ. યશવંત ત્રિવેદી	૧૧૨ ૦૦
સ્થળાંતર	પ્રીતિ સેનગુપ્તા	૯૦ ૦૦
મબલખ આનંદ	સુધીર દેસાઈ	૮૫ ૦૦
ચિલિકા	યજ્ઞેશ દવે	૧૦૦ ૦૦
મલકની માયા	મણિલાલ હ. પટેલ	૮૦ ૦૦
માણસને માણસ તરીકે જુઓ	ફાધર વર્ગીસ પૉલ	૭૦ ૦૦
વિસ્મયવૃક્ષ	લાભશંકર ઠાકર	૧૦૦ ૦૦
રીઝો રે દરિયાદેવ	પ્રીતિ સેનગુપ્તા	૭૫ ૦૦
ઉજાસના એંધાણ	રમણ પાઠક 'વાચસ્પતિ'	૮૫ ૦૦
અંધશ્રદ્ધાના એક્સરે	જમનાદાસ કોટેચા	૧૩૫-૦૦
પ્રેમનુ ઓજસ	ફાધર વર્ગીસ પૉલ	૮૦-૦૦

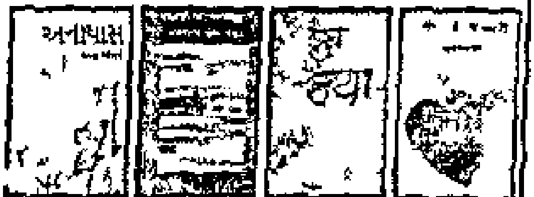

પુસ્તકનુ નામ	લેખકનુ નામ	કિંમત (રૂ.)
અજબ ન સાજી મેલ	વિજય શાસ્ત્રી	૪૫-૦૦
આન ની આરાધના	રમણ પાઠક 'વાચસ્પતિ'	૧૦૦-૦૦
વિચારમાધુરી	યાસીન દલાલ	૫૦ ૦૦
ઢળી ગયા જે તડકો	લાભશંકર ઠાકર	૭૦-૦૦
આત્માની નદીના કાંઠે	વીનેશ અંતાણી	૭૫ ૦૦
આસોમા ઊઘડતો અષાઢ	યજ્ઞેશ દવે	૫૫ ૦૦
થોડો અમસ્તો તડકો	લાભશંકર ઠાકર	૮૦ ૦૦
નિત નવા વહેણ	પ્રીતિ સેનગુપ્તા	૧૦૦-૦૦
સંશયની સાધના	રમણ પાઠક 'વાચસ્પતિ	૬૫-૦૦
સિદ્ધિના પગલા	ફાધર વર્ગીસ પૉલ	૭૦ ૦૦
થોડુંક આકાશ થોડીક ધરા	ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા	૨૪૦-૦૦
ઝાકળનો ઝ	લાભશંકર ઠાકર	૮૦-૦૦
કાગળની પૂછડી	લાભશંકર ઠાકર	૭૫ ૦૦
તકરાગ અને નદીસૂક્ત	જયન્ત પાઠક	૩૮ ૦૦
ગુરુદેવ અમારે	અનુ	૯૩-૦૦
આગલે	રમણિક મેઘાણી	
તરુરાગ	જયન્ત પાઠક	૧૧ ૦૦
સ્મરણના દેશમા	ગુલાબદાસ બ્રોકર	૩૫-૦૦
નામથી અટક સુધી	પન્ના અધ્વર્યુ	-૨૦-૦૦
સૂરજ ઊગ્યો	લાભશંકર ઠાકર	૬૫-૦૦
કેવડિયાની ફ્લાસે એક મિનિટ !	લાભશંકર ઠાકર	૩૬-

ગુજરાતી સાહિત્યપ્રેમી પ્રજા માટે અમૂલ્ય ઘરેણું.....

આપશ્રી તથા આપના સ્નેહી સ્વજનો, મિત્રો ને ભેટ આપવા ઉર્દૂ પદ્યના પસંદ કરેલા દશ હજાર શેઅરોને ગુજરાતી અનુવાદ સાથે સમાવતું

આ પુસ્તક આજે જ વસાવો

ચૂન કે લાયા હૂં મૈં કુછ અશઆર ઉર્દૂ નઝ્મ કે
આપ કી મરજી હૈ ચાહે જીસ નઝર સે દેખિયે

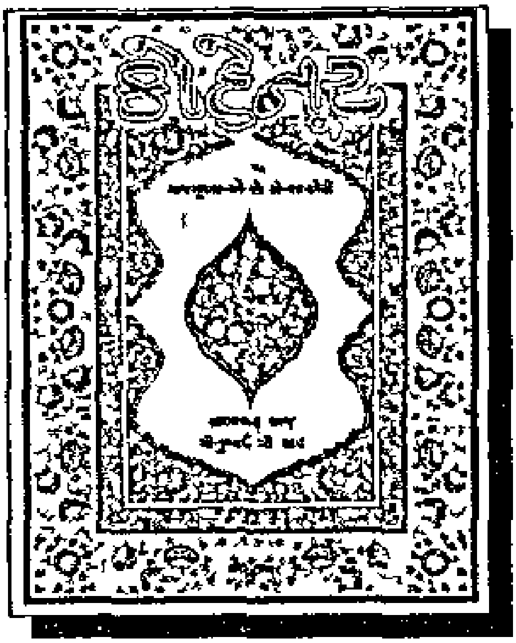

કોહેનૂર

મજમૂઆ-એ-શે'રો-શાએરી

તઆરુફ અઝ

ચીનુભાઈ ગી. શાહ

[ઉર્દૂ પદ્યના પસંદ કરેલા દશ હજાર શેઅરો ગુજરાતીમાં અનુવાદ સાથે]

૮ પેજી ડેમી સાઈઝ ● મૂલ્ય રૂ. ૬૦૦-૦૦

કોહેનૂરનો અર્થ થાય 'પ્રકાશનો પર્વત' પરંતુ આ નામ દુનિયામાં પ્રખ્યાત છે. શાહજહાં પાસે હતો તે હીરા માટે. શ્રી ચીનુભાઈ શાહનું પુસ્તક 'કોહેનૂર' એક એવો જ બેનમૂન હીરો છે. ઉર્દૂ પદ્યના સાઠેક હજાર શેઅરોમાથી પસંદ કરેલા દશ હજાર શેઅરો તથા તેના ગુજરાતી અનુવાદનો આ સંગ્રહમાં સમાવેશ થયેલ છે

મીર, ગાલિબ, જિગર, ઈકબાલ, સાહિર લુધ્યાનવી, કૈફી આઝમી, શકીલ બદાયૂની... ને ..અખ્તરથી જાવેદ અખ્તર....સુધી ટૂંકમાં લગભગ બધા જ શાયરોની શેઅર-શાયરીમાં રહેલ અર્થને જાણવા માણવા તથા તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી અનુભવવા આ સંગ્રહ જોવા જેવો ખરો....વસાવવા જેવો ખરો. .

(: પ્રાપ્તિસ્થાન :)

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, જૈન દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન ૨૨૧૧૦૦૮૧ - ૨૨૧૧૦૦૬૪

અમદાવાદ-સુરતનાં અનોખાં ગ્રંથતીર્થો

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001
ફોન 22144663, 22149660 ફેક્સ 22144663 ઇ-મેઇલ goorjar@yahoo.com

ધ બુક પોઇન્ટ
41 42-43, શ્રીજી આર્કેડ, આનંદમહેલ રોડ,
અડાજણ, સુરત-9 ફોન 0261 3210789

સંસ્કાર સાહિત્યમંદિર (11.30થી 7.00)
5, NBCC હાઉસ, સહજાનંદ કૉલેજની બાજુમાં,
આંબાવાડી, અમદાવાદ 15 ફોન 26304259

ગુજરાતી સાહિત્યના વિરલ-વિશિષ્ટ સંપાદનગ્રંથો

ધૂમકેતુની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	ધૂમકેતુ	100
રસધારની વાર્તાઓ	ઝવેરચંદ મેઘાણી	100
ઉમાશંકર જોશીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	ઉમાશંકર જોશી	75
શ્રેષ્ઠ ઉમાશંકર	નિરંજન ભગત, ચિમનલાલ ત્રિવેદી, ભોળાભાઈ પટેલ	350
નમું તે હાસ્યબ્રહ્મને	સંપા. રતિલાલ બોરીસાગર	150
ચિંતનકણિકા	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	60
વહાલું વતન	સંપા. રોહિત શાહ	350
વહાલી મમ્મી	સંપા. રોહિત શાહ	25
શતરૂપા	સંપા. શરીફા વીજળીવાળા	225
અડધા આકાશનો રંગ	સંપા. હિમાંશી શેલત	125
નારીની કથા, પુરુષની લેખિની	સંપા. દર્શના ધોળકિયા	160
આંખ મીંચું ત્યાં તમે યાદ આવ્યાં	સંપા. હરીશ વટાવવાળા, ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદી	80
ચંદ્રકાન્ત મહેતાની 51 શ્રેષ્ઠવાર્તાઓ	ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા	100
નારીની કથા પુરુષની લેખિની	સંપા. દર્શના ધોળકિયા	160
અમીસ્પંદન (ગીત/કાવ્ય સંકલન)	સં. પ્રવીણ દવે	200
વય:સંધિ (ગઝલસંગ્રહ)	સં. બાપુભાઈ ગઢવી	50
ગુજરાતી રંગભૂમિનાં ગીતો	સંપા. ડૉ. ધર્મેન્દ્ર માસ્તર 'મધુરમ્'	200
પારસી રંગભૂમિનાં ગીતો	ડૉ. ધર્મેન્દ્ર માસ્તર 'મધુરમ્'	100
સુગંધનો સરવાળો (ચરિત્રલેખો)	સંપા. ભાનુપ્રસાદ પુરાણી	110
વિવિધ સાહિત્યકારો સાથે વાચનયાત્રા પુ 7	સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી	105
દિલીપ રાણપુરા સાહિત્યવૈભવ	સં. યશવન્ત મહેતા	225
પહેલો અક્ષર (બા વિશે)	સં. હિમાંશી શેલત	100

રંગદ્વાર પ્રકાશન

જી-૧૫, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબના પગલા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ ફોન ૨૭૮૧૩૩૪૪

રઘુવીર ચૌધરીની ત્રણ કથાત્રયી

પૂર્વરાગ પરસ્પર પ્રેમઅંશ	૩૫૦/
ઉપરવાસ-સહવાસ અંતરવાસ	૪૮૫/
ગોકુળ મથુરા-દ્વારકા	૪૨૫/

એક સાથે ખરીદતાં ૧૨૬૦ને બદલે ૯૦૦/

રઘુવીર ચૌધરીની અન્ય નવલકથાઓ

ક્યાં છે અર્જુન ?	૮૦/
સમજ્યા વિના છૂટા પડવું	૧૨૦/
મુદ્દલ વિનાનું વ્યાજ	૭૦/
અમૃતા (૮મી આવૃત્તિ)	૧૦૦/
લાગણી (છઠ્ઠી આવૃત્તિ)	૬૦/
વેણુ વત્સલા (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૫૦/
તેડાગર (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૬૫/
સોમતીર્થ	૧૫૦/

સર્જનવિશેષ

મોહનલાલ પટેલ	૧૮૦/

નોંધપાત્ર નવલકથાઓ

શત્રુઘ્નની પહેલી સફર	દિગીશ મહેતા	૭૫/
મિશ્ર લોહી	ઇવા ડેવ	૮૦/
આસ્તિક	સાને ગુરુજી	૭૨/
સમીપે	ભગત શાહ	૧૦૦/
અંતર્દાહ	કાલિન્દી પરીખ	૮૦/
રુદ્રમહાલયની કર્પૂરમંજરી	રઘુવીર ચૌધરી	૮૦/
...ને ધરતીને ખોળે	બળવંત નાયક	૮૫/

પ્રવાસવર્ણન

અમેરિકાપ્રવેશ	દષ્ટિ પટેલ, સુરતા મહેતા	૧૦૦/
અમેરિકા વિશે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૨૦/
ચીન ભણી	રઘુવીર ચૌધરી	૭૦/
તીર્થભૂમિ ગુજરાત	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦૦/

વિવેચન

भारतीय ग्रामकेन्द्री उपन्यास	ભોળાભાઈ પટેલ	૧૫૦/
મોહનલાલ પટેલ અધ્યયનગ્રંથ	સં. મણિભાઈ પ્રજાપતિ	૨૦૦/

હાસ્યસાહિત્ય

જે ઘર નાર સુલક્ષણા	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦૦/
સુખે સૂએ સંસારમાં	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦૦/
હાસ્યતેત્રીતી સં. વિનોદ ભટ્ટ	રતિલાલ બોરીસાગર	૧૦૦/
ઊંઘ અને ઉપવાસ	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦૪/
સુધન	હરનિશ જાની	૧૦૦/

વાર્તાસંગ્રહો

છેલ્લું ફરમાન	ઇવા ડેવ	૧૩૦/
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	રઘુવીર ચૌધરી	૭૦/
જિંદગી જુગાર છે ?	રઘુવીર ચૌધરી	૭૦/
મંદિરની પછીતે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૧૦/
શરૂઆતનો વરસાદ	મુનિકુમાર પંડ્યા	૭૦/
પુનશ્ચ	બકુલ દવે	૧૦૦/
કાળરાક્ષસ	ઇવા ડેવ	૮૬/
ખોવાયેલી ઓળખ	ભાવના મહેતા	૬૦/

નિબંધ

વાડમાં વસંત	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦૦/
ભૃગુલાંછન	રઘુવીર ચૌધરી	૧૨૦/
પુનર્વિચાર	રઘુવીર ચૌધરી	૧૨૦/
મુદ્દાની વાત	રઘુવીર ચૌધરી	૧૧૨/
શેરી	દિગીશ મહેતા	૭૫/
આશાપુરા ધૂપ	ગોવર્ધન શર્મા, ભાવના મહેતા	૫૦/

વિજ્ઞાન અને ચરિત્ર

આઇન્સ્ટાઇન	પી. સી. પટેલ	૫૦/
ડૉ. અબ્દુલ કલામ	પી. સી. પટેલ	૬૫/
ભારતના ભૌતિક વિજ્ઞાનીઓ	પી. સી. પટેલ	૮૦/
કમ્પ્યૂટર ઉદ્ભવ અને વિકાસ	પી. સી. પટેલ	૫૦/

ઇતિહાસ પુરાણ કથાઓ

વિરહિણી ગણિકા અને અન્ય કથાઓ — રઘુવીર ચૌધરી

પુસ્તકાલયની શોભા વધારે તેવાં પુસ્તકો

			રૂ.
હું અને	(અંગત નિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	–
બરડાના ડુંગર	(કાવ્ય)	પ્રવીણ પંડ્યા	–
નદીનો ત્રીજો કાંઠો	(વાર્તા)	રાજેન્દ્ર પટેલ	–
માણસ એ તો માણસ	(ચરિત્રનિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	–
સૂરજનું સત	(કાવ્ય)	જગદીશ વ્યાસ	૬૪
હળવી હવાની પાંખે	(પ્રવાસકથા)	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૫૦
છેલ્લો વળાંક	(કાવ્ય)	ઉશનસ્	૭૫
હરિ ચડ્યા હડફેટે	(કાવ્ય)	ધીરુ પરીખ	૩૫
ફોર ક્વૉર્ટેટ્સ : એક સ્વાધ્યાય	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૧૧૦
શૈશવથી સંધ્યા સુધી	(સ્મૃતિકથા)	કમલા પરીખ	૫૫
શતાયુવંદના	(ચરિત્ર)	પ્રફુલ્લ રાવલ, કિશોર મકવાણા	૩૬
ઇન્ડિયા લૉજ	(એકાંકી)	પ્રવીણ પંડ્યા	૭૦
ફાનસને અજવાળે	(લલિત નિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૭૫
શિખરે બેઠા છે સ્થિતપ્રજ્ઞ	(કાવ્ય)	ધીરુ પરીખ	૧૨૫
ચરિત્રસૌરભ	(ચરિત્રનિબંધો)	કમલા પરીખ	૧૨૦
ઉડાન	(કાવ્ય)	ધીરુ પરીખ	૫૦
અપર બ્રહ્મના આલોકમાં	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૯૦
પરાજિત વિજય	(વાર્તા)	ધીરુ પરીખ	૯૦
સમયરેત પર પગલાં	(ચરિત્રનિબંધ)	ધીરુ પરીખ	૯૦
હવે અમારા નખ વધે છે	(એકાંકી)	ધીરુ પરીખ	૪૫
બા એટલે	(અંગત નિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૪
અંતિમ રાત્રિ	(લઘુનવલ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૪૨
મન મોતી તન કાચનાં	(નવલકથા)	નટુ જોશી	૮૦
નોખાં-અનોખાં	(ચરિત્રનિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૨૨
ચરિત્રમુકુર	(ચરિત્ર)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૮
નાજુક ક્ષણ	(લઘુકથા)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૩૫
પ્રયોગશીલ સર્જક ન્હાનાલાલ	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૧૬
ઉભયાન્વય	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૧૬
અનુભવબિંદુ	(સંપાદન)	ધીરુ પરીખ	૧૨
શૂળી પર સેજ	(કવિતા)	જયન્ત પાઠક	૨૧

તમારો ઑર્ડર મોકલો. રકમ ડ્રાફ્ટ કે મનીઑર્ડરથી મોકલવી. રવાનગી ખર્ચ માફ.

કૃતિ પ્રકાશન

બી-૧૨, માધવ એપાર્ટમેન્ટ, વાસણા, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૭ ફોન : ૨૬૬૧૪૯૭૧

વી. પી. રોડ, વીરમગામ - ૩૮૨૧૫૦. ફોન : ૨૩૪૫૯૫

દેશવિદેશનાં દૈનિકો-સામયિકોમાંથી ચૂંટેલી સામગ્રી
પીરસતું ગુજરાતી ભાષાનું એકમાત્ર માસિક ડાઈજેસ્ટ

સૌજન્ય માધુરી

દર મહિને :

☐ રાજકારણ ☐ સાહિત્ય
☐ અર્થકારણ ☐ ચિંતન

વગેરે વિષયો પર અધિકૃત લેખો
ઉપરાંત ટૂંકી વાર્તા, ચૂંટેલાં કાવ્યો, પુસ્તકસમીક્ષા
અને સિનેમાવિષયક ઉપયોગી માહિતી

(સંપાદક : ડૉ. યાસીન દલાલ)

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૧૦૦
આજીવન લવાજમ : રૂ. ૧૫૦૦
(પરદેશમાં ૨૦ ડૉલર)

સૌજન્ય પબ્લિકેશન

૫, સૌરાષ્ટ્ર કલાકેન્દ્ર સોસાયટી,
રાજકોટ ૩૬૦ ૦૦૫
(ફોન : ૨૫૭૫૩૨૭ / ૨૫૭૪૧૬૫)

ગુડ બુક્સ ગાઈડન્સ (૧૦ ટકા ડીસ્કાઉન્ટ / ફ્રી પોસ્ટેજ / મની બેક ગેરંટી)

1 Alvin Toffler — Rs 795.00
Revolutionary Wealth (2006 Edition)
(How it will be created and how it will change our lives)

2 Kiran Desai — Rs 395.00
The Inheritance of Loss
(Booker Prize 2006 Winner)
(This great novel's author is 3rd Indian to win this Prize)

3 Vikram Chandra — Rs 650.00
Sacred Games (2006 edition)
Epic novel on Mumbai underworld

4 Arun Shourie — Rs 495.00
Falling over Backwards (2006 Ed.)
(An essay against Reservations & Judicial Populism)

5 Daniel Golemen — Rs 495.00
Social Intelligence (2006 Ed.)
(This is the new science of Human Relationships
(Earlier Bestseller – Emotional Intelligence)

6 Edward Luce — Rs 695.00
In Spite of Gods (2006 Ed.)
(The strange rise of modern India – Best Book on New India)

7 Thomas Weber — Rs 395.00
Gandhi, Gandhism & the Gandhians (2006 Edition)
(Forward by Rajmohan Gandhi)

8 Robert Greene — Rs 395.00
33 Strategies of War (2006 Ed.)
(Another thought provoking book by author of 48 Laws of power)

9 William Darymple — Rs 695.00
The Last Mughal (2006 Ed.)
(Fall of Mughal Dynasty) (A Pointer to Historians about presentations of History as Fast paced lively history)

10 Pervez Musharaff — Rs 950.00
In the line of fire (2006 Ed.) Hindi Edition — Rs 395.00
(Controversial Autobiograpy by Pakistan president)

આ પુસ્તકો અમે આપના માટે ખાસ પસંદ કર્યાં છે. આપને જોઈતા પુસ્તકો ખરીદવા કિંમતમાંથી ૧૦% વળતર બાદ કરી આપનું પેમેન્ટ અમદાવાદની બેન્કનો ચેક/ડ્રાફ્ટ કે મનીઓર્ડરથી 'પોકેટ બુક સેન્ટર'ના નામથી મોકલો અને ઘરે બેઠા પુસ્તકો મેળવો. (રવાનગી ખર્ચ અમે ભોગવીશું)

સંપર્ક :

પોકેટ બુક સેન્ટર
જ્યોતિસંઘ સામે,
રીલીફ રોડ અમદાવાદ ૧
ફોન ૨૫૫૦૮૭૩૨ ૨૫૫૦૮૩૨૮

નટરાજ બુક સેન્ટર
૧૦ નેશનલ ચેમ્બર્સ, સીટી ગોલ્ડ મલ્ટિપ્લેક્ષ લેન,
વી.આઈ.પી. લગેજની બીજી દુકાન.
આશ્રમ રોડ અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
ફોન ૨૬૫૮૭૯૩૦ ૨૬૫૮૮૭૫૦

ગુડ બુક્સ ગાઈડ-૧ (૧૦ ટકા ડીસ્કાઉન્ટ / ફ્રી પોસ્ટેજ / મની બેક ગેરંટી)

૧ મહેન્દ્ર મેઘાણી સંપાદિત
અરધી સદીની વાચનયાત્રા (૨૦૦૬) ભાગ - ૪ રૂ ૭૫ ૦૦
'મિલાપ મેગેઝીન'ની સાથે ૨૦૦૬માં પ્રગટ થયેલા સુંદર લેખોનું સંકલન
૮૪ વર્ષે શરીર થાક અનુભવે અને સ્મૃતિ પણ ઝાંખી પડે છે, તો પણ ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યેની નિષ્ઠા ધરાવનાર શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણી અને લોકમિલાપ ટ્રસ્ટને સલામ
"પવન ફૂંકાય છે, સઢ ચંચળ થયા છે, હવે વધારે ખોટી થવું નહીં પડે, સલામ !" ખલિલ જિબ્રાનની ઉપરોક્ત વાણીના પડઘા મહેન્દ્રભાઈને સંભળાય છે પણ એ પડઘા એમને હજી ન સંભળાય તેવી અંતરની ઇચ્છા પ્રગટ કરીએ
ભાગ ૧-૨-૩ પણ મળે છે. દરેકના રૂ. ૭૫ ૦૦

૨ જહોન ગ્રે – મેન આર ફ્રોમ માર્સ વિમન આર ફ્રોમ વિનસ રૂ ૧૫૦ ૦૦
૭૦ લાખથી વધુ નકલોનું વેચાણ ધરાવતા આ પુસ્તકમાં દંપતીઓના સંબંધોને પોઝિટિવ દૃષ્ટિકોણ આપેલ છે (English Ed Rs 295 00)

૩ પૂજા પ્રતિમા બેદી સંપાદિત – ટાઇમ પાસ રૂ ૧૫૦ ૦૦
બોલીવુડ એકટ્રેસ, બિન્દાસ સ્ત્રી, અને નૃત્યગ્રામની સ્થાપક દિલ ખોલીને પોતાની લાઇફસ્ટાઇલ વર્ણવે છે

૪ વર્ગીસ કુરીયન – મારું સ્વપ્ન રૂ ૧૫૦ ૦૦ (English Ed Rs 395 00)
'અમૂલ'ના સ્થાપક અને અમૂલને વિશ્વપ્રસિદ્ધ બનાવનાર શિલ્પીની કથા

૫ ઓશો – યોગ અભ્યાસ – યોગ માર્ગ દરેકના રૂ ૧૪૦ ૦૦
પતંજલિ યોગસૂત્ર પર આધારિત ઉપનિષદ ટ્રસ્ટનાં નવાં બે પ્રકાશનો

૬ કૃષ્ણ ચંદ્ર – વૈદિક ગણનક્રિયા - વૈદિક ગણિત વિશે સુંદર પ્રકાશન રૂ ૧૦૦ ૦૦

૭ તત્વમ પટેલ સંપાદિત – બક્ષી અને અમે રૂ ૬૯ ૦૦
મેમરીઝ ઓફ ચંદ્રકાંત બક્ષી વાંચનક્ષમ છે

૮ વનરાજ પટેલ સંપાદિત – સમન્વયના ૨૦૦૬ પ્રકાશન રૂ ૧૩૦ ૦૦
સમન્વય પહેલા ભાગની સફળતા પછીનું મીડિયા પબ્લિકેશનનું નવું પુસ્તક

૯ રમેશ સંઘવી સંપાદિત – શાંત તોમાર છંદ રૂ ૧૨૦ ૦૦
૧૦ ૦૦૦ નકલોનું વેચાણ ધરાવતા આ પુસ્તકમાં ચિંતન, પ્રાર્થના, ભજન, ધૂન પ્રેરક સામગ્રીનો ખજાનો છે

૧૦ સંજીવ શાહ – મહાન હૃદયોના સારેગમપધનિ રૂ ૨૦૦ ૦૦
(નવેસરથી ચારિત્ર્યઘડતર તરફ લઈ જતું આ પુસ્તક ૨૦,૦૦૦થી વધારે નકલોનું વેચાણ ધરાવે છે)

મની બેક ગેરંટી
આપે ખરીદેલ પુસ્તક આપને પસંદ ન પડે તો ૩૦ દિવસની અંદર અમને પરત કરી શકો છો પુસ્તક પરત મળ્યે આપે ચૂકવેલી રકમ આપને ઘેર બેઠા પરત મોકલીશું

લવાજમ દર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

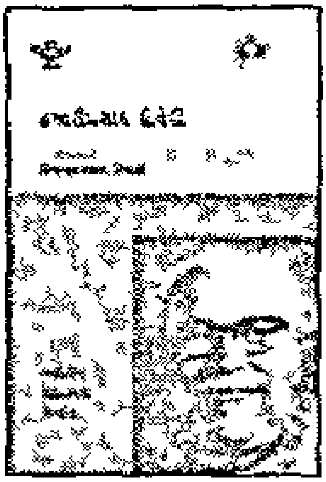

હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી : લેખક વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારી, અનુવાદક રજનીકાન્ત જોષી, પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૬, પૃષ્ઠ ૬+૯૦, કિં રૂ ૩૫/-, ડિમાઈ, કાચુ પૂંઠું

સાહિત્ય અકાદમી (નવી દિલ્હી) દ્વારા ભારતીય સાહિત્યના નિર્માતા શ્રેણીની અગિયાર પુસ્તિકાઓ સાહિત્ય પરિષદને પ્રગટ કરવા માટે સુલભ થઈ છે તેનો અગિયારમો મણકો "હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી"નો છે આ શ્રેણીની પુસ્તિકાઓ સાહિત્ય અકાદમીએ નિમંત્રણ આપીને પ્રતિષ્ઠિત લેખકો પાસે તૈયાર કરાવી અંગ્રેજી કે હિંદીમાં પ્રગટ કરી છે આ પુસ્તિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ રજનીકાન્ત જોષીએ કર્યો છે

ભારતીય મનીષાના પ્રતીક અને સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિના અપ્રતિમ વ્યાખ્યાકાર પં હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીના વૈભવી વાઙ્મયી વ્યક્તિત્વનો પરિચય હિંદીના કવિસમીક્ષક ડૉ વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારીએ પ્રસ્તુત કર્યો છે પં. હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીના શતાબ્દી વર્ષનો પ્રારંભ થઈ રહ્યો છે ત્યારે આ પુસ્તિકા અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થશે

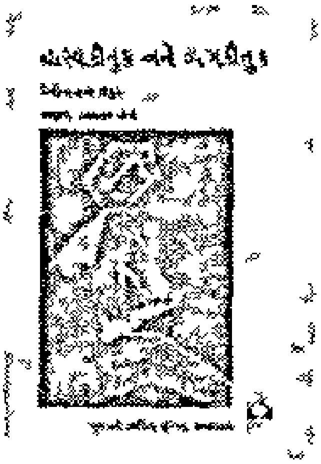

હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુક : લે રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુ રમણલાલ સોની પહેલી આવૃત્તિ, ૨૦૦૬, પૃષ્ઠ ૧૦+૧૯૪, કિં રૂ ૧૦૦/- ડિમાઈ, કાચુ પૂંઠું

આ પુસ્તકમાં 'હાસ્યકૌતુક' અને 'વ્યંગકૌતુક' ઉપરાંત 'વૈકુંઠનો પોથો' સમાવિષ્ટ છે, જેમાં રવીન્દ્રનાથનાં પ્રહસનો અને વ્યંગરચનાઓ છે રૂઢિવાદી વિચારહાસ્યના પ્રતિકાર માટે લખાયેલાં આ સર્જનાત્મક પ્રહસનો ભજવાતાં રહ્યાં છે અને આજે પણ પ્રસ્તુત છે હાસ્ય નિષ્પન્ન કરવાની રવીન્દ્રનાથની આગવી શક્તિનો અહીં બધી રચનાઓમાં પરિચય થશે. ઓગણીસમી સદીમાં સનાતનવાદીઓનો જવાબ આપવા રમણભાઈ નીલકંઠે 'ભદ્રંભદ્ર'ની રચના કરી તેને અહીં યાદ કરી શકાય.

રમણલાલ સોનીના સહજ સ્વાભાવિક અને સુવાચ્ય ગુજરાતી અનુવાદમાં 'હાસ્યકૌતુક' અને 'વ્યંગકૌતુક' સળંગ રચનારૂપે પહેલી વાર પ્રગટ થાય છે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

ફોન . ૨૬૫૮૭૯૪૭

PARAB 2006 December
GUJGUJ/2006/17273 Posted at Ahd PSO on 10th of every
Regd No-GAMC

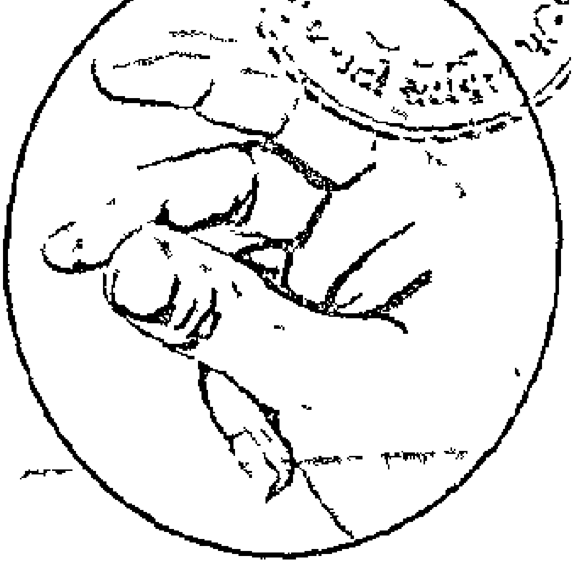

'ચપટી' વગાડતાં જ ચોંટાડે!

50949

જાદુ જ જોઈ લો જાણે મજબૂત ચોંટાડે-અલ્પ માત્રમાં અને જોઈએ માત્ર એક ટીપું.

ફેવિક્વિક-વન-ડ્રૉપ ઈન્સ્ટંટ એડ્હેસિવ મોટા ભાગના પ્લાસ્ટિક, રબર, એક્રિલિક,
ચિનાઈ માટીના વાસણ, સિરૅમિક, ધાતુ અને લગભગ બધી જ વસ્તુઓ ચોંટાડે એવી શક્તિશાળી ફૉર્મ્યુલા

ફેવિક્વિક-વન-ડ્રૉપ ઈન્સ્ટંટ એડ્હેસિવ વાપરો અને જાતે જ અનુભવો
જગતના સૌથી વધુ ઝડપથી ચીટકાવતા એડ્હેસિવ જાદુ

ફેવિક્વિક તરત જ ચોંટાડે, લા બુ ટકે

ફેવિક્વિકથી તમારી આંગળીઓ પણ ચોંટી જાય,
સાવચેતીપૂર્વક વાપરશો

ફેવિક્વિક® = વન ડ્રૉપ ઈન્સ્ટંટ એડ્હેસિવ